

पूर्ण इजलास

स.प्र.न्या.श्री खिलराज रेग्मी, मा.न्या.श्री सुशीला कार्की र मा.न्या. श्री कमलनारायण दास, दे.पु.नं.०६५-NF-००५५, अंश चलन, ध्रुवबहादुर भण्डारी वि. महेन्द्रबहादुर भण्डारीसमेत

एकै इजलासले उही मितिमा उनै पक्ष विपक्षबीच चलेका अंश र खिचोला दुई मुद्दामा फैसला गर्दा एउटामा विवादको घरजग्गालाई सगोलको सम्पत्ति भनी खिचोला नठहर्‍याएको र अर्कोमा सोही घरजग्गालाई प्रतिवादीको निजी आर्जनको ठहर गर्दै बण्डा नलाग्ने भनी विरोधाभाषपूर्ण फैसला गरेबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएको मुद्दाहरूमध्ये जग्गा खिचोला चलन घर खाली मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला अन्तिम भैरहेको र सो फैसलाले विवादको घरजग्गालाई सगोलको ठहर गर्दै सगोलको घरजग्गामा अंशियारबाट खिचोला हुन नसक्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन गरेकोमा विवादको सो घर जग्गा बण्डा गर्ने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा बण्डा नलाग्ने गरेको त्रुटिपूर्ण भन्दै पूर्ण इजलासबाट अंश मुद्दामा संयुक्त इजलासले गरेको मिति २०५६।३।२ को फैसला उल्टी गरी विवादको घरजग्गामा वादीले अंश पाउने गरी मिति २०५९।१।२।२७ मा फैसला भएको देखिँदा जग्गा खिचोला चलन घर खाली मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट विवादको घरजग्गालाई सगोलको ठहर्‍याई सगोलको सम्पत्तिमा सगोलकै अंशियारको खिचोला गरेको ठहर गर्न मिल्दैन भन्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन गरी फैसला गरेको र सो फैसला अन्तिमसमेत भैरहेकोमा सोही इजलासले सो सँगैको मुद्दामा चाहिँ उपरोक्त फैसलाविपरीत सगोलकै एक अंशियारबाट अर्को अंशियारका नाममा बकसपत्रबाट हक हस्तान्तरण भएको विवादको उही घरजग्गालाई बकस पाउनेको निजी आर्जनको भन्दै बण्डा नलाग्ने ठहर्‍याएबाट अंश मुद्दामा गरेको सो विरोधाभाषपूर्ण निर्णय उल्टी गर्ने गरी पूर्ण इजलासबाट फैसला भएको देखिन्छ भने प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो तथ्य विद्यमान रहे भएको नदेखिँदा सो मुद्दामा पूर्ण

इजलासबाट भएको निर्णय तथा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा आकर्षित हुने देखिएन । साथै उक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसँग इजलासबाट भएको फैसला बाभिएको वा विरोधाभाषपूर्ण रहेको भन्ने पनि नदेखिँदा विवादको कि.नं. १७० को जग्गामा पश्चिमपट्टि प्रत्यर्थी प्रतिवादी महेन्द्रबहादुर भण्डारीले बनाएका दुइवटा घरहरू बण्डा नलाग्ने ।

इजलास अधिकृत: मातृकाप्रसाद आचार्य
कम्प्युटर: विकेश गुरागाई

इति संवत् २०६९ साल मंसिर १४ गते रोज ५ शुभम् ।

विशेष इजलास

१

मा.न्या. श्री दामोदरप्रसाद शर्मा, मा.न्या.श्री सुशीला कार्की र मा.न्या.श्री कमलनारायण दास, रि.नं. २०६७-WS-००३४, उत्प्रेषण, अधिवक्ता हरिराम लवजुसमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

भौतिक वस्तुमाथिको कानूनबमोजिमको कब्जाले स्वामित्वको हक उत्पन्न हुन्छ । सम्पत्तिको प्राप्ति चीरभोग (Prescription) का आधारमा पनि गरिन्छ । कानूनद्वारा निर्दिष्ट सम्भौता वा करारको माध्यमबाट पनि सम्पत्ति प्राप्त हुने सिद्धान्तलाई स्वीकार गरिएको छ । सम्पत्तिको प्राप्ति अपुताली वा उत्तराधिकार (Inheritance) का माध्यमबाट पनि हुन्छ । सम्पत्ति प्राप्ति का यी कानूनी मान्यता र सिद्धान्त रहेकोमा कानूनबमोजिम स्थापित परिवारमा जन्मेको व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने अधिकार सिर्जना हुने ।

हाम्रो कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत कुनै पनि अंशियारको अंश हक प्राप्त गर्ने विषय कुनै परिवारमा जन्म भएको कारणबाट सिर्जना हुने नैसर्गिक अधिकारको विषयको रूपमा लिने गरिएको पाइन्छ । तर, अंशवण्डाको १९ नं. को देहाय १ को विषय अंशहक प्राप्त गर्नेसँग भन्दा पनि अंशको प्रयोग गर्ने विषयसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । यस प्रकारको आफ्नो अंश हकको प्रयोग गर्ने अधिकार र जिम्मेवारीलाई निरपेक्ष रूपमा

नभै व्यवहार चलाउनु पर्ने कर्तव्य पालनासँग सापेक्ष तुल्याइएको देखिन्छ। यसबाट अंशवण्डाको महलअन्तर्गत व्यवहार चलाउने भन्ने विषयलाई जुनसुकै कारोबार (Transaction) का रूपमा भन्दा पनि घर व्यवहार चलाउने अर्थमा लिनुपर्ने।

अंशवण्डाको महललाई समग्रतामा अध्ययन गर्दा यसले सगोलको सम्पत्तिमाथि परिवारका सदस्यहरूको अधिकारलाई सुनिश्चित तुल्याएको देखिन्छ भने व्यवहार चलाउने मुख्य व्यक्तिलाई व्यवहार चलाउने शर्तमा केही थप अधिकार र जिम्मेवारीको प्रबन्ध पनि गरेको देखिन्छ। त्यसैले अंशवण्डाको १९ नं. को देहाय १ मा रहेको एक्काइस वर्ष नाघेका स्वास्थ्य, छोरा, अविवाहित छोरी र विधवा बुहारीको मञ्जुरी नलिए आधाभन्दा बढीको अचल सम्पत्तिको विक्री सदर नहुने व्यवस्था घरको मुख्य भै व्यवहार चलाउने व्यक्तिलाई कानूनले तोकेको शर्तसहितको सुविधाको हरूमा रहेको देखिने।

विद्यमान नेपाल कानूनले विभिन्न क्षेत्रमा अधिकारको उपयोग गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न उमेरको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। मतदाता नामावलीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५(१ख) मा मतदाता नामावली संकलन हुने सालभन्दा अघिल्लो सालको चैत्र मसान्तसम्ममा १८ वर्ष उमेर पूरा गरेको मतदाता हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संविधानसभाको सदस्य हुनको लागि कमिमा २५ वर्ष उमेर पूरा गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

प्रचलित कानूनमा १६ वर्ष उमेर पुगेको हरेक व्यक्तिले सबै अवस्थामा सबै किसिमको अधिकार प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था देखिदैन। सम्बन्धित विषयवस्तु र अवस्थाअनुसार निश्चित अधिकार प्राप्त गर्नको लागि निश्चित उमेर पूरा गरेको हुनुपर्ने गरी प्रचलित कानूनमा विभिन्न उमेर निर्धारण गरेको देखिन्छ। यस प्रकारको व्यवस्था गर्नुको पछ्याडि कुनै पनि प्राकृतिक व्यक्तिमा निश्चित उमेर पुगेपछि व्यवहारमा परिपक्वता, निर्णय गर्ने क्षमता, विचारमा दृढता र सम्पत्ति सदुपयोगमा निश्चितता आउँछ भन्ने विधायिकी मनसाय रहेको देखिने।

स्थापित परिवारमा जन्मेको व्यक्तिले अंश पाउने नैसर्गिक अधिकारलाई अंशवण्डाको १९ नं. को देहाय १ ले समाप्त गर्ने स्थिति रहेको देखिदैन। यस स्थितिमा नेपालको कानून प्रणालीले लामो समयदेखि स्वीकारि अभ्यास गरी आएको कानूनी व्यवस्थालाई बदर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा अंशवण्डाको १९ नं. को देहाय १ को कानूनी व्यवस्थाले सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९(१) को हकलाई संकुचित गरेको नदेखिएकोले निवेदकको माग बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गर्नुपर्ने देखिएन। रिट निवेदन खारेज हुने।

इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी

कम्प्युटर सेटिङ : विकेश गुरागाई

इति संवत् २०६९ साल मंसिर ७ गते रोज ५ शुभम्।

२

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, मा. न्या. श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा. न्या. श्री सुशीला कार्की, ०६८-WS-०००९, उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेधसमेत, भीमसेन पोखरेलसमेत वि. व्यवस्थापिका संसद सचिवालयसमेत

खानेपानीको सेवालालाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन त्यसको सञ्चालन प्रक्रियामा सरकारी निकायका साथसाथै स्थानीय उपभोक्ता, स्थानीय निकाय र उद्योग वाणिज्य संघ जस्ता सरोकारवालाहरूलाई समेत सहभागी बनाई सञ्चालन गर्दा थप प्रभावकारी भई खानेपानीको व्यवस्थापनमा ती सबै निकायको स्वामित्व स्थापित हुने देखिन्छ। त्यसैले खानेपानी व्यवस्थापन बोर्ड गठन गरी खानेपानीको व्यवस्थापन गर्ने गरी भएका काम कारवाहीबाट खानेपानीको स्रोत माथि नै निजीकरण भएको भनी मान्न र अर्थ गर्न नमिल्ने।

सार्वजनिक सरोकार वा हकहितको विषयमा रिट निवेदन दिने तर त्यसको विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण निष्कर्ष निकाल्ने प्रक्रियामा हेलचेक्रयाई वा बेवास्ता गर्ने हो भने सो विषयले सम्बन्धित समुदाय वा सर्वसाधारणको हित वा सरोकारमा धोकाजन्य क्षति पुग्न सक्छ। अतः सार्वजनिक

सरोकारको प्रश्न उठाई अदालत प्रवेश गर्ने व्यक्तिको यस्तो प्रवृत्तिलाई हतोत्साहित गर्नु यस अदालतको प्रमुख दायित्व हुन आउँछ। अन्यथा कुनै समुदाय वा सर्वसाधारणको हक वा सरोकारको संरक्षण गर्ने बहानामा सोही समुदाय वा सर्वसाधारणप्रति नै प्रकारान्तरले हानि पुऱ्याउने प्रवृत्तिले प्रश्रय पाउने हुन्छ। त्यसैकारण सार्वजनिक हक वा सरोकारको यस्तो विवाद ल्याउने निवेदकले सो विवाद दर्ता गरेपछि त्यसको निरूपण भई नसकुञ्जेलसम्म सो विवादमा सन्निहित प्रश्नको कानून र न्यायसम्मत समाधान गर्ने प्रक्रियामा अदालतलाई निरन्तर रूपमा पृष्ठपोषण गरी सघाउ पुऱ्याउनु पर्ने दायित्व अन्तर्निहित रहेको हुन्छ। कुनै खास वर्ग वा समूह वा सर्वसाधारण जनताको सरोकार वा हितको विषय समाई यस अदालतमा संविधानको धारा १०७(२) अन्तर्गत प्रवेश गर्ने व्यक्तिले केवल रिट दिँदाको अवस्थामा मात्र अदालतलाई केही नयाँ खालको विवाद ल्याइदिए जस्तो गर्ने तर त्यसको निरूपणको चरणसम्म आइपुग्दा सो विषयलाई बेवास्ता गर्ने प्रवृत्तिले सार्वजनिक सरोकार वा हकको विषयलाई सही प्रतिनिधित्व गरेको ठहर्दैन र त्यस्तो विवादमा निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार रहेको मान्न नसकिने।

सरोकारवाला वर्ग वा समूह स्वयम् नै न्यायिक उपचारको लागि यस अदालतसमक्ष आउन सक्ने अवस्था छँदाछँदै त्यस्तो सक्षम वर्ग वा समूहको तर्फबाट अर्को कुनै व्यक्तिले सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी रिट निवेदन दिँदा सो विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय हुन वा त्यस्तो विषयमा निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार स्थापित रहेको मान्न नसकिने।

संविधानको धारा १०७(१)अन्तर्गत दर्ता हुन आउने निवेदनहरू र सोही उपधारा (२) बमोजिम दर्ता हुन आउने सार्वजनिक सरोकारको विवादसँग सम्बन्धित निवेदनहरू दर्ता गर्दा र तिनको सुनुवाइ गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाका बारेमा निम्न बमोजिमका व्यवस्थाहरू र अन्य प्रासङ्गिक व्यवस्थाहरू सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९मा समावेश गर्ने गराउने गरी सो नियमावलीमा

आवश्यक संशोधन गर्नेतर्फ पहल गर्नु भनी यस अदालतको रजिष्ट्रारको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ :-

(क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१)अन्तर्गत दर्ता हुने रिट निवेदनहरूको बारेमा देहायबमोजिम गर्ने:-

- १) तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (१) तथा वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) अन्तर्गत यस अदालतमा निवेदन दर्ता भई हालसम्म यस अदालतबाट बदर वा अमान्य घोषित भएका कानूनी व्यवस्थाहरू अद्यावधिक गरिए नगरिएको विषय, कुनै कानूनमा संशोधन वा परिमार्जन गर्न वा नयाँ कानून निर्माण गर्न सम्बन्धित निकायलाई निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको विषय र प्रचलित नेपाल कानूनको कुनै व्यवस्थाको वैधताको प्रश्न उठाई निवेदन दर्ता भएकोमा त्यस्तो कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर नहुने भनी रिट निवेदन खारेज भएको विषयसमेत स्पष्ट पहिचान हुने गरी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र अध्ययन, अनुसन्धान प्रारम्भ गरी यथाशीघ्र प्रतिवेदन पेश गर्न लगाउनु,
- २) दफा (१) बमोजिमको अध्ययनबाट बदर वा अमान्य घोषित भएको देखिएको कुनै कानून सम्बन्धित निकायबाट हालसम्म अध्यावधिक नगरिएको भए यथाशीघ्र अद्यावधिक गर्नु भनी लेखी पठाउनु,
- ३) दफा (१) बमोजिमको अध्ययनबाट बदर वा अमान्य घोषित भएको देखिएका र बदर वा अमान्य घोषित गर्नु नपर्ने भनी निरूपण भएका प्रचलित नेपाल कानूनका प्रावधानहरूको विवरण तयार गरी त्यस्तो विवरणलाई यस अदालतको सूचना प्रविधि महाशाखाको पद्धतिमा जोडी रिट तथा मुद्दा महाशाखाले चेकलिष्टको रूपमा प्रयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनु,

- ४) अब उपरान्त संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) अन्तर्गतको रिट निवेदन दर्ता गर्नुपूर्व दफा (३) अनुरूपको चेकलिष्टमा समावेश भएको विषयसँग सम्बन्धित भए नभएको जाँची सो चेकलिष्टमा उल्लेख भए बाहेकको कानूनी व्यवस्थाउपर प्रचलित कानूनबमोजिम रिट निवेदन दर्ता गर्नुपर्ने भएमा सो कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा पहिले रिट निवेदन परी विचाराधीन अवस्थामा रहेको वा यस अदालतबाट पहिले नै निरूपण भइसकेको छैन भन्ने तथ्य निवेदनमा नै स्पष्ट गर्न लगाई रिट निवेदन दर्ता गर्ने व्यवस्था मिलाउनु,
- ५) दफा (४) बमोजिम दर्ता भएको रिट निवेदनमा सुनुवाइ गर्दा सोही कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा रिट निवेदन परी विचाराधीन अवस्थामा रहेको देखिएमा वा यस अदालतबाट पहिले नै एकपटक निरूपण भैसकेको देखिएमा विवरण वा तथ्य ढाँटी पछि दर्ता गराएको रिट निवेदन जुनसुकै अवस्थामा पनि खारेज गर्न सकिने गरी त्यस्तो रिट निवेदन दर्ता गर्ने निवेदकको अभिलेख सर्वोच्च अदालतको प्रशासन महाशाखाले राख्ने व्यवस्था गर्नु,
- ६) अब उपरान्त यस अदालतबाट प्रचलित कुनै नेपाल कानून वा त्यसको कुनै भाग अमान्य वा बदर घोषित भएमा तदनुरूपको व्यहोरा जनाई वा अध्यावधिक गरी प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी कानून तथा न्याय मन्त्रालय र कानून किताब व्यवस्था समिति वा सम्बन्धित निकायसमेतलाई लेखी पठाउनु ।
- (ख) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको विषयसँग सम्बन्धित रिट निवेदन दर्ता र सुनुवाइ गर्दा देहायबमोजिम गर्ने:-
- १) रिट निवेदकले निरूपण गरिपाउन माग गरेको विषयमा अगाडि नै यस अदालतमा अर्को रिट निवेदन दर्ता भई विचाराधीन रहेको वा यस अदालतबाट सो विषयमा पहिले नै निरूपण भएको छैन भन्ने तथ्य रिट निवेदनमा नै स्पष्ट गर्न लगाई सार्वजनिक सरोकारको विषयको रिट निवेदन दर्ता गरिनेछ ।
- २) सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषयमा यस अदालतमा निवेदन दिनुपूर्व सो विषयको कामकारवाही गर्नुपर्ने वा गर्नु नपर्ने कर्तव्य भएको निकाय वा पदाधिकारीसमक्ष आवश्यक उपचारको लागि निवेदन दिनुपर्नेछ । त्यसरी निवेदन दिएकोमा सो प्रक्रियामा अनुचित विलम्ब भई वा सो प्रक्रिया निष्प्रभावी भई यस अदालतसमक्ष उपचार माग गर्नुपरेको भए सोको व्यहोरासमेत निवेदनमा खुलाउनु पर्नेछ ।
- ३) दफा (२) बमोजिम सम्बन्धित निकायमा निवेदन दिएकोमा त्यसबाट उपचार पाउन नसकेको कारणले सोही विषयमा यस अदालतमा निवेदन दिनुपूर्व निवेदकले सम्बन्धित पदाधिकारी वा निकायसमक्ष सो काम कारवाही गरे वा नगरेउपर यस अदालतमा सार्वजनिक सरोकारको विषयमा निवेदन दर्ता गराउन लागेको कुराको जानकारी गराई त्यसको प्रमाणसमेत रिट निवेदनसाथ पेश गर्नुपर्नेछ ।
- तर, विषयवस्तुको गम्भीरता, शीघ्र सुनुवाईको आवश्यकता र सम्बन्धित सरोकारवालालाई परेको वा पर्न लागेको तत्कालीन असरसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा त्यस्तो जानकारी गराउन सम्भव वा मनासिव नहुने भएमा निवेदकले सोको पर्याप्त र चित्तबुभ्दो कारण उल्लेख गरी रिट निवेदन दिन सक्नेछ ।
- ४) सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषयसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र तात्विक सरोकार रहेको र सम्बन्धित जनसमुदाय वा सर्वसाधारणको सरोकारलाई प्रतिनिधित्व गर्न सक्षम रहेको कुराको विश्वास हुने आधारहरू समेत निवेदनमा खुलाउनु पर्नेछ ।

- ५) सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषयमा निवेदन दिन कुनै समुदायको व्यक्तिहरू स्वयम् अदालतमा आउन नसक्ने अवस्थामा रहेको (गरीब, असहाय, अशिक्षित, वृद्धवृद्धा, बालक, मजदूर, अशक्त महिला वा आर्थिक वा सामाजिक कारणले पिछ्छडिएको वर्ग) वा निवेदक स्वयम् त्यस्तो समुदाय वा वर्गको व्यक्ति भई निवेदन दिनु परेको भए सो कुराको विश्वास हुने आधारहरूसमेत निवेदनमा खुलाउनु पर्नेछ ।
- ६) रिट निवेदनको विषयवस्तु सार्वजनिक सरोकारको विवादको लागि पर्याप्त र उपयुक्त रहेको तथा सो विषयमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न सन्निहित रहेको भन्ने तथ्य निवेदकले स्थापित गर्नुपर्नेछ ।
- ७) निवेदनमा उल्लिखित सार्वजनिक सरोकारको विषयमा प्रतिरक्षीले के कस्तो असंवैधानिक वा कानूनविपरीतको कार्य गरेको वा गर्न लागेको हो र सो कारणले कुनै समुदाय वा सर्वसाधारणलाई के कस्तो मर्का परेको वा पर्ने सम्भावना रहेको हो, सो कुरा र त्यसको विश्वास हुने पर्याप्त आधारहरू खुलाउनु पर्नेछ ।
- ८) सार्वजनिक सरोकारको विवादसम्बन्धी रिट निवेदन पर्ने आएपछि सो निवेदनको विषयवस्तुमाथि सर्वसाधारण वा कुनै समुदायको वास्तविक सरोकार रहे नरहेको, निवेदनको विषयमा निवेदकको तात्त्विक सरोकार र सार्थक सम्बन्ध भए नभएको, संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न निहित रहे नरहेको भन्ने समेतका प्रारम्भिक प्रश्नहरूको विचार गरी रिट निवेदन दर्ता गर्ने वा नगर्ने विषयको निर्णयार्थ एक न्यायाधीशको इजलाससमक्ष पेश गर्नुपर्नेछ र सो इजलासबाट त्यस्तो निवेदन दर्ता हुनुपर्ने मनासिव कारणसमेत उल्लेख गरी दर्ता गर्ने आदेश दिएमा सो रिट निवेदन नियमानुसार दर्ता हुनेछ ।
- ९) दफा (८) बमोजिम निवेदन दर्ता गर्ने आदेश गर्दा प्रतिरक्षीको नाममा कारण देखाउ आदेश समेत जारी गर्नुपर्नेछ ।
- १०) दफा (८) बमोजिम दर्ता भएको निवेदनमा पूर्ण सुनुवाई हुँदा निवेदकले सार्वजनिक सरोकारलाई भन्दा अन्य निहित स्वार्थ वा सरोकारलाई उठाएको, व्यक्तिगत लाभ पाउने वा कसैप्रति अनावश्यक हैरानी दिने उद्देश्यले वा राजनीतिक वा आर्थिक स्वार्थबाट प्रेरित भई निवेदन दिएको वा वास्तविक सरोकारवालालाई प्रतिकूल असर पर्ने वा धोकाजन्य क्षति पुऱ्याउने उद्देश्य लिएको भन्ने सम्बन्धित इजलासलाई लागेमा त्यस्तो रिट निवेदन खारेज गरी निवेदकलाई कुनै निश्चित अवधिसम्म कालो सूचीमा राखी सार्वजनिक सरोकारको विवादमा निवेदन दिन नपाउने गरी बन्देज लगाउन र सो निवेदन दर्ता भएको कारणले त्यस्तो कार्य सम्पन्न गर्न नपाउँदा प्रतिरक्षी पक्षलाई पुन गएको क्षति वा थप आर्थिक व्ययभार वा त्यस्तो कार्यको लागतमा वृद्धि हुने अवस्था समेतलाई विचार गरी सो निवेदकबाट खास समयावधिभित्र मनासिव रकम भरिपाउनेतर्फ छुट्टै कारवाही गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।
- तर, त्यसरी निवेदन खारेज भएको मात्र कारणले सोही विषयमा वास्तविक सरोकार रहेको वा असर परेको कुनै व्यक्तिले तत्सम्बन्धमा भविष्यमा निवेदन दिन नपाउने गरी बन्देज लागेको मानिने छैन ।
- ११) दफा (१०) बमोजिम आदेश भई चलेको कारवाहीबाट भराई पाउने ठहरिएको मनासिव रकम निवेदकले नबुझाएमा त्यस्तो रकम निजबाट जरीवानासरह असूलउपर हुनेछ ।
- १२) सार्वजनिक सरोकारको निवेदन दर्ता भएपछि निवेदकले सो विषयमा निरन्तर रूपमा अध्ययन, अनुसन्धान गरी अदालतलाई कानून र विवेकसम्मत् निरूपण गर्न सघाउ पुऱ्याउनु पर्नेछ र काबु बाहिरको परिस्थितिमा बाहेक

- प्रत्येक सुनुवाइको चरणमा उपस्थित भई प्रभावकारी पैरवी गर्नु गराउनु पर्नेछ ।
- १३) सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषयमा कुनै निवेदन दर्ता भई लिखित जवाफ परेपछि त्यस्तो विषयमा समावेश भएको सर्वसाधारणको सरोकार वा हक हितको गहनता, विषयवस्तुको गम्भीरता र सो विषयबाट कुनै समुदाय वा सर्वसाधारणलाई परेको वा पर्नसक्ने तत्कालीन असर समेतलाई विचार गर्दा त्यस्तो विषयको शीघ्र निरूपण हुनुपर्ने देखिएमा सो निवेदनलाई अन्य जुनसुकै मुद्दाभन्दा अग्राधिकार दिई सम्बन्धित इजलासले लगातार सुनुवाई गरी विवादको निरूपण गर्न सक्नेछ ।
- १४) निवेदनमा समावेश भएको विषयको गम्भीरता र सोबाट सर्वसाधारण सरोकारवालालाई परेको वा पर्नसक्ने असर समेतलाई दृष्टिगत गरी त्यस्तो निवेदनको सुनुवाइमा महान्यायाधिवक्तालाई संलग्न गराई सम्बन्धित इजलासले सो विषयको संवैधानिक एवं कानूनी प्रश्नको चाँडो निरूपण गर्न सक्नेछ ।
- १५) सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको विषयको जटिलता एवं गम्भीरता, आर्थिक एवं प्राविधिक पक्ष र त्यसको प्रभाव मूल्याङ्कन तथा सो विषयको कार्यान्वयनको अवस्थासमेतको बारेमा सम्बन्धित निवेदकले निवेदन दर्ता गर्नुपूर्व अध्ययन वा अनुसन्धान गरी सोको प्रतिवेदनसमेत निवेदनसाथ पेश गर्नुपर्नेछ । तर, विषयवस्तुको प्रकृतिबाट निवेदकमा त्यस्तो अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्षमता नभएको देखिएमा सो निवेदनमा निरूपण हुनु अगाडि त्यस्तो अध्ययन वा अनुसन्धान गराउनु आवश्यक छ भन्ने सम्बन्धित इजलासलाई लागेमा सो विषयको विशेषज्ञमार्फत् वा निजसमेत संलग्न रहेको समिति गठन गरी अध्ययन अनुसन्धान गराउन सक्नेछ ।

- १६) दफा (१५) बमोजिम अदालतको आदेशबाट अध्ययन वा अनुसन्धान गराउँदा आवश्यक पर्ने आर्थिक स्रोत साधन नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने गरी आदेश दिन सक्नेछ ।
- १७) माथिका दफाहरूमा जुनसुकै कुरा उल्लेख गरिएको भए तापनि सार्वजनिक हक वा सरोकार निहीत रहेको कुनै विषयमा कुनै कामकारवाही भएको वा हुन लागेको कारणबाट सर्वसाधारण जनसमुदायलाई गम्भीर असर परेको वा पर्न लागेको भन्ने कुनै माध्यमबाट यस अदालतलाई कुनै अनुरोध प्राप्त हुन आएमा वा यस अदालतको कुनै न्यायाधीश वा अधिकृत कर्मचारीमार्फत् सो विषयमा कुनै प्रतिवेदन पेश हुन आएमा त्यस्तो अनुरोध वा प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक सरोकारको विवादको निवेदनको रूपमा दर्ता गर्ने गरी प्रधान न्यायाधीशले आदेश गर्न सक्नेछ र यस अदालतले सो विषयको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपण गर्न सक्नेछ ।

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

इति संवत् २०६९ साल पुस ५ गते रोज ५ शुभम् ।

यसै लगाउका निम्न मुद्दाहरूमा पनि यसैअनुसार आदेश भएका छन्:

- ०६७-WS-००९२, उत्प्रेषण परमादेशसमेत, सविता पराजुलीसमेत वि. व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयसमेत
- ०६७-WS-००९३, उत्प्रेषण परमादेशसमेत, सरस्वतीदेवी श्रेष्ठसमेत वि. व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयसमेत

३

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, रिट नं. ०६६-WS-००५२, उत्प्रेषण, परमादेशसमेत, मातृका भट्टराई वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेत

निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको जलविद्युत आयोजनाको अनुमतिपत्र व्यवस्थापनसम्बन्धी (आन्तरिक) कार्यविधि, २०६७

खारेज भई ऊर्जा मन्त्रालयबाट जलविद्युत आयोजना व्यवस्थापन (आन्तरिक) कार्यविधि, २०६८ निर्माण भई मिति २०६९।५।५ देखि लागू भैसकेको तथ्य विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले बहसको सिलसिलामा पेश गर्नु भएको उक्त कार्यविधिको प्रमाणित प्रतिलिपिसमेतबाट देखिन्छ। हाल लागू भएको जलविद्युत आयोजना व्यवस्थापन (आन्तरिक) कार्यविधि, २०६८ को दफा १३(१) मा जलविद्युत आयोजना अनुमतिपत्र व्यवस्थापनसम्बन्धी (आन्तरिक) कार्यविधि, २०६८ लाई खारेज गरिएको छ, भन्ने स्पष्टरूपमा उल्लेख भएको देखिन्छ। यसरी निवेदकले जुन कार्यविधिका विभिन्न व्यवस्थाहरू विद्युत ऐन, २०५० र विद्युत नियमावली, २०५० को विपरीत भएको भन्ने दावी लिएको हो, सो कार्यविधि हाल खारेज भई अस्तित्वमा नै नरहेको हुँदा रिट निवेदनको तथ्यभित्र प्रवेश गरिरहनु नपर्ने इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

कम्प्युटर: मुकुन्द विष्ट

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक १६ गते रोज ५ शुभम्।

४

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, रिट नं. ०६७-WS-००५४, उत्प्रेषण, परमादेशसमेत, दीपकरमण ङंगोलसमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

उपलब्ध चलचित्र हल र निर्माण हुने नेपाली चलचित्रहरूको संख्यात्मक अनुपातमा एकरूपता नहुने हुँदा एकै पटक निर्माण सम्पन्न भएका चलचित्रहरू एउटै समयमा एकैसाथ प्रदर्शन गराउन सम्भव नहुन पनि सक्तछ। त्यस अवस्थामा चलचित्र हलमा कुन चलचित्रको प्रदर्शनको प्राथमिकता पाउने भन्ने सम्बन्धमा एउटा निश्चित शर्त वा मापदण्ड निर्धारण गरिनुलाई अन्यथा वा अस्वाभाविक मान्नुपर्ने कुनै कारण नदेखिने।

स्वभावतः पहिले निर्माण सम्पन्न हुने चलचित्रको जाँचपास पहिले हुने र त्यसले प्रदर्शनमा पहिलो प्राथमिकता पाउने तत्पश्चात् निर्माण सम्पन्न हुने चलचित्रले सोपछि जाँचपास भई प्रदर्शन हुने अवसर पाउने गरी तोकिएको मापदण्ड अनुचित

वा अन्यथा भन्ने पनि नदेखिने। साथै कुनै विशेष प्रकृतिको चलचित्रलाई जाँचपास भएको मितिको आधारमा प्रदर्शनको पालोमा राख्नु उपयुक्त नभई पहिले नै प्रदर्शन गर्न दिनु मनासिब देखिएमा बोर्डले सोहीबमोजिम पहिले प्रदर्शन गर्न अनुमति दिन पनि सक्ने हुँदा प्रदर्शनको लागि लामो समय पर्खँदा कुनै चलचित्रको सान्दर्भिकतामा असर पुग्ने अवस्था समेतलाई हेरी पालोमा नराखी पनि प्रदर्शन गर्ने गराउने गरी अनुमति प्रदान गर्न सकिने नै देखिँदा निवेदकहरूले दावी गरे जस्तो प्रदर्शनको पालोसम्बन्धी व्यवस्थाले सबै प्रकृतिका चलचित्रलाई अनिवार्यतः जाँचपास मितिकै क्रममा प्रदर्शनको लागि पालो पर्खनु पर्ने बाध्यता रहेको मात्र नभिले।

चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०५७ को अनुसूची ७ को बुँदा नं. ७ को खण्ड (च४) को व्यवस्थाले हरेक चलचित्रलाई प्रदर्शनको लागि अवसर उपलब्ध गराउने उद्देश्य लिएको देखिँदा समग्रमा सो व्यवस्था चलचित्र निर्माणलगायत चलचित्र व्यवसायीको लागि कुनै पनि दृष्टिबाट अहितकर वा प्रतिकूल भन्ने देखिन आउँदैन। सो कानूनी व्यवस्थाले चलचित्र उद्योगमा एकाधिकार वा मिलोमतो (Cartelling) लाई प्रश्रय दिएको छ, भन्ने निवेदकहरूको दावी भए तापनि निर्माण सम्पन्न भएको चलचित्र प्रदर्शनमा पालोमा रहने भन्ने व्यवस्थाले कुनै खास चलचित्र निर्मातालाई मात्र समेट्ने नभई निर्माण सम्पन्न भई जाँचपास गरिसकेको सबै चलचित्रले क्रमसँग प्रदर्शनको अवसर पाउने हुँदा यस्तो व्यवस्थालाई एकाधिकार वा मिलोमतोमा चलचित्र प्रदर्शन गर्ने व्यवस्था भनी अर्थ गर्नसमेत नभिले हुँदा रिट निवेदन खारेज हुने।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

कम्प्युटर: शारदा तिमल्सेना

इति संवत् २०६९ साल पुस ५ गते रोज ५ शुभम्।

५

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, रिट नं. ०६८-WS-००५९, उत्प्रेषण, परमादेशसमेत, कल्पना शाक्यसमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विकसित समाजका दृष्टान्तहरूको अवलोकनबाट बहिरोपनबाट प्रभावित व्यक्तिलाई सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गर्नको लागि अयोग्य मानिएको भन्ने देखिँदैन । सडकको भौतिक पूर्वाधार, सवारी साधनको मापदण्ड, सवारीसम्बन्धी नियमहरूको व्यवस्थालगायतका भौतिक एवं कानूनी पूर्वाधारहरूको विकास भएका समाजमा बहिरोपनबाट प्रभावित व्यक्तिलाई पनि सवारी चलाउन योग्य मानिएको देखिएबाट बहिरोपन सवारी चलाउनको लागि अयोग्य हुने कुनै वैज्ञानिक आधार रहे भएको मान्न मिल्ने देखिँदैन । अतः हामी कहाँ सडक सुरक्षाको बहानामा यो वर्गलाई सवारी चलाउन सधैंको लागि अयोग्य मान्नुपर्ने कुनै तर्कसंगत कारण नहुने ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐनको दफा ४७ को खण्ड (ड) ले बहिरोपनको समस्या भएको व्यक्तिलाई विशेष रूपले बहिष्कृत गरेको पाइन्छ । सवारी चालकको प्रमाणपत्र दिँदा सवारी चालक प्रमाणपत्रवालाले निजको आफ्नो शरीर एवं सवारी साधन तथा सडकमा आवागमनको क्रममा भेटिन पुग्ने पैदलयात्री, भौतिक संरचना, अन्य सवारी साधन र चीजवस्तुको कुनै नोक्सानी नगर्ने कुराको प्रत्याभूतिसहित सवारीचालकको सावधानीपूर्वक सवारी चलाई गन्तव्यसम्म पुऱ्याउन सक्तछ भन्ने कुराको सुनिश्चितता खोजी चालकको प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था गरिनु अस्वाभाविक छैन । तर त्यसको लागि हाल कानूनमा नै अयोग्यता तोकिएको वर्गका व्यक्तिहरूले उक्त शर्तहरू पूरा गर्न सक्दैनन् भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने वैज्ञानिक एवं व्यावहारिक आधारहरू छन् भनी विश्वस्त हुने कुनै आधार देखाइएको पाइँदैन । कानूनमा नै अयोग्यता तोकिएपछि त्यसको पुष्टिको के आवश्यकता रह्यो भन्ने एउटा कुरा हो, तर स्वयं कानून पनि विज्ञान, विवेक, औचित्य र व्यवहारसम्मत् हुनु नपर्ने होइन । कानूनद्वारा नै कुनै वर्गलाई राज्यको कुनै सुविधाको लाभ पाउन अयोग्य घोषित गर्नुपूर्व त्यस्तो अयोग्यताको औचित्य र आवश्यकताको बारेमा विवेकसम्मत् र वैज्ञानिक अनुसन्धानबाट पुष्ट्याई गर्नु जरूरी हुने ।

विवादित कानूनी व्यवस्थाको तर्जुमा गर्दा त्यस्तो कुनै अनुसन्धान भएको वा विवेकसम्मत् आधार र कारण भएको भन्ने पनि देखिन नआएबाट जुन वर्गको श्रवणशक्ति कुनै कारणले प्रभावित छ भने त्यो वर्गलाई त्यतिकै कारणले समाजमा उपलब्ध स्रोतसाधनको पहुँच बाहिर राख्नै पर्दछ भन्ने होइन । बरू कसरी उसमा पनि सवारी चालकको हैसियतमा काम गर्नसक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ र कसरी निजलाई सवारी चालकको अनुमतिपत्र दिँदा सामान्य रूपमा अरू श्रवणशक्ति प्रभावित नभएका व्यक्तिसरह सुरक्षित र होशियारीपूर्वक सवारी चलाउने कुरा सुनिश्चित गर्न सकिन्छ भन्ने विषय ज्यादै महत्त्वपूर्ण देखिन आउँछ । राज्यले उपलब्ध गराएको सडक र यातायात सबैको लागि हुने हुनाले त्यसको पूर्ण सदुपयोग गर्ने अधिकारबाट बहिरोपनबाट प्रभावित गर्न वा यस्तै अन्य वर्गलाई समेत बञ्चित गर्न नमिल्ने ।

बहिरोपन प्रभावित व्यक्तिहरूको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर आवश्यक पूर्वाधार विकास र सचेतना अभिवृद्धि गरिएको खण्डमा प्राविधिक रूपमा यस वर्गको व्यक्तिले सवारीचालक अनुमतिपत्र प्राप्त गर्न नसक्ने कुनै प्राकृतिक अयोग्यता देखिँदैन भने तदनुसृतको नीति विश्लेषणसहित कानून पुनरावलोकन गरी आवश्यक शर्त र सुविधाहरूको विकासमा राज्यले ध्यान दिनुपर्ने ।

सवारी चालक प्रमाणपत्र भनेको एउटा विकासको लाभ हासिल गर्ने, सम्पत्ति उपभोग गर्ने, व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको उपभोग गर्ने र सुखमय जीवनयापन गर्ने एउटा आधारभूत कडी हुन सक्तछ र कतिपयको लागि लाभदायक रोजगारीको अवसर पनि हुन सक्तछ । यस्तो महत्त्वपूर्ण अधिकारमा अपाङ्गताकै कारणवस यो वर्गलाई बञ्चित गर्ने हो भने यो वर्ग अनुचित भेदभावमा परी बहिष्करणको शिकार बन्न पुग्दछ । राज्यको दायित्व केवल सबलाङ्ग भएका व्यक्तिहरूप्रति मात्र हुने नभई यस्तो वर्गको उत्थान र सशक्तीकरणको लागि विशेष थप दायित्वसमेत हुने हुनाले अझ प्राथमिकताको विषय हुनुपर्ने हो र त्यस प्रयोजनको लागि कानूनमा नै

विशेष प्रक्रिया र शर्तहरू तोकेर अतिरिक्त व्यवस्था गर्नुपर्ने हो । तर, वर्तमान कानूनी व्यवस्थाले त्यसको सर्वथा उपेक्षा गरेको पाइन्छ । अतः सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को खण्ड (ड) को विवादित कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हकको प्रतिकूल रहेको देखियो । त्यसैले यस्तो कानूनी व्यवस्थालाई यथावत् मान्यता दिइरहन मिल्ने देखिँदैन । यस हिसाबले उक्त दफा ४७ को खण्ड (ड) को पुनरावलोकन र सुधारको अनिवार्यता स्पष्टतः देखिने ।

निवेदकहरू जस्तो वर्गलाई यातायातको साधनको लाभ उपभोग गर्न पहुँच बढाउने हिसाबले क्षमता अभिवृद्धि गर्ने दृष्टिकोण बनाउनु पर्ने र त्यसको लागि चालक अनुमति पत्र जारी गर्दा सर्वसाधारणको सुविधा र सुरक्षामा प्रतिकूल परिस्थिति सिर्जना हुन पनि दिन नहुने भएकोले यी दुवैबीचको सामाज्यस्यता कायम गर्नुपर्ने हँदा उपर्युक्त दफा ४७ को खण्ड (ड) लाई बदर गर्नु मात्र पर्याप्त हुने नभई तदनुकूलको भौतिक पूर्वाधार निर्माण, सडकको स्तरोन्नति, सडक व्यवस्थापनको मापदण्डमा परिमार्जन र सुधार, सवारी साधनको सङ्केत चिन्हसम्बन्धी प्रविधि विकास, प्रशिक्षण र परीक्षण प्रणालीको निर्धारण, सवारी चालक र सर्वसाधारणबीचको सम्बन्ध आदि विविध विषयमा बहिरोपन प्रभावित वर्गमैत्री नीति निर्माण, व्यवस्थापन सुधार र कार्यान्वयन रणनीतिलगायतका कुराहरूमा ध्यान दिई एउटा कार्ययोजना निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ । तसर्थ नेपाल सरकारका सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले सम्बद्ध सबै निकायहरूसँग समन्वय गरी त्यस्तो कार्ययोजना निर्माण गर्ने र सोही आधारमा त्यस्तो वर्गको आवश्यकता र हितलाई समावेश गर्ने गरी प्रचलित सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४७ को खण्ड (ड) मा संशोधन र सुधार गर्न र अन्य भौतिक एवं व्यवस्थापकीय कुराहरूको हकमा पनि एक वर्षभित्र प्राथमिकतासाथ सुधार गरी सवारी चालक प्रमाणपत्रको लागि लिइने परीक्षणबाट सफल हुने बहिरोपनबाट प्रभावित व्यक्तिहरूको हकमा सवारी चालक

अनुमतिपत्रसम्बन्धी निर्णय गरिदिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी हुने ।
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला
कम्प्युटर: विकेश गुरागाई
इति संवत् २०६९ साल चैत २९ गते रोज ५ शुभम् ।

६

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, रिट नं. ०६७-WS-००६२ उत्प्रेषण, परमादेशसमेत, अधिवक्ता मीरा हुङ्गानासमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

कुनै कानूनको वैधानिकताको प्रश्न उठाई निवेदन दिनु पूर्व कानूनलाई पेशाको रूपमा अवलम्बन गरी क्रियाशील रहेका व्यक्तिले आफूले वैधानिकताको प्रश्न उठाएको कुनै प्रचलित कानूनबारेमा यस अदालतले सोभन्दा अगाडि पनि निरूपण गरे नगरेको के छ भन्नेबारेमा वस्तुनिष्ठ रूपमा खोज, अनुसन्धान गरी यकीन गर्नु निजहरूको पहिलो कर्तव्य हुने ।

संविधानले उदार रूपमा कुनै कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकताको बारेमा प्रश्न उठाई अदालत प्रवेश गर्न पाउने गरी जोसुकै नेपाली नागरिकलाई हकद्वैया दिएको छ, भन्दैमा सो हकको निरुद्देश्य र प्रयोजनहीन अभ्यास गर्न थाल्ने हो भने वा एउटै विषयमा पटकपटक निवेदन दिई अदालतको समय, श्रम र स्रोतको अपव्यय गराउने हो भने संविधानले प्रदान गरेको उदार हकद्वैयाको सही प्रयोग नभई दुरुपयोग गरेको ठहरिने ।

एउटै प्रश्नमा यस अदालतलाई बारम्बार अल्झाइरहने वा एक पटक निरूपण भएको भन्ने कुरालाई लोप गरी वा अनदेखा गरी पुनः त्यस्तै विषयमा प्रश्न उठाई पटकपटक रिट निवेदन दिई जाने हो भने विवादको अन्त्यहीन शृङ्खला खडा हुने र न्याय निरूपण भैसकेको प्रश्नमा यस अदालतले बारम्बार बोल्दै जानुपर्ने स्थिति आउँछ । यस्तो अवस्थाको लागि संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) को प्रयोग गरिनु नहुने ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च को उपदफा (४) तथा नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त (छैठौं संशोधन)

विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) को व्यवस्था संविधानको धारा (१३) र १८ समेतको प्रतिकूल नदेखिएको र निजामती सेवा ऐनको यसै व्यवस्थाको बारेमा परेको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट संवैधानिकता परीक्षण भई रिट निवेदन खारेज भैरहेको अवस्थामा पुनः सोही कानूनी व्यवस्थाउपर प्रश्न उठाई निवेदकहरू यस अदालतमा प्रवेश गरेको समेत देखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने ।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

कम्प्युटर: मुकुन्द विष्ट

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक १६ गते रोज ५ शुभम् ।

संयुक्त इजलास

१

स.प्र.न्या.श्री खिलराज रेग्मी र मा.न्या.श्री प्रकाश वस्ती, रिट नं. ०६६-WO-१२९७, उत्प्रेषण, महेन्द्रबहादुर कार्की वि. जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, पर्वतसमेत

निवेदक कम्पनीको स्वामित्व र भोगमा रहेको जग्गामा निस्केको ढुङ्गा, माटो, बालुवा विद्युत गृह निर्माणलगायतका संरचनामा प्रयोग गरी आएकोमा विपक्षी जिल्ला विकास समिति पर्वतका ठेकेदारको निवेदनका आधारमा जिल्ला विकास समितिबाट त्यसरी प्रयोग गरिएको, गिटी, बालुवा, ढुङ्गा, रोडाको प्रति क्यूफीट दुई रूपैयाँका दरले लाग्ने दस्तुर ठेकेदारलाई बुझाउनु भनी गरिएको निर्णय र दिइएको पत्र समेत गैरकानूनी भएकाले उत्प्रेषणको आदेशबाट बर्द गरिपाऊँ भन्ने माग दावीको आधारमा जिल्ला विकास समितिले पर्वतले आर्थिक वर्ष २०६६।०६७ को लागि जिल्लाबाट निकासी हुने गिटी, बालुवा, ढुङ्गा, रोडाको कर लगाउने वा नलगाउने भन्ने विषय प्रस्तुत रिट निवेदनको विवादको विषयका रूपमा रहेको देखिन आउँछ । वर्तमान समयमा आ.व. २०६६।०६७ को लागि लगाइएको ठेक्काको अवधि समाप्त भई प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुको औचित्य समाप्त भई निवेदन प्रयोजनहीन भैसकेको देखिँदा निवेदकको

मागअनुसारको रिट जारी हुन सक्ने अवस्था देखिन आएन । रिट निवेदन खारेज हुने ।

इजलास अधिकृत: टीकाराम आचार्य

इति संवत् २०६९ साल भदौ २७ गते रोज ४ शुभम् ।

२

स.प्र.न्या.श्री खिलराज रेग्मी र मा.न्या.श्री तर्कराज भट्ट, फौ.पु.नं. ०६५-CR-०४२९, ०६७-CR-१०१४, खुन डाँका, नेपाल सरकार वि. सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्रीसमेत, सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्रीसमेत वि. नेपाल सरकार

डाँकाको वारदात हुँदा मृतक इन्द्रनारायण श्रेष्ठले प्रतिवाद गरेपछि फरार रहेका प्रतिवादी कुरिल्ला भलामी मगरले मात्रै मृतकउपर खुकुरी प्रहार गरेको भन्ने देखिन्छ । मृतकलाई खुकुरीले प्रहार गर्ने कार्यमा यी प्रतिवादीहरू बीच कुनै मत सल्लाह भएको नभई केवल डाँका गर्ने सम्बन्धमा मात्रै मत सल्लाह भई योजना बनाएको देखिन्छ । मृतकउपर खुकुरी प्रहार हुँदाका बखत निज कुरिल्ला भलामी मगरको साथमा प्रतिवादी दीपक भन्ने सागर पुन पनि गएको भए पनि त्यसरी मृतकलाई मार्ने उद्देश्य लिई सोही कार्य गर्न गएको भन्ने देखिँदैन । डाँकाको वारदात गर्न गएको अवस्थामा फरार रहेका प्रतिवादी कुरिल्ला भलामी मगरले ४।५ पटक मृतकउपर खुकुरीले प्रहार गरेको भन्ने प्रतिवादी रामु वि.क. र दीपक भन्ने सागर पुनको बयानबाट देखिन्छ । मृतकको लास जाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदन समेतबाट खुकुरीको प्रहारबाट घाँटीमा लागेको चोट देखिएको र सोही चोटको कारण रक्तस्रावबाट मृत्यु भएको देखिन्छ ।

यस प्रकार प्रतिवादीहरू दीपक पुन भन्ने सागर पुन, राजु भन्ने रामु वि.क. र सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्री मृतक इन्द्रनारायणको ज्यान मार्ने उद्देश्यले नभई निजको घरमा रहेको नगद र सुनका गहनासमेत डाँका गर्ने उद्देश्यले मात्र वारदातस्थलमा गएको र फरार प्रतिवादी कुरिल्ला भलामी मगर एकलैले मृतकउपर चोट छाडेको अवस्था देखिँदा प्रतिवादी सागर भन्ने दीपक पुनलाई कर्तव्य गर्नतर्फ र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सोको संयोग पारेतर्फको

अभियोग पुष्टि हुने अवस्था नदेखिँदा प्रतिवादी दीपक भन्ने सागर पुनको हकमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) र अन्य प्रतिवादीहरू राजु भन्ने रामु वि.क. सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्री र गोरे भन्ने वीरेन्द्र थापासमेतलाई सोही महलको १३(४) नं. को कसूरबाट सफाई दिई प्रतिवादीहरू सागर पुन, रामु वि.क. र प्रेमबहादुर खत्रीलाई डाँकातर्फ सजाय हुने ।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक २० गते रोज २ शुभम् ।

३

स.प्र.न्या.श्री खिलराज रेग्मी र मा.न्या.श्री तर्कराज भट्ट, फौ.पु.नं. ०६५-CR-०६५४, ०६५५, डाँका, कमल श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार, सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्रीसमेत वि. नेपाल सरकार

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको घरमा डाँका वारदात घटाई धनमाल डाँका गरी एकापसमा बाँडी लिए खाएको भन्ने निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुन आएको देखिन्छ । प्रतिवादी कमल श्रेष्ठको घरबाट बरामद भएको रू. २५,०००/- निजले आफ्नो श्रीमतीसँग पछिबाट लिएको भन्ने तथ्य कुनै प्रमाणले पुष्टि नभएको अवस्था हुँदा सो बरामद नगद निज प्रतिवादीले प्रस्तुत वारदातबाटै डाँका गरी बाँडी लिएको रकम भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादीहरूको प्रहरीसमक्षको बयानबाट प्रतिवादी रामु वि.क. समेत वारदातमा संलग्न भई धनमाल बाँडी खाएको तथ्य समर्थित र पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादी रामु वि.क. बाट वारदातसँग सम्बन्धित दशी बरामद नभएको भन्ने मात्र आधारबाट निज निर्दोष रहेको मान्न नसकिने हुँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू कमल श्रेष्ठ, सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्री र राजु भन्ने रामु वि.क.लाई डाँकाको कसूरदार ठहर गरी चोरीको १४(४) नं. बमोजिम तेस्रो पटक कायम हुने गरी जनही १२ वर्षको कैद र रू. ११,४२,२५०/- का दरले जरीवाना गर्ने र बरामद भए बाहेकको नपुग विगो रू. ५,९५,७११/- समेत निज प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाले भराई पाउने ।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक २० गते रोज २ शुभम् ।

४

स.प्र.न्या.श्री खिलराज रेग्मी र मा.न्या.श्री तर्कराज भट्ट, फौ.पु.नं. ०६५-CR-१०१३, डाँका, कमल श्रेष्ठसमेत वि. नेपाल सरकार

बरामदी मुचुल्कालाई वारदातको घटनाक्रम, प्रतिवादीहरूको मौकाको बयान, घटनाका प्रत्यक्षदर्शी होटलका गार्ड एवं जाहेरवालाको बकपत्रलगायत अन्य प्रमाणहरूको सिलसिलेवार रूपमा समर्थन गरेको देखिन्छ । उक्त बरामदी मुचुल्कामा रोहबरमा बसी प्रतिवादी सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्रीले सहीछाप गरेको पाइन्छ । यस्तो स्थितिमा सो बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको धनमाल मेरो घरबाट बरामद भएको होइन भन्ने निज प्रतिवादी सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्रीको जिकीर पुष्टि हुने अवस्था नदेखिने ।

जाहेरवालाले अदालतमा आई गरेको बकपत्रमा समेत कमल श्रेष्ठसमेत डाँका वारदातमा संलग्न थिए भनी खुलाई दिएको पाइन्छ । यसरी मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट निज प्रतिवादी कमल श्रेष्ठसमेतको संलग्नतामा प्रस्तुत डाँकाको वारदात भएको तथ्य निर्विवाद रूपमा स्थापित हुन आएको हुँदा प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको सावित्री बयान, प्रतिवादीहरूबाट वारदातसँग सम्बन्धित धनमाल बरामद भएको अवस्था तथा घटना वारदात हुँदाका बखत प्रत्यक्ष रूपमा देख्ने सिन्दुर होटलका गार्ड हस्तबहादुर गुरुङ तथा मौकामा कागज गर्ने धुबकुमार तुलाचन एवं गंगा तुलाचनको बकपत्रलगायतका प्रमाणहरूबाट प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीहरू कमल श्रेष्ठ, सागर भन्ने प्रेमबहादुर खत्री र राजु भन्ने रामु वि.क.समेत कसूरदार देखिन आएको हुँदा अभियोग दावीबमोजिम निज प्रतिवादीहरूलाई दोस्रो पटक कायम गर्ने गरी चोरीको १४(४) नं. बमोजिम सजाय हुने ।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

कम्प्युटर: विकेश गुरागाई

इति संवत् २०६९ कात्तिक २० गते रोज २ शुभम् ।

इजलास नं. १

१

मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा र मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, रिट नं. २०६९-WH-००४७, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, सत्येन्द्रप्रसाद यादवको हकमा श्रीमती ललिता यादव वि. जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं समेत

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा उल्लेख भएको केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गत सजाय हुने मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुने र यस्ता मुद्दामा प्रहरीबाट अनुसन्धान तहकीकात पूरा गर्नका लागि प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थप भएर अनुसन्धान तहकीकात गर्नका लागि प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थप भएर अनुसन्धान तहकीकात पूरा भएपछि प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मुद्दामा थुन्छेक आदेश तथा शुरू निर्णय गर्दछन्। यस मुद्दाका प्रयोजनका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई अधिकारप्राप्त सक्षम निकाय मानिने।

यस मुद्दामा निवेदकउपर केही सार्वजनिक (अपराध एवं सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गत काठमाडौं जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थप गरी विपक्षी महानगरीय प्रहरी परिसरबाट थुनामा राखेको भन्नेमा विवाद भएन। अपराध अनुसन्धानका लागि अधिकारप्राप्त निकायको आदेशबमोजिम थुनामा राख्दाको अवस्थामा भएको थुनालाई गैरकानूनी थुना मान्न नमिल्ने।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को स्वतन्त्रताको हक अन्तर्गत उपधारा (२) मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भन्ने उल्लेख छ। कुनै व्यक्तिलाई कानूनविपरीत तवरले कसैले बन्दी बनाएको अवस्थामा व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई कुण्ठित बनाएको अवस्था मानिन्छ। गैरकानूनी थुनाबाट बन्दीलाई छुटाउनु बन्दीप्रत्यक्षीकरण रिटको मुख्य उद्देश्य हुन्छ। बन्दीलाई

कानूनविपरीत वा प्रवृत्त भावनाले वा बर्दनीयतसाथ थुनामा राखेको देखिन आएमा त्यस्तो अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने आधार हुन सक्दछ। तर, कानूनबमोजिम मुद्दा चली फैसलाअनुसार कैदमा राख्दाको अवस्थामा र अपराध अनुसन्धानको सिलसिलामा सक्षम निकायको लिखित अनुमतिबाट रीतपूर्वक थुनुवा पूर्जा दिई प्रहरी हिरासतमा राखेको अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन नसक्ने।

इजलास अधिकृत: महेन्द्र पोखरेल

कम्प्युटर: धनबहादुर गुरुङ

इति संवत् २०६९ साल माघ १५ गते रोज २ शुभम्।

२

मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६९-WH-००३७, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, अधिवक्ता विकास मल्ल ठकुरी वि. गृह मन्त्रालयसमेत

अध्यागमन ऐन, २०४९ को दफा ९ को उपदफा (१क) मा यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमबमोजिम प्रचलित कानूनविपरीत कार्य गरेबापत दण्ड सजाय भोगी सकेका भीसा लिनुपर्ने अवस्थाका विदेशीलाई अध्यागमन विभागका महानिदेशकले नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई अवधि तोकी वा नतोकी नेपालबाट निष्काशन गर्ने आदेश जारी गर्न सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २२ मा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाहीको सिलसिलामा कुनै विदेशी थुनिएको आधिकारिक जानकारी प्राप्त भएमा वा निजउपर कुनै कानूनी कारवाही चलेकोमा सोको किनारा नभएसम्मको लागि नेपालमा निजको उपस्थिति आवश्यक पर्ने अवस्था भएमा विभागले निजलाई सोही व्यहोरा उल्लेख गरी ऐनमा व्यवस्था भएबमोजिम भीसा नियमित गरी दिनुपर्ने र थुनाबाट मुक्त भएको वा कानूनी कारवाहीको किनारा लागेको मितिले सामान्यतया ७ दिनभित्र त्यस्तो विदेशीलाई नेपालबाट निष्काशन वा प्रस्थान गराउन सकिनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा बन्दी भनिएका निज इरानी नागरिकहरू Ebrahim sheikhabasi र Esmail azmi समेतलाई आवश्यक प्रक्रिया पूरा

गरी आजै मिति २०६९।८।२९ गतेको उडान नं. MH/71 बाट नेपाल बाहिर निष्काशन गरी सकिएको भन्ने अध्यागमन विभागको च.नं. १८५७ र १८६१ को पत्र प्राप्त हुन आएको हुँदा बन्दी भनिएका विदेशी व्यक्तिहरूलाई प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी नेपालबाट निष्काशन गरी सकिएको अवस्थामा औचित्यहीन भैसकेको प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनमा थप विचार गरिरहनु नपर्ने।

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा

कम्प्युटर: रामशरण तिमिल्सिना

इति संवत् २०६९ साल मंसिर २९ गते रोज ६ शुभम् ।

३

मा.न्या. श्री दामोदरप्रसाद शर्मा र मा.न्या. श्री सुशीला कार्की, २०६७-WO-०३०७ परमादेश, मोहम्मद इब्राहिम मुसलमान वि. गृह मन्त्रालय सिंहदरवारसमेत

नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट यी निवेदकका नामको ना.प्र.नं. ३८३०१२/६४ को नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर हुने गरी भएको मिति २०६७।१।२२ को निर्णयउपर निवेदकले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन दिई विचाराधीन मुद्दामा हाल भैरहेको कारवाही के कुन अवस्थामा पुगेको छ सो बुझी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेशानुसार सो अदालतबाट प्राप्त मिसिल अध्ययन गर्दा निवेदक मोहम्मद इब्राहिम मुसलमानले प्राप्त गरेको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकबाट हटाउने भनी गरेको नेपाल सरकारका माननीय गृहमन्त्रीको मिति २०६७।१।२२ को निर्णय आदेश सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६७।१।१३ मा फैसला भएको देखिएकोले यी निवेदकका नामको नागरिकता बदर हुने गरी भएको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट भएको उक्त मिति २०६७।१।२२ को निर्णय हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेको नभई सो मुद्दा अन्तिम टुङ्गो लागि सकेको भन्ने देखिने।

नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १४(१) बमोजिम कुनै विदेशी व्यक्तिले भ्रूष्टो विवरण वा बयान दिई नेपाली नागरिक हो भनी भुक्त्याई

नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको कुरा प्रमाणित हुन आएमा नेपाल सरकारले निजको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकबाट हटाउन आदेश गर्नसक्ने सम्मको कानूनी व्यवस्था भएको देखिने।

तर, उल्लिखित नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १४(१) बमोजिम यसरी भ्रूष्टो विवरण पेश गरी नागरिकता लिने विदेशीले लिएको नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर गर्न सक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई रहेको भए तापनि उक्त ऐनको दफा २१(१) बमोजिम हुन सक्ने सजायका सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई रहे भएको नहुँदा नेपाल सरकारले भ्रूष्टो विवरण पेश गरी लिइएको नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर गर्ने गरी भएको निर्णयको अन्तिम टुङ्गो लागि सकेपछि त्यसरी भ्रूष्टो विवरण पेश गरी नागरिकता लिने व्यक्ति विरुद्ध उल्लिखित नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(१) बमोजिम हुन सक्ने सजायको सम्बन्धमा माग दावी लिई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा छुट्टै मुद्दा दायर गर्नुपर्ने।

यी निवेदक मोहम्मद इब्राहिम मुसलमानका विरुद्ध कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा चलेको भ्रूष्टो विवरण दिई नागरिकता प्राप्त गरेको भन्ने मुद्दा उल्लिखित नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १४(१) र (२) बमोजिम कारवाहीको अन्तिम टुङ्गो लागि उक्त ऐनको दफा २१(१) मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र प्रक्रियाबमोजिम नै चलेको भन्ने देखिन आएको र कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा यी निवेदक विरुद्ध चलेको उल्लिखित मुद्दामा हुने आदेश वा फैसलाउपर चित्त नबुझेमा निवेदकले सोउपर उपचार पाउन सक्ने वैकल्पिक कानूनी मार्ग रहे भएकै हुँदा प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा यी निवेदकका विरुद्ध चलेको भ्रूष्टो विवरण दिई नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको भन्ने मुद्दाको कारवाही प्रक्रियालाई मागबमोजिम रिटक्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान देखिन नआउने।

यी निवेदकले कपिलवस्तु जिल्ला अभिराव गा.वि.स. वडा नं. २ मा जन्म भई सोही स्थानमा

बसोवास गरी आएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कपिलवस्तुबाट लिएको नागरिकताको प्रमाणपत्र यी निवेदक भारतीय नागरिक भई भ्रूष्ट विवरण उल्लेख गरी लिएको भन्ने आधारमा नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १४(१) बमोजिम बदर हुने गरी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय माननीय मन्त्रीस्तरबाट मिति २०६७।१।२२ मा भएको निर्णयउपर यी निवेदकले उल्लिखित ऐनको दफा १४(२) बमोजिम पुनरावेदन गरेकोमा निवेदकका नामको नागरिकता प्रमाणपत्र बदर गर्ने गरेको गृह मन्त्रालयको निर्णय सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६७।१।२३ मा फैसला भएको देखिएकोले निवेदकका नामको विवादित नागरिकता बदर हुने निर्णय अन्तिम टुङ्गे लागि सकेको अवस्थामा उल्लिखित नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(१) बमोजिम यी निवेदकउपर छुट्टै मुद्दा चलाउन कुनै कानूनी बाधा रहेको नदेखिएको र निवेदकउपर कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा चलेको भ्रूष्ट विवरण पेश गरी नागरिकता लिएको भन्ने मुद्दामा हुने आदेश वा फैसलामा चित्त नबुझे निवेदकले सोउपर उपचार पाउन सक्ने वैकल्पिक कानूनी मार्ग रहे भएको अवस्थामा उक्त मुद्दाको कारवाहीलाई प्रस्तुत निवेदन मागबमोजिम यथास्थितिमा राख्नु भनी आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने ।

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा
कम्प्युटर: रामशरण तिमिल्सिना
इति संवत् २०६९ मंसिर २५ गते रोज २ शुभम् ।

४

मा.न्या. श्री दामोदरप्रसाद शर्मा र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६६-WO-१०५८, उत्प्रेषण परमादेशसमेत, पशुपति हुवानी सेवा फर्मको वि. भन्सार विभाग समेत

भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ५१(१) मा निकासी वा पैठारी हुने मालवस्तु भन्सार कार्यालयबाट छुटाउन वा भन्सार कार्यालयसँग सम्बन्धित कामको लागि निकासी वा पैठारीकर्ताको भन्सार एजेन्ट वा प्रतिनिधिको रूपमा काम गर्न चाहने व्यक्तिले विभाग वा भन्सार कार्यालयबाट

भन्सार एजेन्टको इजाजतपत्र लिनु पर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिने ।

भन्सार एजेन्टको इजाजत पत्र निश्चित योग्यता र क्षमताका आधारमा प्राकृतिक व्यक्तिले मात्र प्राप्त गर्न सक्ने इजाजत पत्र हो भन्ने देखिने ।

निश्चित योग्यता प्राप्त व्यक्ति जस्तै स्वास्थ्य व्यवसायी परिषद्मा दर्तावाला स्वास्थ्यकर्मी, नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा दर्तावाला चिकित्सक तथा नेपाल कानून व्यवसायी परिषद्मा दर्तावाला कानून व्यवसायीको मृत्युपश्चात् जसरी उनीहरूको व्यावसायिक अधिकारयुक्त इजाजतपत्रको स्वामित्व अन्त्य हुन्छ त्यसरी नै भन्सार एजेन्टको मृत्युपश्चात् निजको भन्सार एजेन्टसम्बन्धी अधिकार र स्वामित्व पनि स्वतः समाप्त भई हस्तान्तरण हुन नसक्ने ।

भन्सार नियमावली, २०६४ को नियम ३७(२) र (४) मा उल्लिखित योग्यता र प्रक्रिया पूरा गरी योग्यता र क्षमताका आधारमा भन्सार एजेन्टको इजाजत पत्र यी निवेदकले पनि पाउन सक्ने नै हुँदा पत्नीको मृत्युपश्चात् निजका नामको भन्सार एजेन्ट इजाजत पत्र आफ्नो नाममा नामसारी हुनुपर्ने भन्ने निवेदन जिकीर मनासिब देखिन नआउने ।

भन्सार एजेन्टसम्बन्धी इजाजत पत्र निश्चित व्यक्तिगत योग्यता र क्षमताको आधारमा प्राकृतिक व्यक्तिले मात्र प्राप्त गर्न सक्ने इजाजत पत्र हो भन्ने देखिएको र भन्सार ऐन, २०६४ र भन्सार नियमावली, २०६४ मा कहीं कतै भन्सार एजेन्ट इजाजत पत्र प्राप्त व्यक्तिको मृत्युपश्चात् त्यस्तो इजाजत पत्र त्यस्तो मृतक व्यक्तिको हकवालाको नाममा नामसारी हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहे भएको नदेखिएकोले निवेदकको पत्नी निर्मलादेवी ठाकुरका नाममा जारी भएको भन्सार एजेन्ट इजाजत पत्र निजको मृत्युपश्चात् निवेदकका नाममा नामसारी हुन नसक्ने भनी विपक्षी भन्सार विभागबाट भएको निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि रहेको देखिएन । निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेज हुने ।

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा
कम्प्युटर: रामशरण तिमिल्सिना
इति संवत् २०६९ मंसिर २५ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास नं. ३

१

मा.न्या. श्री कल्याण श्रेष्ठ र मा. न्या. श्री गिरीशचन्द्र लाल, रिट नम्बर २०६९-००३०, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, प्रेमकुमारी नेपाली वि. राष्ट्रिय महिला आयोग, भद्रकाली प्लाजा, काठमाडौंसमेत

विवाह कानूनी विषय भएकोले विवाहित सम्बन्ध कायम राख्न खोजेको भए तत्सम्बन्धी कानूनी शर्तहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ, भने विवाह नगरेर पनि सँगै बस्नलाई कानूनको अभावले मात्रै रोक्न सक्ने देखिँदैन। विवाहित व्यक्तिहरूले विवाहसम्बन्धी कानूनको उल्लङ्घन गरेमा त्यसका परिणामहरू स्वतः विद्यमान हुन जान्छन्। विपरीत लिङ्गसँग विवाह गर्ने, सो सम्बन्ध वहाल छुँदै त्यस्तो सम्बन्धलाई क्रियाशील नराखी समलिङ्गसँग जीवन बिताउन खोजेमा विवाह विच्छेद वा परित्याग (Desertion) को अवस्था सिर्जना हुन सक्ला। तर, हालको परिस्थितिमा बहुविवाह जस्तो अन्य कसुर पनि सिर्जना भै हालै देखिँदैन। तर, यस्तो स्थिति नितान्त नौलो तर पेचिलो रूपमा नेपाली समाजमा उत्पन्न हुँदै आएको देखिएकोले नीतिगत बहस र आवश्यक कानूनी संयन्त्र आवश्यक भएकोले यसमा नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने देखिन्छ। यस परिस्थितिमा प्रचलित संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था र उल्लिखित सिद्धान्तलाई दृष्टिगत गर्दै मानव अधिकारको विषय अन्तर्निहित रहेको अवस्थामा कुनै महिला वा पुरुषले अर्को समलिङ्गी महिला वा पुरुषसँग बस्न वा जीवन बिताउन चाहन्छ भने अदालतले त्यसमा कानूनतः रोक लगाउन सक्ने अवस्था नहुने।

बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटको सम्बन्ध वैयक्तिक स्वतन्त्रतासँग जोडिएको हुनाले यसबाट वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई कुण्ठित गरी कानूनविपरीत बन्दी बनाइएको छ वा छैन भन्ने नै हेरिन्छ। “बन्दी” शब्दले कुनै पनि व्यक्तिलाई प्रचलित संविधान तथा कानूनले उपलब्ध गराएको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक उपभोग गर्न नदिई निजलाई नियन्त्रणमा राख्नु

भन्ने जनाउँछ। चाहे त्यस्तो नियन्त्रण सुरक्षा निकायको, कुनै संघ संस्थाको वा व्यक्ति विशेषको नै किन नहोस्। यस परिप्रेक्ष्यमा “बन्दी” शब्दको विस्तार प्रहरी हिरासत वा कारागारमा थुनेर राख्नुसम्म मात्र नभई सो शब्दले जुनसुकै प्रकारको कानूनविपरीतको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको नियन्त्रण र संकुचन गरी बन्दीसरहको अवस्थामा पुऱ्याएको स्थिति समेत जनाउने हुन्छ। प्रहरी कार्यालय, सरकारी पदाधिकारी, व्यक्ति, कुनै सरकारी वा गैरसरकारी संस्था वा संगठन नै किन नहोस्, कसैलाई कानूनविपरीत नियन्त्रणमा राख्ने अधिकार हुँदैन। यदि राखेको देखिन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन आकर्षित हुने।

बन्दी भनिएको रजनी शाहीलाई माइती नेपालले आफैँ नियन्त्रणमा राखेको भन्ने देखिँदैन। राष्ट्रिय महिला आयोगले पत्रसाथ निजलाई माइती नेपालमा पठाएको देखिन्छ। माइती नेपालले निजलाई सदाशयतापूर्वक नै संरक्षण दिएको र बन्दीको रूपमा व्यवहार नगरेको भए पनि रजनी शाहीले त्यहाँ बस्न नचाहेको र स्वतन्त्र रूपमा बस्ने ईच्छा रहेको भनी इजलासको जिज्ञासामा आफ्नो भनाई राखेको अवस्था छ। यसबाट माइती नेपालमा निज रजनी शाहीले निजको बसाईलाई विस्तार गर्न नचाहेको स्पष्ट नै हुँदा निज स्वतन्त्र र स्वेच्छापूर्ण रूपमा त्यहाँ बसेको र माइती नेपालले सदाशयपूर्वक उपलब्ध गराएको सेवालालाई निजले सहृदयपूर्वक स्वीकार गरेको भन्न नमिल्ने।

रजनी शाहीलाई राष्ट्रिय महिला आयोगले नै त्यहाँ राख्न पठाएको भन्ने देखिएको र माइती नेपाललाई नियन्त्रणको माध्यमको रूपमा प्रयोग गरेकोसम्म देखिए पनि त्यो नियन्त्रणको बन्धनबाट मुक्त हुन चाहेको कुरा बन्दी भनिएको व्यक्तिबाटै इजलासले प्रत्यक्ष अनुभूति गरेको छ। निज कुनै प्रकारको मानसिक रोगले ग्रस्त भै वा कुनै कुलतमा लागि निजको सुधार वा उपचार गर्नुपर्ने अवस्था रहेको भन्ने मिसिलबाट देखिएको छैन भने निजलाई कुनै अपराधको अभियोगमा कानूनबमोजिम नियन्त्रणमा राख्नुपर्ने अवस्था पनि नदेखिँदा व्यक्तिले आफ्नो हितको पहिचान गर्न र सोको सम्बर्द्धनको

लागि आवश्यक उपाय गर्न ऊ आफैँ स्वतन्त्र र सक्षम मानिन्छ। उसको सहयोगको अपील भएमा वा उसलाई सहायता दिन पर्ने आवश्यकता भएमा मात्रै अरूले सघाउन सक्तछ। सघाउनु भनेको हस्तक्षेपकारी हुन नसक्ने।

सहयोग सुरक्षा भनेको कुरा उचित भए मात्रै प्रिय र वाञ्छित हुन्छन्। अन्यथा हस्तक्षेप वा दबावमा परिणत हुन्छन्, जुन कुरा निवेदिकाले महसूस गरेको देखिन्छ। यो अवस्थामा राष्ट्रिय महिला आयोग र माइती नेपाल जस्तो संस्थाहरूको नियतमा प्रश्न गर्ने ठाउँ नरहे पनि निवेदिकाको स्वेच्छाबमोजिम नदेखिएकोले वाञ्छित देखिएन। त्यसैले त्यो नियन्त्रणमुखी नै मान्नुपर्ने हुन आयो। कसैका वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा नियन्त्रित गर्ने गरी कुनै पनि असल वा खराब नियतले कुनै रूपमा सीमित गर्न नमिल्ने हुनाले त्यस्तो भौतिक नियन्त्रण पनि बन्दीसरहकै स्थितिमा रहन जाने हुनाले विपक्षी राष्ट्रिय महिला आयोग एवं सो आयोगको पत्रबमोजिम माइती नेपाल संस्थाले राखेको पुनर्स्थापकीय संरक्षणसमेत कानूनसंगत भन्न मिल्ने। तसर्थ, त्यस्तो संरक्षणबाट अविलम्ब रिहा दिनु पर्ने देखिने।

यस अदालतबाट रिहाई दिनुको अर्थ निवेदिकालाई निजको वैवाहिक घरमा जान कर लगाएको भन्ने बुझ्न मिल्दैन। माथि नै भनिसकेको छ कि स्वतन्त्र रूपमा निजले भावी जीवनको जीवनसाथीको रूपमा वा कोसँग के रूपमा कति अवाधि कसरी बिताउने भन्ने कुरा निजको नितान्त व्यक्तिगत प्रश्न भएकोले समलिङ्गी होस् वा अरू जे होस् त्यसको बारेमा जो चाहिने निर्णय निजले नै लिने हुनाले यो यस्तो सम्बन्धबाट बर्जित गर्नु भनी अदालतले आदेश गर्ने ठाउँ रहँदैन। एउटा स्वतन्त्र व्यक्तिले जे निर्णय लिन्छ त्यही निर्णय लिने हुनाले निजले रोजेको सम्बन्धको बारेमा यो आदेशले कुनै अन्यथा निर्देश गर्नपर्ने नदेखिने।

बन्दी भनिएकी रजनी शाही माइती नेपालको नियन्त्रणमा नरही स्वतन्त्रपूर्वक बस्न चाहेको अवस्थामा निजलाई माइती नेपाल वा अन्य पुनर्स्थापना केन्द्रलगायतमा राखी राख्न पर्ने कानूनबमोजिमको आधार र कारण नदेखिएकोले

राष्ट्रिय महिला आयोगको निर्देशनमा माइती नेपालमा दिइएको भनिएको संरक्षण र नियन्त्रणलाई प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा निरन्तर गर्न मिल्ने देखिएन। तसर्थ, बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा निज रजनी शाहीलाई यस अदालतको आदेशबाट तत्काल रिहाई गरी दिने।

इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल
कम्प्यूटर गर्ने: विश्वराज पोखरेल

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक २० गते रोज २ शुभम्।

२

मा.न्या. श्री कल्याण श्रेष्ठ र मा.न्या. श्री प्रकाश वस्ती, रिट नम्बर ०६८-०६८-WO-०२६२, उत्प्रेषणयुक्त परमादेश, मनबहादुर नेपाली वि.परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, त्रिभुवन विश्व विद्यालय, वल्खु काठमाडौंसमेत

परीक्षार्थीले परीक्षा हलमा सम्बन्धित गार्ड वा केन्द्राध्यक्षको प्रत्यक्ष निगरानीमा बर्जित गरिएको क्रिया गर्नु मात्रले अनुशासन उल्लंघन हुने नभै सम्बन्धित परीक्षामा गार्ड बसेका व्यक्ति वा केन्द्राध्यक्षले थाहा नपाउने परिस्थितिमा निजहरूलाई भुक्त्याएर वा भ्रममा पारेर पनि बर्जित गरिएको क्रियाकलापहरू गर्न सक्ने हुनाले फरक मितिको (अगाडिको) उत्तरपुस्तिकाको मिति, कपीको क्रमसंख्या र "Invigilator" को दस्तखत देखिनाले दोस्रो थप कपी मागेको भए पनि लुकाई ल्याएको उत्तर लेखिएको कपी समावेश गरी बुझाएको भन्ने स्पष्ट संकेत हुन आउने।

परीक्षा लिनै कार्य सम्बन्धित विषयमा सही ज्ञान प्राप्त गरेको योग्य व्यक्ति छान्ने प्रक्रिया हो। यदि परीक्षामा चीट, पुस्तक वा उत्तर नक्कल गर्न मिल्ने वा सकिने कुराको प्रयोग गर्न दिइने हो भने योग्य व्यक्तिको चयन गर्न कठिन हुने मात्र नभई अयोग्य व्यक्ति छानिने भै उद्देश्य र लक्ष्य विफल हुन जान्छ। परीक्षामा चीट, पुस्तक वा यस्तै अन्य कुनै वस्तु प्रयोग गरी परीक्षा दिनु, दिलाउनु जस्ता क्रियाले समग्रमा शैक्षिक उद्देश्यलाई विफल पार्ने हुँदा जुनसुकै परीक्षामा त्यस्ता अमर्यादित, अस्वच्छ, र अवाञ्छित क्रियाकलाप, चाहे ती प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा नै गरिएको किन नहोस्, त्यस्ता क्रियालाई कतैबाट प्रोत्साहन गरिनु नहुने।

निवेदकले परीक्षामा अमर्यादित, अस्वच्छ, र अवाञ्छित क्रिया गरेको भन्ने निजले बुझाएको उत्तरपुस्तिकाले नै देखाइरहेको अवस्थामा परीक्षाकेन्द्रमा अभद्र व्यवहारको मुचुल्का खडा गरेकोले मात्र अमर्यादित क्रिया गरेको पुष्टि हुने भन्न मिल्दैन। परीक्षाकेन्द्रमा अनुशासन र मर्यादाहीन कार्य गरेको मुचुल्काकै अभावमा त्यस्ता क्रियाले कानूनन् मान्यता पाउन नसक्ने हुँदा विवादित परीक्षा अमर्यादित र अनुशासनहीन देखिएबाट निजलाई त्यसको गल्ती महसूस गराउन त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम, २०५० मा उल्लेख भएको प्रावधानअनुरूप दुई वर्षको लागि एक्सपेल्ड गर्ने गरेकोलाई विश्वविद्यालयले आफ्नो विशुद्ध शैक्षिक स्वायत्तताअन्तर्गत स्थापित कानून र पद्धतिभित्र रही असल नियतले गरेको कार्य मान्नु पर्ने हुँदा अन्यथा भन्न नमिलेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने।
इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल
कम्प्यूटर: विश्वराज पोखरेल
इति संवत् २०६९ साल मंसिर २६ गते रोज ३ शुभम्।

३

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ र मा.न्या. श्री प्रकाश वस्ती, रिट नं. ०६५-WO-०१०७, उत्प्रेषणयुक्त परमादेश, अधिवक्ता सुदर्शन थपलिया वि.काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेड (KUKL) समेत

पत्रपत्रिकाहरूलाई नागरिकको सूचनाको हकलाई क्रियाशील गराउने एक सशक्त माध्यमको रूपमा लिइन्छ। त्यसैले समाचारपत्रहरूमा प्रकाशित समाचार युक्तियुक्त र सत्यतथ्यमा आधारित हुनु अनिवार्य हुन्छ। अनुमान, अड्कल र आधारहीन समाचार प्रकाशित गर्नुले आमनागरिकहरूप्रति गलत सूचना प्रवाह हुन गई सुसूचित हुने हकमाथि नै अतिक्रम हुने अवस्था आउन सक्ने हुँदा समाचार सम्प्रेषणमा संलग्न निकाय, व्यक्ति तथा पदाधिकारीहरू यसतर्फ गम्भीर हुनै पर्दछ। अर्कोतिर पानी आपूर्तिमा सम्बन्धित निकायले पनि त्यस्ता समाचारको सम्बन्धमा ध्यानाकर्षण गरी सत्यतथ्य बाहिर ल्याउन र साँचो भए आफ्नो पानीको गुणस्तर सुधारनु अनिवार्य नै हुने।

२०६५।४।३० को राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचारलाई हेर्दा खानेपानीको

परीक्षणसम्बन्धी समाचार अपूर्ण देखिन्छ। खानेपानी तथा ढल निकास विभागले के कुन स्थानको खानेपानी परीक्षण गरेको र के कुन ठाउँको नमूना पानीमा मानव स्वास्थ्यप्रतिकूल जिवाणु फेला परेको भन्ने स्पष्ट छैन। खानेपानी कम्पनीबाट वितरित पानी प्रदूषित भएको सम्बन्धमा उक्त विभागले काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेडलाई जानकारी तथा सचेत गराएको भन्ने मिसिलबाट देखिएको पनि छैन। उक्त पत्रिकाको प्रकाशित समाचारमा राष्ट्रिय स्वास्थ्य प्रयोगशालामा ल्याइने पानीको नमूनामध्ये ५० प्रतिशतभन्दा बढीमा हानिकारक जीवाणु रहेको माइक्रो वायोलोजिष्ट विष्णुप्रसाद उपाध्यायले बताएको भन्ने उल्लेख गर्दै परीक्षण गर्न ल्याउने पानीको नमूना धारा तथा इनारको भन्ने देखिएबाट निवेदकले आधार लिएको पत्रिकामा प्रकाशित समाचारबाट काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेडले वितरण गर्ने खानेपानीसम्बन्धी समाचारको सत्यता पुष्टि भएको भन्न मिल्ने अवस्था रहेन। अपुष्ट रूपमा पत्रिकामा प्रकाशित समाचारकै आधारमा रिट निवेदकले माग गरेबमोजिमको आदेश जारी गर्न नमिल्ने।

काठमाडौँ उपत्यकामा खानेपानीको वितरणको जिम्मा लिने काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको प्रबन्धपत्रमा उल्लिखित उद्देश्यलाई हेर्दा साविकमा काठमाडौँ उपत्यकाभित्र नेपाल खानेपानी संस्थानद्वारा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन भइरहेको खानेपानी तथा सरसफाई /ढल निकास सेवा प्रणाली जिम्मा लिई उपभोक्ताहरूलाई सुलभ र प्रभावकारी रूपमा सेवा प्रदान गर्ने, काठमाडौँ उपत्यकाका नगरपालिका क्षेत्रमा खानेपानी तथा सरसफाई सेवालाई नियमित, व्यवस्थित, सुलभ र गुणस्तरयुक्त बनाई गुणस्तरयुक्त र भरपर्दो सेवा प्रदान गर्ने, खानेपानी तथा सरसफाई सेवालाई प्रभावकारी र गुणस्तरयुक्त बनाउन आवश्यक अन्य कामहरू गर्ने लगायतका उद्देश्यहरू रहेको देखिन्छ। प्रबन्धपत्रमा उल्लिखित उद्देश्यहरू लिखित रूपमा जाहेर गरिएका प्रतिबद्धता हुन्। ती प्रतिबद्धतालाई स्रोत साधनले भ्याएसम्म पूरा गर्नुपर्ने।

काठमाडौं उपत्यकाभित्र बढ्दो जनघनत्वको तुलनामा पानीको स्रोत पर्याप्त नभएको यथार्थतालाई नजरअन्दाज गर्न सकिँदैन। साथै भौगोलिक बनावटसमेत समरूप नभै अग्लो र होचो भएको कारण सबै ठाउँमा उपलब्ध पानीको वितरण पनि समान र सहज नहुन सक्तछ। तर, जनतासमक्ष खानेपानी पुऱ्याउने अहम् दायित्व र जिम्मेवारी बोकेको विपक्षी काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडले विभिन्न कारण र वहानामा त्यो दायित्वबाट पन्छिने अवस्था छैन। आफूसँग भएको साधन र स्रोतलाई समन्यायिक, प्रभावकारी र सुरक्षित तवरले वितरणको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक हुन्छ। आफूले वितरण गर्ने पानी उपभोक्ताहरू समक्ष के कुन हिसावले पुगेको छ वा पुगेको छैन, उपभोक्ताहरूको धारामा वितरित पानी स्वस्थ वा प्रदुषित कुन रूपमा पुगेको छ, पानी वितरण गर्ने खानेपानीको पाइपको अवस्था जीर्ण भै फेर्नुपर्ने अवस्था भएको छ वा छैन, खानेपानीको वितरण गरेको पाइप काटेर अनियमित तरिकाले कसैले पानी चुहावट गरेको छ, छैन भन्ने जस्ता कुराहरूको विपक्षीहरूले नियमित रूपमा अनुगमन तथा जाँच गर्नुपर्ने हुन्छ। यो विपक्षीहरूको कानूनी र सामाजिक दायित्व हुने।

उपभोक्ताहरूलाई नियमित रूपमा शुद्ध र तोकिएको मापदण्ड अनुरूपको खानेपानी आपूर्ति गर्ने दायित्व भएको हुनाले तत्सम्बन्धमा प्राप्त सिकायत वा उजुरीहरू, सार्वजनिक संचार माध्यमहरूमा आएका सूचनाहरू समेतको सम्बोधन गर्ने उजुरी सुनुवाई संयन्त्र (Complain Hearing Mechanism) खडा गरी त्यसमा सम्बन्धित विशेषज्ञको अतिरिक्त उपभोक्तावर्गको प्रतिनिधित्व हुने प्रावधानसमेत मिलाई क्रियाशील गराउने र त्यसबाट भए गरेको कानूनी कारवाही जनसाधारणको सूचनाको लागि नियमित रूपमा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउन जो जे गर्नुपर्छ गरी उपभोक्ताहरूलाई नियमित रूपमा गुणस्तरयुक्त पानी आपूर्ति गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी हुने।

इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

इति संवत् २०६९ साल मंसिर २६ गते रोज ३ शुभम्।

४

मा.न्या. श्री कल्याण श्रेष्ठ र मा.न्या.श्री प्रकाश वस्ती, रिट नम्बर ०६५-WO-१०३१, उत्प्रेषणसमेत, रामबाबु गिरी वि. जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटसमेत

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १२ को विद्यालय व्यवस्थापन समितिसम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत उपदफा (१) मा, “सामुदायिक विद्यालयको सञ्चालन, रेखदेख र व्यवस्थापन गर्नको लागि प्रत्येक विद्यालयमा देहायका सदस्यहरू रहेको एक विद्यालय व्यवस्थापन समिति रहनेछ” भन्ने व्यवस्था भई देहाय (क) मा “अभिभावकहरूले आफूहरूमध्येबाट छानी पठाएको व्यक्ति “अध्यक्ष” भन्ने उल्लेख भएबाट सामुदायिक विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष सो विद्यालयका विद्यार्थीका अभिभावक हुनुपर्ने भन्ने कुरामा कानूनी द्विविधाको अवस्था छैन। साथै उक्त दफा १२ को उपदफा (५) को व्यवस्था हेर्दा उपदफा १ बमोजिम छानिएका वा मनोनीत अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि तीन वर्षको हुने देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट रिट निवेदकले बदर घोषित गर्न दावी गरेको मिति २०६५/१२/३ मा गठन भएको विवादित विद्यालय व्यवस्थापन समितिको कार्यकाल हाल समाप्त भैसकेको देखिन्छ। बदर गर्न माग गरेको कुराको अस्तित्व नै समाप्त भैसकेकोले अस्तित्व समाप्त भएको समितिलाई बदर गरिरहनु पर्ने अवस्था नरहँदा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको कानूनन् अस्तित्व समाप्त भै रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने। इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल कम्प्युटर: विश्वराज पोखरेल इति संवत् २०६९ साल मंसिर २६ गते रोज ३ शुभम्।

५

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ र मा.न्या.प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की, २०६७-WO-०२७३, उत्प्रेषणसमेत, लिलामसिंह ठाकुर वि. पृतवहादुर विष्टसमेत

अदालतबाट ट्रेक्टरको लिलाम गर्दा सगोलमा हुँदा खरीद गरेको र अंश मुद्दामा निवेदकको अंश भागमा परेको समेत उल्लेख नभएको हुँदा

बिगो भराउने कार्य भएको भनी लिखित जवाफ पेश भएको देखिन्छ। ऋणी बाहेक अन्य अशियार व्यक्तिको सम्पत्तिबाट बिगो भराउने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको २६ नं.मा व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त ट्रेक्टर प्रतिवादीले अंश अलग भैसकेपछि खरीद गरेको भन्ने देखिँदैन। अंशबण्डा हुँदा उक्त ट्रेक्टर निजको निजी हुने भनी बण्डापत्र वा अन्य कुनै कागज प्रमाणमा उल्लेख भएको र निवेदकले सो सम्बन्धमा जिकीर लिन सकेको समेत देखिँदैन। २०५७ सालमा खरीद भएको ट्रेक्टर खरीद हुँदाका बखत निवेदक तथा अन्य अशियार एकासगोलमा रहे भएको देखिएको र बण्डापत्र हुँदा उक्त ट्रेक्टर निजको अंशभागमा परेको समेत नदेखिएको स्थितिमा बाबुले लिएको ऋण सगोलकै सम्पत्तिबाट भराउने गरी भएको लिलामी कारवाही कानूनप्रतिकूल भन्न नमिल्ने।

इजलास अधिकृत: विष्णुप्रसाद उपाध्याय

कम्प्युटर: निर्मला भट्ट

इति संवत् २०६९ साल असोज १९ गते रोज ६ शुभम्।

इजलास नं. ४

१

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, रिट नम्बर ०६९-WH-००५४, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, दीपक अधिकारी वि. श्री समरी जनरल सैनिक अदालत, भद्रकाली काठमाडौंसमेत

यी रिट निवेदकसमेतका चारजना व्यक्तिलाई अनुशासन तथा आचरणसम्बन्धी कसूरको मुद्दामा समरी जनरल सैनिक अदालतले मिति २०६९।३।६ मा फैसला गर्दा यी रिट निवेदकको हकमा निजले सैनिक ऐन २०६३ को दफा ५२ को खण्ड (छ) र (झ) बमोजिमको कसूर गरेका भनी सोही ऐनको दफा १०१ को उपदफा १ को खण्ड (ग) बमोजिम एक वर्ष कैद हुने ठहऱ्याएको र मिति २०६९।२।२१ बाट कैद हुने गरी कैद भुक्तान गर्न कैदी पूर्जी दिएको देखिएको, परन्तु यी रिट निवेदकले आफूलाई २०६८।१।१३ बाटै थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न केही पूर्जी दिएको भनी जिकीर लिई रिट निवेदनमा

उल्लेख गरे पनि निवेदनमा दावी लिइएको मितिबाटै थुनामा परेको भन्ने देखिने कुनै प्रमाण पेश गरेको मिसिलबाट देखिएन। रिट निवेदनसाथ पेश गरेको समरी जनरल सैनिक अदालतको फैसलाको प्रतिलिपि हेर्दा यी रिट निवेदकसमेतका उपर २०६९।१।६ मा मुद्दा चलाउने निर्णय भएको र २०६९।२।१२ देखि विधिवत् रूपमा अदालतसमक्ष न्यायिक कारवाही प्रारम्भ गरेको भन्ने देखिन्छ। यी रिट निवेदकलाई सैनिक अनुशासन तथा आचरणसम्बन्धी कसूरबाहेक निवेदन जिकीरअनुसार लागू औषधसम्बन्धी मुद्दामा पनि अनुसन्धान गर्न हिरासतमा लिएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएको छैन भने आफूलाई निवेदनमा दावी गरेकै मितिमा थुनामा राखेको देखिने यो यस कागजात यो यस मुद्दाको मिसिलमा रहेको छ भन्न पनि सकेको देखिएन। रिट निवेदनमा दावी गरिएको कुरालाई पुष्टि गर्ने कागजात दावी गर्नेले पेश गर्नुपर्ने वा सो पेश गर्नसक्ने अवस्थामा नरहेको भए यो यस मुद्दाको मिसिलमा वा यस ठाउँमा रहेको भनी देखाउन सक्नुपर्ने हुन्छ। अन्यथा आधारहीन अपुष्ट दावीको सन्दर्भमा जे जस्ता मनोगत तर्क गरे पनि त्यसलाई विश्वास गर्न सकिने अवस्था नहुँदा बन्दी भनिएका रिट निवेदकलाई रिट निवेदनमा दावी गरेकै मितिबाट थुनामा राखी अनुसन्धान गरेको भन्ने देखिने प्रमाण कागजातको अभावमा पुर्पक्षका लागि थुनामा परेको मितिबाटै लागू हुने गरी फैसलाअनुसारको कैद भुक्तान गर्न दिएको कैदी पूर्जीमा उल्लेख भएभन्दा बढी अवधि कैदमा बसेको भन्ने देखिन आएन। समरी सैनिक जनरल अदालतको फैसलाबमोजिम दिइएको कैदी पूर्जीअनुसारको थुना गैरकानूनी भन्न नमिलेकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न नपर्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने।

इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल

कम्प्युटर: निर्मला भट्ट

इति संवत् २०६९ साल फागुन २ गते रोज ४ शुभम्।

२

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६८-CI-००९८, ०१०२, परमादेश, नागेश्वरप्रसाद साह वि. राजविराज नगरपालिकाको

कार्यालय, राजविरासमेत, केशवकुमार मण्डल वि. राजविराज नगरपालिकाको कार्यालय, राजविरासमेत राजविराज नगरपालिका वडा नं. ९ को सर्भे कि.नं. १३३ र १३४ को दक्षिण साँधमा सार्वजनिक डगर बाटो भएकोले सार्वजनिक बाटो कायम गरी पाउन सा.दे.नं. २८०७ को सार्वजनिक बाटो कायम मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतमा परी उक्त मुद्दा विचाराधीन रहेको देखिन आयो। विवादित जग्गा सार्वजनिक हो होइन र विपक्षीले सार्वजनिक बाटो मिची घर बनाएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विवादित जग्गाको नाप नक्सा गरी आवश्यक प्रमाणहरू बुझी निरोपण गर्नुपर्ने प्रकृतिको विषय समावेश भएको र सो विवाद जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको देखिँदा सोही अदालतबाट आवश्यक प्रमाणहरू बुझी निर्णय हुने नै हुँदा शुरू अदालतमा विचाराधीन रहेको विषयलाई असर पर्ने गरी रिट क्षेत्रबाट हेर्न मिल्ने कुरा औचित्यपूर्ण नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने। शाखा अधिकृत: मनोज श्रेष्ठ
इति संवत् २०६९ साल फागुन २४ गते रोज ५ शुभम्।
३

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६७-८१-०१०२, परमादेश, कृषि विकास बैंक, शाखा कार्यालय, बोडे बरसाइन वि. डोमी यादव

निवेदकका नाममा दा.खा. दर्ता हुने ठहरी फैसला भई दा.खा. पूर्जासमेत प्राप्त गरिसकेको जग्गा विपक्षी घनश्याम मण्डलले अनधिकृत रूपमा धितोमा दिई कृषि विकास बैंकबाट ऋण लिई रोक्का रहेको देखियो। बैंकले धितो राखी कर्जा प्रवाह गर्दा कर्जा प्रवाह गर्नु अघि कर्जा लिने व्यक्तिले राखेको धितो कच्चा पक्का के हो, वास्तविक जग्गाधनी हो, होइन, मुद्दा परेको जग्गा हो होइन, जग्गा साबूत बेसाबूत के हो आदि सबै हेरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने हुन्छ। अर्को जग्गा धितो राखी ऋण लिएको अवस्था ठहरेकोमा सो जग्गा बैंकमा धितो राख्ने प्रयोजनका लागि स्वतः कच्चा ठहरेको अवस्थामा ऋण नै नलिने र बैंकसँग कुनै सरोकार नै नभएको वास्तविक जग्गाधनीको जग्गा धितोमा लिने र रोक्का राखिरहने कार्यलाई

कानूनबमोजिम भएको भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन र यस्तो अवस्थामा निवेदकले रोक्का जग्गा फुकुवा गरिपाऊँ वा धितो बदर गरिपाऊँ भनी छुट्टै निवेदन दिनुपर्ने अवस्था नरहँदा परमादेशको आदेश जारी हुने।

इजलास अधिकृत: मनोज श्रेष्ठ

इति संवत् २०६९ साल फागुन २४ गते रोज ५ शुभम्।
४

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६७-८१-०६१७, निषेधाज्ञा, परमादेश, सरस्वती पराजुलीसमेत वि.नेपालगञ्ज नगरपालिका कार्यालयसमेत

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०६३ को नियम २१३(क) को (२) मा उपनियम (१) बमोजिम पदपूर्ति गर्दा यो नियम प्रारम्भ हुँदाका बखत रिक्त रहेका स्थानीय निकायको स्वीकृत दरबन्दीमध्ये पचास प्रतिशत दरबन्दीमा उपनियम (१) बमोजिम र बाँकी पचास प्रतिशतमध्ये तीस प्रतिशत खुल्ला प्रतियोगिता र बाँकी बीस प्रतिशत अधिकृत स्तरको लागि आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा र सहायक स्तरका लागि कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनका आधारमा गरिने बहुवाद्द्वारा पूर्ति गरिनेछ भन्ने व्यवस्था नगरपालिकाको स्वीकृत दरबन्दीका लागि मात्र हुने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। यी निवेदकहरूले नेपालगञ्ज नगरपालिकाका स्वीकृत दरबन्दीभित्रका कर्मचारी नभई नगरपालिका र यु. एन.डि.पी. को सम्भौताअनुसार सञ्चालित परियोजनाअन्तर्गत करारमा नियुक्ति पाएका कर्मचारी मात्र भएको देखिन्छ। अर्कोतर्फ नेपालगञ्ज नगरपालिकाबाट मिति २०६४।१०।१ मा रिक्त रहेको पदपूर्ति गर्ने सम्बन्धमा निर्णय भई सूचना प्रकाशित गरी आवेदन दर्ता गर्ने कार्यसमेत सम्पन्न भैसकेको र यी निवेदकहरूले सो निर्णय एवं सूचनालाई स्वीकार गरी खुल्लातर्फको विज्ञापनमा आवेदनसमेत दर्ता गरिसकेको अवस्था देखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने। शाखा अधिकृत: मनोज श्रेष्ठ
इति संवत् २०६९ साल फागुन २४ गते रोज ५ शुभम्।

५

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६७-सी-०८००, परमादेश, रफिक मियाँ वि औषधि व्यवस्था कार्यालय, पर्सा वीरगञ्ज

औषधि ऐन, २०३५ को दफा १० मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा औषधि बिक्री वितरण गर्ने व्यक्तिले आफ्नो नाम र पसल वा फर्म विभागमा तोकिएबमोजिमको ढाँचामा दरखास्त दिई दर्ता गराई तोकिएबमोजिमको दस्तूर तिरी प्रमाणपत्र लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने औषधि दर्ता नियमावली, २०३८ को नियम ६(१) मा औषधि बिक्री वितरण गर्नका लागि ऐनको दफा १० बमोजिम आफ्नो नाम र पसल वा फर्म दर्ता गराई प्रमाणपत्र लिन चाहेमा अनुसूची ८ को ढाँचामा विभागमा दरखास्त दिनुपर्ने र त्यसरी दरखास्त परेपछि विभागले आवश्यक जाँचबुझ गर्दा प्रमाणपत्र दिन मनासिब देखेमा औषधि बिक्री वितरण गर्ने व्यक्तिको नाम र पसल वा फर्म विभागबाट तोकिएबमोजिमको ढाँचाको दर्ता कृतावमा दर्ता गरी अनुसूची १४ मा तोकिएबमोजिमको दस्तूर लिई निवेदकलाई अनुसूची ९ बमोजिमको ढाँचामा प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था नियम ६ को उपनियम (२) मा रहेको देखिन्छ। निवेदकले औषधि ऐन, २०३५ को दफा १० तथा औषधि दर्ता नियमावली, २०३८ को नियम ६ को उपनियम (१) र (२) बमोजिम प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नको लागि विपक्षी कार्यालयमा निवेदन दिएको भनी आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गरे तापनि निजले कुन मितिमा कुन समूहको औषधि बिक्री वितरण गर्नका लागि दरखास्त दिएको भनी आफ्नो रिट निवेदनमा खुलाउन सकेको अवस्था देखिँदैन। अर्कोतर्फ औषधि ऐन, २०३५ को दफा ४ अनुसार गठित औषधि सल्लाहकार समितिको बीसौं बैठकले “ग” समूहको औषधि पसलको दर्ता २०५३ साल माघ १० गतेबाट अधिराज्यभर बन्द गर्ने भनी गरेको निर्णयको प्रतिलिपी मिसिल सामेल रहेको देखिँदा निवेदकले औषधि बिक्री वितरणका लागि औषधि दर्ता नियमावली, २०३८ को अनुसूची ८ बमोजिमको ढाँचामा दरखास्त दिएको भन्न नसकेको

तथा “ग” समूहको औषधि बिक्री वितरण गर्न प्रमाणपत्र वितरण गर्ने कार्य अधिराज्यभर बन्द गरेको कुरा औषधि सल्लाहकार समितिको बीसौं बैठकको निर्णयको मिसिल संलग्न प्रतिलिपीबाट देखिएको अवस्थामा रिट निवेदन खारेज हुने।

शाखा अधिकृत: मनोज श्रेष्ठ

इति संवत् २०६९ साल फागुन २४ गते रोज ५ शुभम्।

६.

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल र मा.न्या.श्री सुशीला कार्की, २०६७-सी-०६१७, निषेधाज्ञा, परमादेश, सरस्वती पराजुलीसमेत वि.नेपालगञ्ज नगरपालिका कार्यालयसमेत

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०६३ को नियम २१३(क) को (२) मा उपनियम (१) बमोजिम पदपूर्ति गर्दा यो नियम प्रारम्भ हुँदाका बखत रिक्त रहेका स्थानीय निकायको स्वीकृत दरबन्दीमध्ये पचास प्रतिशत दरबन्दीमा उपनियम (१) बमोजिम र बाँकी पचास प्रतिशतमध्ये तीस प्रतिशत खुल्ला प्रतियोगिता र बाँकी बीस प्रतिशत अधिकृत स्तरको लागि आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा र सहायक स्तरका लागि कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनका आधारमा गरिने बहुवाद्द्वारा पूर्ति गरिनेछ भन्ने व्यवस्था नगरपालिकाको स्वीकृत दरबन्दीका लागि मात्र हुने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। यी निवेदकहरू नेपालगञ्ज नगरपालिकाका स्वीकृत दरबन्दीभित्रका कर्मचारी नभई नगरपालिका र यु.एन.डि.पी. को सम्झौताअनुसार सञ्चालित परियोजनाअन्तर्गत करारमा नियुक्ति पाएका कर्मचारी मात्र भएको देखिन्छ। अर्कोतर्फ नेपालगञ्ज नगरपालिकाबाट मिति २०६४।१०।१ मा रिक्त रहेको पदपूर्ति गर्ने सम्बन्धमा निर्णय भई सूचना प्रकाशित गरी आवेदन दर्ता गर्ने कार्यसमेत सम्पन्न भैसकेको र यी निवेदकहरूले सो निर्णय एवं सूचनालाई स्वीकार गरी खुल्लातर्फको विज्ञापनमा आवेदनसमेत दर्ता गरिसकेको अवस्था देखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने।

शाखा अधिकृत: मनोज श्रेष्ठ

इति संवत् २०६९ साल फागुन २४ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास नं. ५

१

मा.न्या.श्री सुशीला कार्की र मा.न्या.श्री भरतराज उप्रेती, ०६५-८१-०६३७, नापी दर्ता बदर, दर्ता बदर, दुखा साह बनिया वि. अनितादेवी गुप्तासमेत नापी दर्ता बदर मुद्दामा श्रीपतियालाई शुरु जिल्ला अदालतबाट बुझ्न अ.वं. १३९ नं. अनुसार आदेश हुँदा मिति २०६१।१।७ मा निज श्रीपतियाको नामको म्याद निजको फुसको घरमा निजको अनुपस्थितिमा तामेल भएको र सो म्याद बदर गराउन वादी दुखा साहतरफबाट केही पनि प्रयास भएको देखिँदैन। त्यसकारण श्रीपतिया भन्ने व्यक्ति हुँदै नभएको भनी भन्न सकिने अवस्था छैन। अर्कोतर्फ प्रमाणस्वरूप संलग्न भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा दशै साहको हत्या हुँदा निजकी पत्नी कलावतीले जाहेर गरेकी हुनाले श्रीपतिया भन्ने व्यक्ति निजको पत्नी हुन नसक्ने भनी वादीको पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा कुन दशै साहको मृत्यु भएको अर्थात् साविक जग्गावाला दशै साहको हो वा अर्को दशै साहको मृत्यु भएको भन्ने कुरा सो मिसिलबाट खुल्न नसकेको हुनाले उक्त प्रमाण मुद्दाको भरमा मात्रै श्रीपतियाको अस्तित्व नभएको भन्न नमिल्ने।

वादी दुखा साहकी आमा मरछियाको बाबुको नाउँ दशै साह भएको भन्ने कुरा प्रमाणित हुन नसकेको साथसाथै निजको बाबुको नाउँ छठु साह भएको भन्ने कुरा स्पष्ट देखिएको हुनाले प्रस्तुत मुद्दामा वादी दुखा साहको फिराद दिने हकदैया पुगेको पनि देखिएन। यसको अतिरिक्त वादीको लेखअनुसार दशै साहको मृत्यु मिति २०२३।७।३० मा र मरछियाको मृत्यु मिति २०५२।१०।१५ मा भएको तथा दशै साहको पत्नी कलावतीको मरछिया बनियाइनको भन्दा पहिले नै मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ। मरछिया बनियाइनले आफ्नो जीवनकालमा बाबुआमाको सम्पत्तिमा अपुताली कायम गराउन सकेको भन्ने देखिन आउँदैन। साथै वादीले प्रस्तुत फिराद अपुतालीको महलको २० नं. को हदम्यादभित्र देखिन आएन। यसको अलावा यिनै

वादी प्रतिवादीसमेत भएको यसै लगाउको लिखत बदर र जालसाजी मुद्दामा वादी दावी खारेज हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला सदर हुने ठहरी आजै फैसला भएको छ। यसकारण विवादित सम्पत्तिमा दावी गर्ने वादीको हक नदेखिनुको साथै कानूनले तोकेको हदम्यादभित्र वादीको फिराद परेकोसमेत देखिन नआउँदा प्रस्तुत मुद्दामा हकदैयाको अभाव हुनुको साथै अपुतालीको २० नं. समेतको प्रतिकूल फिराद दायर भएको देखिँदा फिराद खारेज हुने।

इजलास अधिकृत: कमलराज विष्ट

कम्प्युटर: अमिररत्न महर्जन

इति संवत् २०६९ साल भदौ ११ गते रोज २ शुभम्।

यसै लगाउका निम्न मुद्दाहरूमा पनि यसैअनुसार फैसला भएका छन्:

- ०६५-CR-०५५४, कीर्ते जालसाजी, दुखा साह बनिया वि. सुरेन्द्रप्रसाद गुप्तासमेत
- ०६५-CR-०६३८, लिखत बदर, दुखा साह बनिया वि. सुरेन्द्रप्रसाद गुप्तासमेत
- ०६५-CR-०६३९, घरजग्गा खिचोला चलन, दुखा साह बनिया वि. अनितादेवी गुप्तासमेत

इजलास नं ६

१

मा.न्या.श्री प्रकाश वस्ती र मा.न्या.प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की, ०६७ सालको ०६६-८१-११९२, लेनदेन, मदनराज भट्ट वि. ओमनारायण श्रेष्ठ

वादी दावीको मिति २०६२।१२।१५ को लिखतमा लागेको सहीछाप र प्रतिवादीको नमूना सहीछाप एकआपसमा मिल्छ मिल्दैन, भिड्छ भिड्दैन भनी अदालतको आदेशानुसार लेखा तथा रेखा विशेषज्ञबाट परीक्षण गराउँदा रेखात्मक सहीछाप मिले पनि लेखात्मक सहीछाप र नमूना हस्ता सहीमा बनावटी भएको पाइएकोले विवादित सहीसँग भिडाई यकीन गर्न सकिँदैन भन्ने राय उल्लेख भई आएको पाइयो। प्रतिवादीले विवादित लिखतमा परेको ल्याप्चे सहीछापसमेत आफ्नो होइन भनेकोमा निजको नमूना ल्याप्चे सहीछापसँग लिखतमा परेको

ल्याच्चे सहीछाप भिडेको भन्ने विशेषज्ञको रायबाट देखिएकोले उक्त लिखत प्रतिवादीले गरिदिएको भन्नेमा विवाद देखिएन । जहाँसम्म लिखतमा परेको लेखात्मक सहीछाप र नमूना हस्ताक्षर सही एकै हो होइन यकीन हुन नसकेको भन्ने विशेषज्ञको रायको सम्बन्धमा उक्त राय व्यक्त गर्ने विशेषज्ञलाई यस अदालतको आदेशानुसार भिकाई बकपत्र गराउँदा विवादित लिखतमा ऋणीको ल्याच्चे सहीछापसमेत भएकोमा उक्त ल्याच्चे सहीछाप र अदालतबाट लिएको नमूना ल्याच्चे सहीछाप भिडेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन आउँछ । तर, हस्ताक्षर सही समयसापेक्ष परिवर्तन हुँदै जाने एवं कर्ताले नियतवस बनावटी रूपले बिगार्न पनि सक्ने हुनाले समकालीन हस्ताक्षर सहीको नमूनाको अभावमा उक्त सहीछाप यकीन गर्न नसकिने ।

लिखतमा वादीबाट प्रतिवादीले रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) बुझी लिई आफ्नो नाम दर्ताको कि.नं. १४१ को जग्गा पारीत गरिदिने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई सो राजीनामामा प्रतिवादीले ल्याच्चे तथा लेखात्मक सहीछाप गरेको देखिन्छ । तर राजीनामाको लिखत पारीत भने भएको देखिँदैन । यस प्रकार पेश भएको लिखतको स्वरूप, विशेषज्ञको राय एवं निजको बकपत्र व्यहोरासमेतबाट विवादित लिखत सट्टे साँचो व्यहोराबाट खडा भएको भन्नेमा विवाद नदेखिने ।

विवादित लिखत पारीत भएको वा लिखत पारीत नभए पनि लिखतअनुसारको रकम आफूले वादीलाई दिइसकेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीरसमेत देखिँदैन । मुलुकी ऐन, रजिष्ट्रेशनको ६ नं. मा रजिष्ट्रेशन गराउनु पर्ने घरायसी लिखत यसै महलको ५ नं. बमोजिम रजिष्ट्रेशन गराई लिन सकेको रहेनछ, भने त्यस्तो लिखतबाट कुनै अचल सम्पत्ति पत्री दावी गरेको नालिस लाग्न नसक्ने ।

थैली परेकोमा थैली र लिखतबमोजिमको सम्पत्ति भोग गर्न नपाएकोमा भोग गर्न नपाए जतिको कानूनबमोजिमको ब्याजसमेत साहूले कपालीसरह गराई लिन पाउँछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोले रजिष्ट्रेशन पारीत हुन सकेको उक्त मिति २०६२।२।१५ को लिखत कपालीमा परिणत भै

कपालीसरह वादीले प्रतिवादीबाट साँवा र कानूनबमोजिमको ब्याजसमेत भरिपाउने ।

इजलास अधिकृत: कमलराज विष्ट

कम्प्युटर: अमिरत्न महर्जन

इति संवत् २०६९ साल मंसिर ७ गते रोज ५ शुभम् ।

२

मा.न्या.श्री प्रकाश वस्ती र मा.न्या.प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की, ०६५-WO-०२१८,
उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश, कृष्ण आयल रिफाइनरी एण्ड भेजिटेबल इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. को तर्फबाट मनिषकुमार अग्रवाल वि. उद्योग विभागसमेत

वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभावको दृष्टिले कुनै उद्योगले उत्पादन क्षमताको स्वीकृति लिनु एक कुरा हो । तर, सोही स्वीकृतिको आधारमा उद्योगले निकासी गरेको सामान उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसुल फिर्ताको दावी गर्नु अर्कै कुरा हो । यसरी वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनको दृष्टिले लिइने स्वीकृति र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम कर सुविधाको लागि लिइने स्वीकृतिलाई एकै अर्थमा लिन मिल्दैन । उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता वृद्धि गर्न सकिने सुविधाको कुराले निवेदकले उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित वार्षिक क्षमताभन्दा बढी उत्पादित सामान निकासी गर्दा सो सामानमा प्रयोग भएको सामानमा लागेको भन्सार रकम फिर्ता माग गर्ने हक हुन नसक्ने ।

कुन उद्योगको कति परिमाणको सामान उत्पादन गर्ने स्वीकृति लिएको छ, वा उक्त उद्योगले कतिसम्म सामान निर्यात गर्न सक्ने हो र सो सामानको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा के कति कर तिरेको छ र के कति रकम फिर्ता दिनुपर्ने हो भन्ने कुरा अमुक उद्योगले लिएको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित क्षमताको रेकर्डसमेतको आधारमा उद्योग विभागबाट आधार प्रमाणबाट यकीन गरिने विषय हुने ।

सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र यकीन गर्नुपर्ने अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुनसक्ने अवस्था नदेखिने ।

निवेदक उद्योगले फिर्ता भुक्तानी पाउँ भनी दावी गरेको रकम उद्योगको स्वीकृत क्षमताभन्दा बढीको

भन्ने देखिँदा त्यस्तो स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी दावी गरिएको रकम भुक्तानी दिन नमिल्ने भनी एकद्वार समितिबाट भएको मिति २०६९।६।३१ को निर्णय एवं सो निर्णयको आधारमा भएको उद्योग विभागको मिति २०६५।२।३१ को निर्णय र सो निर्णयबमोजिम उद्योगलाई लेखेको २०६५।३।१७ को पत्रबाट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा आघात पारेको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम उक्त निर्णय र पत्रलाई बदर गर्न मिल्ने नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने ।

इजलास अधिकृत: कमलराज विष्ट

इति संवत् २०६९ साल मंसिर ५ गते रोज ३ शुभम् ।

३

मा.न्या. श्री प्रकाश वस्ती र मा.न्या. प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की, २०६६-८।-०२६९, बहाल दिलाई घर खाली गराइपाऊँ, दलु अहिर वि रामहेरख भन्ने रामहर्ष अहिर

विवादित घर वादीको जग्गामा बनेकोमा दुवै पक्षको मुख मिलेको देखिन्छ । यसै गरी विवादको घर जग्गा प्रतिवादीले विधिवत् राजीनामा गरिलिएको समेत देखिँदैन । वादीले प्रतिवादीलाई हकहस्तान्तरण गरेर नदिएसम्म विवादित घर जग्गा वादीकै स्वामित्वमा रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । अदालतबाट भै आएको सर्जमीन मुचुल्कासमेतका प्रमाणबाट वादीको जग्गामा बनेको सो घरमा यी प्रतिवादी रामहेरख बसेकोमा कुनै विवाद नभएको तथा यी वादी र प्रतिवादी काका भतिजा नाताका भन्ने पनि मिसिलबाट देखिन्छ । वादीले यी प्रतिवादीलाई घरमा बस्न दिएको भन्नेमा दुवै पक्षको मुख मिलेकै देखिन्छ । प्रतिवादीले वादीलाई दिएको भन्ने रकम पनि लेनदेन मुद्दा गरी फिर्ता पाएको पनि देखिन्छ । यसरी वादीको हकको जग्गामा रहेको घरमा प्रतिवादी बसेकै आधारमा निजको ठहर्न्याउन मिल्दैन । हक स्वामित्वको निर्धारण केवल स्रेस्ता प्रमाणबाट गरिनुपर्दछ । विना कागज प्रमाण बहालको रकमसम्ममा वादीको दावी पुग्न सक्दैन । तसर्थ, वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीबाट वादीको घर भाडाको रकम दिलाई प्रतिवादीबाट घर खाली गरी दिई वादीलाई चलन समेत चलाई दिने ।
इजलास अधिकृत: परशुराम भट्टराई
इति संवत् २०६९ मंसिर ७ गते रोज ५ शुभम् ।

४

मा. न्या. श्री प्रकाश वस्ती र मा. न्या. प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की, २०६६-CR-०४९३, ज्यान मार्ने उद्योग, प्रभातकुमार गुप्ता वि. नेपाल सरकार

प्रतिवादीलाई नियन्त्रणमा लिई प्रभातकुमार गुप्ताको हातबाट फलामको वीड भएको १० ईञ्च लम्वाई र १२ ईञ्च चौडाई भएको धारिलो हतियार छुरी समेत बरामद भएको भन्ने खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का, घटनास्थल कोठाको कार्पेट र साईड टेबलमा रगत जस्तो पदार्थको थोपाहरू चुहिएर सुकेको भन्ने समेत घटनास्थल मुचुल्का, माननीय न्यायाधीश केदारप्रसाद गिरीको बायाँ हातको बुढी औँलामा ३.१ से.मी. को धारिलो हतियारले काटेको घाउ रहेको भनी वीर अस्पतालको घा जाँच फाराममा समेत उल्लेख भई माननीय न्यायाधीशको सर्ट र पाइन्टमा मानवीय रगत लागेको भनी केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनमा लेखिएको, तत्काल वारदातस्थलबाट पक्राउ परेका पुनरावेदक प्रतिवादीले छुरी प्रहार गरी घाइते बनाएको हुँ भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान र स्वयम् पीडित माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरीले मौकामा गर्नु भएको घटना व्यहोराको कागज प्रमाणसमेतबाट सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरीउपर छुरी प्रहार भएको तथ्य पुष्टि हुने ।

अदालतमा निजले बयान गर्दा भ्वाइस रिकर्डरमा टेप गरेपछि चेक गर्न खोज्दा नेल कटर देखाएर भाग्न खोजेको हो, छुरी थिएन भनी कसूरमा इन्कार गरी लेखाए पनि वारदातस्थलमा गई भ्वाइस रिकर्ड गरेको र नेल कटर देखाएर भाग्न खोज्दा पक्राउ परेको तथ्य स्वीकार गरेको पाइन्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी सचेत अवस्थामा रहेको, यातना दिएको तथ्य स्थापित नभएको, ईच्छाविरुद्ध बयान गराउनु पर्ने अवस्था र कारण समेत मिसिल प्रमाणहरूबाट नदेखिँदा उक्त अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क) ले निजका विरुद्ध प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्ने ।

जाहेरवाला किरणप्रसाद गिरी, घटना विवरणमा कागज गर्ने राजुराम सिलवाल, सुदीप गिरी समेतले अदालतमा बकपत्र गर्दा आफूहरूको अनुसन्धानको क्रममा लेखाएको व्यहोरालाई समर्थन गरी बकपत्र गरेको पाइन्छ। यी व्यक्तिहरूको अदालतमा भएको बकपत्रसमेतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले माननीय न्यायाधीश केदारप्रसाद गिरीलाई छुरी प्रहार गरी चोटपटक पारेपछि कराउँदा ठोकाको चुकुल तोडी भित्र पसी छुरी खोसी पुनरावेदक प्रतिवादी प्रभातकुमार गुप्तालाई नियन्त्रणमा लिई प्रहरीमा जिम्मा दिएको कुरा निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुने।

प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) ले घटना वा अवस्था प्रत्यक्ष रूपमा देखे वा थाहा पाउने व्यक्तिले तत्काल मौकामा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन मिल्ने कानूनी व्यवस्था हुँदा उक्त जाहेरवालासमेतको बकपत्र पुनरावेदक प्रतिवादीका विरुद्ध प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्ने।

सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश पदमा आसीन व्यक्तिले विनाकारण पुनरावेदक प्रतिवादीलाई किटानी पोल गर्नुपर्ने अवस्था नभएको र उहाँको मौकामा भनाईलाई अविश्वास गर्नुपर्ने मिसिल प्रमाण समेतबाट नदेखिँदा पीडित माननीय न्यायाधीशले तत्काल मौकामा व्यक्त गरेको उक्त व्यहोरालाई प्रमाण मान्नुपर्ने।

पुनरावेदक प्रतिवादी मिति २०६३।०।१४ देखि मिति २०६८।०।१३ गतेसम्म निरन्तर पाँच वर्ष थुनामा बसी हाल थुनामुक्त भैसकेको देखिन्छ। शुरू र पुनरावेदन अदालतबाट भएको सजाय भुक्तान गरिसकेपछि अब आएर प्रस्तुत मुद्दालाई अन्यत्र मोडी कुटपीटमा परिणत गरी पुनः अनावश्यक थप मुद्दा गर्नुपर्ने भन्फट प्रतिवादीलाई दिनु न्यायको रोहबाट उपयुक्त हुन जाने देखिँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा कुटपीटको प्रकृति हेर्दा धारिलो जोखिमी हतियार लिई पीडितको घरभित्र प्रवेश गरी हमला गरेको कार्यलाई साधारण कुटपीटको रूपमा मूल्याङ्कन गर्नु हुँदैन। स्वयम् पीडितको सक्रिय प्रतिरोध र तस्त्रो पक्षको तत्काल हस्तक्षेपको कारण प्रतिवादीले गर्न खोजेको अपराध हुन नपाई अपराधको प्रकृतिले अर्कै मोड लिएको हुँदा र प्रतिवादीले अदालतबाट आफूलाई तोकिएको सजाय भुक्तान गरी आफ्नो

स्वतन्त्र जीवन यापन गरिरहेको तथा हाम्रो नेपाल कानूनमा कुनै अड्डा अदालतबाट अभियुक्तलाई तोकेको सजाय यदि त्रुटिवश गरिएको भएमा पनि त्यसको उचित क्षतिपूर्ति पाउने प्रावधान रहे भएकोसमेत नदेखिएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दालाई कुटपीटमा परिणत गर्नेतर्फ थप विचार गर्नुपर्ने अवस्था देखिन नआउने।

पुनरावेदक प्रतिवादी प्रभातकुमार गुप्तालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १५ नं.को कसूरमा ऐ.को १५ नं. बमोजिम पाँच वर्ष कैद सजाय हुने। इजलास अधिकृत: परशुराम भट्टराई
कम्प्युटर: भवानी हुंगाना
इति संवत् २०६९ मांसिर ७ गते रोज ५ शुभम्।

५.

मा.न्या.श्री प्रकाश वस्ती र मा.न्या.प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की, ०६५-WO-०२१८, उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश, कृष्ण आयल रिफाइनरी एण्ड भेजिटेबल इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. को तर्फबाट मनिषकुमार अग्रवाल वि. उद्योग विभागसमेत

वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभावको दृष्टिले कुनै उद्योगले उत्पादन क्षमताको स्वीकृति लिनु एक कुरा हो। तर, सोही स्वीकृतिको आधारमा उद्योगले निकासी गरेको सामान उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसुल फिर्ताको दावी गर्नु अर्कै कुरा हो। यसरी वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनको दृष्टिले लिइने स्वीकृति र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम कर सुविधाको लागि लिइने स्वीकृतिलाई एकै अर्थमा लिन मिल्दैन। उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता वृद्धि गर्न सकिने सुविधाको कुराले निवेदकले उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित वार्षिक क्षमताभन्दा बढी उत्पादित सामान निकासी गर्दा सो सामानमा प्रयोग भएको सामानमा लागेको भन्सार रकम फिर्ता माग गर्ने हक हुन नसक्ने।

कुन उद्योगको कति परिमाणको सामान उत्पादन गर्ने स्वीकृति लिएको छ, वा उक्त उद्योगले कतिसम्म सामान निर्यात गर्न सक्ने हो र सो सामानको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा के कति कर तिरेको छ र के कति रकम फिर्ता दिनुपर्ने हो भन्ने

कुरा अमुक उद्योगले लिएको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित क्षमताको रेकर्डसमेतको आधारमा उद्योग विभागबाट आधार प्रमाणबाट यकीन गरिने विषय हुने ।

सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र यकीन गर्नुपर्ने अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुनसक्ने अवस्था नदेखिने ।

निवेदक उद्योगले फिर्ता भुक्तानी पाउँ भनी दावी गरेको रकम उद्योगको स्वीकृत क्षमताभन्दा बढीको भन्ने देखिँदा त्यस्तो स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी दावी गरिएको रकम भुक्तानी दिन नमिल्ने भनी एकद्वार समितिबाट भएको मिति २०६१।६।३१ को निर्णय एवं सो निर्णयको आधारमा भएको उद्योग विभागको मिति २०६१।२।३१ को निर्णय र सो निर्णयबमोजिम उद्योगलाई लेखेको २०६१।३।१७ को पत्रबाट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा आघात पारेको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम उक्त निर्णय र पत्रलाई बदर गर्न मिल्ने नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने ।

इजलास अधिकृत: कमलराज विष्ट

इति संवत् २०६९ साल मंसिर ५ गते रोज ३ शुभम् ।

एकल इजलास

मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा, ०६९-WO-०६६९, उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत, **श्री अशोक विनायक गुठीका अधिकारप्राप्त ऐ. गुठीका अध्यक्ष मचाम महर्जनसमेत वि. पुरातत्व विभागसमेत**

आँखीभ्याल र सुरक्षा बार लगाउँदा मन्दिरको मौलिक स्वरूपमा परिवर्तन नगरिएको भन्नेसम्म निवेदनमा जिकीर लिएको पाइन्छ । पित्तलको सुरक्षाबार लगाउँदा एवं आँखी भ्याल राख्दा मन्दिरको मौलिक स्वरूप र पहिचानमा असर पर्छ, पढेन भन्ने प्रश्न तथ्यसम्बन्धी प्रश्न हो । प्रथम दृष्टिमा (Prima Facie) नै निवेदकले जिकीर लिएको तथ्यलाई स्थापित गर्ने आधारहरू नदेखिएसम्म तथ्यसम्बन्धी विवादास्पद प्रश्न यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट निरूपण हुन नसक्ने ।

निवेदकहरूले आफ्नो जिकीरलाई प्रथम दृष्टिमा नै पुष्टि गर्ने प्रमाणहरू निवेदनसाथ संलग्न गरेको पनि देखिन आएन । मन्दिरको पूजाआजा

सञ्चालन तथा दर्शन पूजाको व्यवस्थापनको लागि स्थापित भएको गुठीबाट सदनियतले नै भए पनि मन्दिरको सुरक्षाको लागि गरिने कार्यहरूले विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत स्मारकको मौलिक स्वरूप बिग्न नहुने कुरा कानूनबमोजिम सुनिश्चित हुनुपर्ने र त्यस्तो मौलिक स्वरूपको मादपण्डलाई कायम गर्न पुरातत्व विभागको अनुमति लिनुपर्ने अनिवार्य भएकोले मन्दिरको स्वामित्वमा रहेको पाटीमा आँखीभ्याल लगाउँदा एवं मन्दिरमा सुरक्षा बार राख्दा मौलिक स्वरूपको संरक्षण गरिएको भन्ने कुराको प्रथमदृष्टि (Prima Facie) प्रमाण र आधारहरू मिसल संलग्न नभई पुरातत्व विभागबाट मन्दिर र पाटीलाई पूर्ववत् अवस्थामा राख्ने भनी गरिएको पत्राचारलाई प्रारम्भिक रूपबाट नै कानूनविपरीत रहेछ भन्न नमिल्ने ।

प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को दफा १२ बमोजिम सजाय गर्ने भनी पुरातत्व विभागद्वारा प्रेषित पत्र अनधिकृत भएको तथा निवेदकहरूको प्रतिवाद गर्ने हकविपरीत भएको र प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को प्रावधान विपरीत भएको भन्ने प्रश्न निवेदनमा उठाइएको सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त पत्र पुरातत्व विभागबाट सो विभागका प्राविधिक अधिकृतद्वारा जारी गरिएको देखिन्छ । सो पत्रबाट निवेदकहरूलाई उल्लिखित दफा १२ बमोजिम सजाय गरिएको नभएर मन्दिरलाई पूर्व अवस्थामा ल्याउनु भनी निर्देशनसम्म दिइएको र निर्देशनको पालना नभई अन्यथा भएमा दफा १२ अनुसारको कारवाही अगाडि बढाउने भनी जानकारीसम्म गराइएको देखिन आउँछ । अतः प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ अनुसार कारवाहीको शुरूवात नै नभई मन्दिरलाई पूर्ववत् अवस्थामा ल्याउन र सो नभएमा प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐनअनुसारको कारवाही अगाडि बढाउने भनी लेखिएको जानकारी पत्रलाई अनधिकृत र क्षेत्राधिकारविहीन हो होइन भनी विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था नै देखिन नआउने ।

पुरातत्व विभागबाट स्वीकृत भएअनुसार सुरक्षा बार राखी पाटीलाई पूर्ववत् अवस्थामा ल्याउने अन्यथा प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३

को दफा १२ अनुसार कारवाही अगाडि बढाउने भनी लेखिएको पत्र कानूनविपरीत देखिन आएन । मन्दिरको पूजाआजा सञ्चालन र दर्शनपूजाको व्यवस्थापनको लागि स्थापित गुठीबाट प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ ले निषेध गरिएको कार्य नगरिएको वा मन्दिरको मौलिक स्वरूपमा परिवर्तन नभएको कुरा पुरातत्व विभागलाई स्पष्ट गर्ने लगायतका कानूनविपरीत वा अनधिकृत कारवाही भएमा सोको प्रतिवाद गर्ने अधिकार निवेदकहरूमा सुरक्षित नै हुने भएको र प्रथम दृष्टि (Prima Facie) प्रमाणहरूसहित आफ्नो हक अधिकारको संरक्षणको लागि निवेदकहरूले यस अदालतमा समेत जहिलेसुकै निवेदन गर्न पाउने हक सुरक्षित नै हुने ।

निवेदक गुठी र गुठी सञ्चालकहरूबाट श्री अशोक विनायक मन्दिर र सोको पाटी संरक्षणका लागि पित्तलको सुरक्षा बार लगाउने तथा मन्दिरको पाटीमा आँखीभ्याल राख्ने गरी गरिएको कार्यबाट विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत प्राचीन स्मारकको मौलिक स्वरूप परिवर्तन नगरिएको भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्ने प्रथम दृष्टि (Prima Facie) आधार प्रमाणहरू निवेदनसाथ मिसल संलग्न नभएको हुँदा प्रस्तुत निवेदनको रोहबाट निवेदकको मागअनुसार रिट जारी हुने अवस्था प्रारम्भिक रूपबाट नै नदेखिएकोले विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश जारी गरी रहन नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ।
इजलास अधिकृत: कमलप्रसाद पोखरेल
कम्प्यूटर: रामशरण तिमिल्सिना
इति संवत् २०६९ पुस १६ गते रोज २ शुभम् ।

अन्तरिम आदेश

स.का.मु.प्र.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा, ०६९-WO-१०४८, उत्प्रेषणसमेत, डा. अखिलेशप्रसाद सिंह वि. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसमेत

कुनै आधार र कारण बिना २४ घण्टाभित्र रमाना दिई पठाउने गरी निवेदकलाई नेपाल सरकार, सचिवस्तरको मिति २०६९.१२.१६ को निर्णयानुसार भनी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट मिति

२०६९.१२.१६ मा सरूवा गरिएको देखिँदा उक्त सरूवा पत्र हाल कार्यान्वयन नगरी निवेदकलाई साविक पद र कार्यालयमा यथावत् रूपमा काम गर्न दिनु भनी अन्तरिम आदेश जारी हुने ।

इति संवत् २०७० साल वैशाख २ गते रोज २ शुभम् ।

२

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल, २०६९-WO-१०३८, उत्प्रेषण, गणेशप्रसाद घिमिरे वि. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसमेत

स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३० ले सरूवाको आदेश दिने अधिकारप्राप्त अधिकृत तहको कर्मचारीको हकमा मन्त्रालय र सहायक तहका कर्मचारीको हकमा अख्तियारवालालाई हुनेछ भन्ने अवस्था गरी ऐ. नियम ३०(घ) ले एक जिल्लास्तरका कार्यालयबाट सहायक तहका कर्मचारीलाई अर्को जिल्लास्तरको कार्यालयमा सरूवा गर्नु पर्दा सम्बन्धित क्षेत्रीय निर्देशकले सरूवाको आदेश दिनसक्नेछ भनी सरूवाको आदेश दिने अधिकारी तोकेकोमा पाँचौं तहका सहायक स्तरका कर्मचारी यी निवेदकलाई स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको निर्णयअनुसार भनी पटौटी उपस्वास्थ्य चौकी अर्घाखाँचीबाट जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, रूपन्देहीअन्तर्गत सरूवा गरिएको देखिन आएकोले स्वास्थ्य सेवा विभाग कर्मचारी प्रशासन शाखाको मिति २०६९.१२.१६ को सरूवा पत्रलाई अर्को आदेश नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु निवेदकलाई हाल निज कार्यरत रहेको कार्यालयमा नै पूर्ववत् रूपमा कामकाज गर्न दिनु भनी अन्तरिम आदेश जारी हुने ।

इति संवत् २०७० साल वैशाख ३ गते रोज ३ शुभम् ।

३

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल, २०६९-WO-१०२९, उत्प्रेषण, उमेश अधिकारी वि. ऊर्जा मन्त्रालयसमेत

निवेदकले माथिल्लो फावाखोला जलविद्युत आयोजनाको विद्युत उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिको लागि निवेदन दर्ता गराई मिति २०६७.११.१९ मा दस्तूर समेत दाखिला गरिसकेपछि मिति २०६९.१६.१५ को राजपत्रको सूचनाबमोजिम वृद्धि भएको दस्तूर बुझाउनु भनी मिति २०६९.११.१९ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना निवेदकको हकमा आकर्षित हुने नहुने सम्बन्धमा

प्रस्तुत रिट निवेदनमा अन्तिम निर्णय हुँदाका अवस्थामा विचार हुने हुँदा हाल निवेदकको हकमा मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचना तथा मिति २०६९।११।११ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी हुने ।

इति संवत् २०७० साल वैशाख ३ गते रोज ३ शुभम् ।

४

मा.न्या.श्री गिरीश चन्द्र लाल, २०६९-WO-१०६०, उत्प्रेषण, जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता वि. सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालयसमेत

निर्वाचनको तयारी सम्बन्धमा कुनै पनि काम नगर्नु/नगराउनु भनी माग भएको देखिए पनि निर्वाचनको सबै काम रोक्न उपयुक्त नहुनाले सोबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्ने देखिएन । तर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ कोको धारा ६३(३) को खण्ड (क) मा प्रशासकीय जिल्लालाई निर्वाचन जिल्ला कायम गरी संविधानसभाको निर्वाचन हुनुभन्दा अघिको राष्ट्रिय जनगणनाबाट निश्चित भएको जनसंख्याको आधारमा त्यस्ता जिल्ला र सदस्य संख्याबीचको अनुपात यथासम्भव समान हुने गरी धारा १५४क बमोजिम व्यवस्था भएको निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगबाट निर्धारण भएबमोजिमका सदस्यहरू रहने व्यवस्था भएको एवं सोअनुसार निर्वाचनक्षेत्र निर्धारण आयोगको गठन गर्नुपर्ने देखिएकोले संविधानका सो धाराहरूलाई मध्यनजर राखी निर्वाचनसम्बन्धी तयारी गर्न विपक्षीहरूको नाउँमा अर्को आदेश नभएसम्मको लागि अन्तरिम आदेश जारी हुने । इति संवत् २०७० वैशाख ३ गते रोज ३ शुभम् ।

५

मा.न्या.श्री प्रकाश वस्ती, ०६९-WO-१०६५, उत्प्रेषणसमेत, युवराज शर्मासमेत वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेत

निवेदन दावीको जग्गा निवेदकहरूले सुकुम्बासीको हैसियतले २०४६ सालमा प्राप्त गरी उक्त जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्वासमेत प्राप्त गरिसकेको

अवस्थामा २०२४।११।२९ मा नापी हुँदा सरकारी जग्गा देखिएको भन्नेसमेत आधार देखाई उक्त जग्गाहरू नेपाल सरकारको नाममा दर्ता कायम गर्नु भनी मिति २०६८।९।६ मा निर्णय गरी मालपोत कार्यालय, नवलपरासी समेतको नाममा मिति २०६८।९।२४ मा पत्राचार गरेकोमा उक्त जग्गाहरू विभिन्न व्यक्तिहरूलाई नेपाल सरकारले वितरण गरिसकेको भन्ने नेपाल सरकारको नाममा मिति २०६८।९।२४ मा पत्राचार गरेकोमा उक्त जग्गाहरू विभिन्न व्यक्तिहरूलाई नेपाल सरकारले वितरण गरिसकेको भन्नेसमेत मालपोत कार्यालय, नवलपरासीको मिति २०६८।१२।१९ को पत्रबाट देखिँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।९।६ को निर्णय तथा मिति २०६८।९।२४ को पत्र कार्यान्वयन हुन पुगेमा निवेदकहरूलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने स्थिति देखिएकोले यस रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त निर्णय तथा पत्र कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी हुने ।

इति संवत् २०७० साल वैशाख ४ गते रोज ४ शुभम् ।

रीत/वेरीत आदेश

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ, ०६९-AP-०३६७, निर्णय बदर हक कायमसमेत, उषा कुँवर वि. निरञ्जन पन्त यसमा यस अदातबाट नैकाप २०५५, नि.नं. ६५०३, पृष्ठ ६७ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रस्तुत पुनरावेदन लाग्न सक्ने अवस्थाको देखिएकोले यस अदालतको सहरजिष्ट्रारबाट मिति २०६९।११।२३ मा आदेश हुँदा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन दर्ता गर्न नमिल्ने भनी भएको दरपीठ आदेश मिलेको नदेखिएकोले बदर गरिदिएको छ । अब निवेदकहरूको पुनरावेदन दर्ता गरी कानूनबमोजिम गर्नु ।

इति संवत् २०७० साल वैशाख ८ गते रोज १ शुभम् ।

नेपाली भाषाको भाषिक प्रशिक्षण कार्यक्रम सम्पन्न

सर्वोच्च अदालतको सम्पादन तथा प्रकाशन समितिको आयोजनामा २०६९ साल मंसिर २६ र २७ गते कम्प्युटर अपरेटर एवम् पुस १९, २० तथा २३, २४ गते इजलास अधिकृतलाई नेपाली भाषा सम्बन्धमा प्रशिक्षण कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो। नेपाल ल क्याम्पसका नेपाली भाषा शिक्षक सहप्राध्यापक श्री गोविन्द घिमिरे तथा काठमाडौं स्कूल अफ लका नेपाली भाषा शिक्षक उपप्राध्यापक श्री रामचन्द्र फुयालको समूहद्वारा यस कार्यक्रममा प्रशिक्षण दिइएको थियो। उक्त कार्यक्रममा प्रस्तुत गरिएका सामग्री तथा कार्यपत्र उपयोगी हुने सम्झी यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ। **भाषाको प्रयोग महत्त्वसम्बन्धी** सामग्री अध्यक्ष माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश बस्तीद्वारा पेश भएको थियो।

भाषाको प्रयोग र महत्त्व

शब्द उही अर्थ फरक

१. आउँछ = आउने काम गर्छ
आउँ छ = रोग विशेष छ	११. कोयो ? = आँपको बियाँ
को यो ? = यसको नाउँ क्या हो ?
२. गाउँछन् = गाउने काम गर्दछन्
गाउँ छन् = गाउँहरू छन्	१२. भन्नुहुन्छ = 'भन्नु' को आदरार्थी
भन्नु हुन्छ = भन्ने काम गर्न मनासीब छ
३. काम्छ = डगमगाउँछ
काम छ = कार्य छ	१३. जानेछ = जाला
जाने छ = जाने मान्छे छ
४. घरतिर = घरतर्फ
घर तिर = घर (सट्टामा) देऊ	१४. जागीर = नोकरी
जागी र = रिसाई अनि
५. खानेकुरा = चमेना, खाजा
खाने कुरा = विष होइन, खानलायकको कुरा	१५. दालचीनी = मसला विशेष
दाल चीनी = तिहुनविशेष र गुलियोविशेष
६. तिर्जा = तलवको साटो बाली खान पाइने
सरकारिया पूर्जा
तिर् जा = पहिले दिनुपर्ने कुरा दे, अनि जा	१६. भोलिपल्ट = पछिल्लो दिन
भोलि पल्ट = भोलि पल्टने काम गर
७. खाजा = दिउँसोको खानेकुरा
खा जा = खाने काम गर् अनि जा	१७. रामकहाँ = राम भएको ठाउँमा
राम कहाँ ? = राम कुन ठाउँमा (छन्) ?
८. केलाऊँ ? = बिन्ने काम गरूँ ?
के लाऊँ ? = के धारण गरूँ ? के रोपूँ ?	१८. सूर्यमान = मानिसको नाम
सूर्य मान = सूर्यलाई मान्ने काम गर
९. कोप्यो ? = चिथ्यो ?
को प्यो ? = के नाता प्यो ?	१९. बन्दछ = तयार हुन्छ
बन्द छ = थुनिएको छ
१०. फेरिहाल्नु = तुरुन्त बदल्नु
फेरि हाल्नु = अर्को पटक राख्नु	२०. हरिलडक = मूर्ख
हरि लडक = हरि मूर्ख

ह्रस्व / दीर्घ - अर्थमा फरक

१. खालि = सिर्फ
खाली = रिक्तो
२. खिप = खिप्ने काम गर
खीप = जोल्ड्याई अँठ्याइराख्ने यन्त्र
३. नाउ = डुङ्गा
नाऊ = जात विशेष (हजाम)
४. उनी = प्रथम पुरुष मानबोधक सर्वनाम
ऊनी = ऊनबाट बनेको
५. आऊँ = रोग
आऊँ = आउने काम गरूँ ?
६. जाति = जात
जाती = असल, फूलविशेष जाई
७. पट्टि = तर्फ
पट्टी = घाउखटिरामा लाउने ओखतीसहितको कपडाको टुक्रा
८. कसुर = जमीनमा हुने कन्दविशेष
कसूर = अपराध
९. जुन = जो
जून = चन्द्रमाको किरण
१०. ज्यापु = कपासको बियाँ
ज्यापू = जातविशेष
११. कूट = पर्वत, किल्ला, कुट्ने काम गर
कूट = जटिल, पर्वतको टाकुरो, छल
१२. तिर = तर्फ, तिर्ने काम गर
तीर = किनारा, बाण
१३. पूरा = खाएर बाँकी रहेको वस्तु
पूरा = पूर्ण, सिङ्गो
१४. दिन = चौबीस घण्टाको समय
दीन = गरीव
१५. फिस = तुच्छ, फुस्सा
फीस = पारिश्रमिक
१६. फेरि = अनि
फेरी = घोडालाई दौडाएर तह लगाउने काम, फेर्ने काम

१७. लिन = समात्न
लीन = विलाएको
१८. सुत = सुत्ने काम गर
सूत = धागो
१९. फुल = डिम्बा, चरा आदिको अण्डा
फूल = पुष्प
२०. लेउ = थिग्रेनी
लेऊ = लिने काम गर

हलन्तले प्रयोगले अर्थमा फरक

१. चोप् = डुवाउने काम गर
चोप = च्याटच्याट लाग्ने रस
२. किन् = किन्ने काम गर
किन = के कारणले
३. पर् = पर्ने काम गर
पर = टाढा
४. आइन् = आउने काम गरिन्
आइन = आउने काम गरिन
५. मानिस् = मान्ने काम गरिस्
मानिस = मान्छे
६. रोज् = छान्
रोज = दिन, बार
७. जान् = थाहा पाउने काम गर
जान = हिड्न
८. हुन् = हो को बहुबचन
हुन = हुनलाई बन्नलाई
९. खाइनछ्छ = खाने काम गरिनछ्छ
खाइन्छ्छ = खाने काम गरिन्छ्छ
१०. सुन् = सुन्ने काम गर
सुन = सुवर्ण
११. दल् = दल्ने काम गर
दल = समूह
१२. तोक् = आदेश
तोक = तोक्ने काम गर

अक्षरको फरकले अर्थमा फरक

ट, त

१. गोटा = वटा, गन्ती
गोता = सास्ती
२. टक = किरण
तक = सम्म
३. घट = कम्ती हुने काम गर
घत = लख
४. कूट = पीट
कूत = बाली
५. कोट = लुगाविशेष, किल्ला
कोत = पल्टनियाँ खरखजाना राख्ने ठाउँ
६. खट = रथ
खत = दाग
७. टाटो = दाग
तातो = गरम
८. खात = थुप्रो
खाट = काँठको सुत्ने वस्तु
९. टाल = बन्द गर
ताल = दह, गानाको ठेक्का
१०. टाप = घोडाको खुर
ताप = गरम, पीर
११. रटन = घोक्न
रत्न = जवाहिरात
१२. पाटी = काठमा लेख्ने चीज, सत्तल
पाती = फूलविशेष
१३. रेट = हतियारले अलि-अलि गरेर काट
रेत = ज्यावलविशेष
१४. हाट = बजार
हात = शरीरको अङ्ग
१५. काटनु = टुक्रा पार्नु
कात्नु = कपास बटारेर धागो बनाउनु
१६. टलक = तेज, चमक
तलक = सम्म

१७. भुत्ता = भूत्ता
भूट्टा = भूट्टो, असत्य
१८. टन्कनु = टुन्न भएर दुख्नु
तन्कनु = तानिनु
१९. पाट = पानी पुऱ्याऊ, सन
पात = रुख आदिको पत्र
२०. टार्नु = काम चलाउनु
तार्नु = पारि पुऱ्याउनु, भुट्नु
२१. पाटा = चिरा, फ्याक
पाता = काँधको पछिल्लिको भाग,
धातुको फलेक
२२. लट्टा = रौंको गुजुल्टो
लत्ता = कपडा, पत्र
२३. टालो = कपडाको टुक्रो
तालो = आग्लो खोल्ने यन्त्र
२४. बाट = बटारेर बनाऊ
बात = कुरा, रोगविशेष, अभियोग
२५. टोक्नु = दाँतले घाउ पार्नु
तोक्नु = किट्नु
२६. टोटा = गोली
तोता = सुगा
२७. भाट = जातिविशेष
भात = चामल पकाएर बनाएको अन्न
२८. हट् = पछि सर्ने काम गर
हत् = तिरष्कार
२९. टोप = अंग्रेजी टोपीविशेष
तोप = हतियारविशेष
३०. मोटी = पुष्ट (स्त्रीलिङ्ग)
मोती = रत्नविशेष

ठ, थ

१. जेठा = सबभन्दा पहिले जन्मने
जेथा = श्रीसम्पत्ति
२. ठाम = ठाउँ
थाम = सत्तरी, अड्याऊ

३. पाथी = आठ माना अटाउने नापको भाँडो
पाठी = बच्चा-बाखा आदि
४. ठुङ्गु = चुच्चाले घोज्नु
थुङ्गु = हाँतियारले छियाछिया पार्नु
५. ठुटे = टुप्पो नभएको
थुते = खोसे
६. मठ = जोगीको बस्ने ठाउँ
मथ = मध्ये काम गर
७. साठी = पचास र दश
साथी = मित्र, दोस्त
८. ठान = सम्झ, मान
थान = कपडाको सीमित ठूलो टुक्रा
९. ठोक = पिट, हान
थोक = चीज

ढ, ढ

१. आडर = आज्ञा
आदर = सम्मान
२. दोटी = दुई जना (स्त्रीलिङ्गी)
डोटी = गौडाविशेष, जिल्लाविशेष
३. बन्दा = तरकारीविशेष
बण्डा = भाग, हिस्सा
४. डर = भय
दर = भाउ, लेख, अङ्कित गर
५. डाम = दाग
दाम = रुपियाँ
६. छाडनु = त्याग्नु
छाड्नु = बान्ता गर्नु
७. दिल = मन
डील = किनारा
८. हौडा = हल्ला
होदा = हात्तीमा बस्नेलाई कसिने गद्दा

ढ, ध

१. ढक = जोखतौल कायम गर्ने डल्लो
धक = दहसत

२. दुस्सा = मुक्का
धुस्सा = ओहनेविशेष
३. ढाक = छोप
धाक = रवाफ
४. ढेर = थुप्रो, राश
धेर = ज्यादा
५. ढोई = मत्ता हात्तिनी
धोई = धुने काम गरी (स्त्रीलिङ्गी)
६. ढुवाउनु = बोकाउनु
धुवाउनु = धुप लगाउनु
७. ढोका = द्वार
धोका = छल, कपट

ण, न

१. कण = सानो परिमाण
कन = ठसमस गर
२. चरण = पाउ, हजर
चरन = गाईवस्तु चर्ने ठाउँ
३. राना = माहुरीका राजा
राणा = जातिविशेष
४. गण = बथान
गन = यतिवटा भनी थाहा पाऊ

‘स’ ‘ष’ र ‘श’

१. कोश, कोष = हुकटी जमीनको नापो,
करीब दुई माइल
कोस = आँखाको डील, गाजलको कोस
२. चौशाला = चारैतिर घर माझमा चोक
भएको सत्तल
चैसाला = चार वर्षको
३. तलाश = खोज्ने काम
तलास = रौँ मिलाउने काम
४. शाला = घर
साला = स्वास्नीको भाइ
५. दिशा = पूर्व पश्चिम आदि
दिसा = विष्टा

६. शील = राम्रो स्वभाव
सील = साँप्ला, माछा उनेको माला
७. नशा = घमण्ड, लागू
नसा = तन्तुहरू (शरीरभित्रका)

मूल शब्दसँग जोडिने केही शब्दहरू

ले, बाट, को, निमित्त, निमित्त, लाई, कै, मै, सम्बन्धी, बमोजिम, अनुरूप, अनुकूल, बिना, द्वारा, मा, हरू, सँग, प्रति, भन्दा, माथि, तल, अगाडि, पछाडि, मध्ये, अन्तर्गत, समेत, विरुद्ध, लगायत, सहित, बारे, बीच, सरह, चाहिँ, पट्टि, तर्फ

मूल शब्दसँग नजोडिने केही शब्दहरू

ने = 'को' बाट 'कै' बन्दछु 'म' बाट 'मै' बन्दछु तर 'न' बाट 'नै' बनेको होइन । 'नै' स्वतन्त्र शब्द भएबाट मूल शब्दसँग जोडिदैन ।
भै (भई) = यो पनि स्वतन्त्र शब्द हो । यसले स्वतन्त्र अर्थ राख्दछ ।

शुद्ध / अशुद्ध वाक्य बनोट

- हिन्दी = यैसा कहा जाता है कि
अशुद्ध नेपाली = यस्तो भनिन्छ कि
- शुद्ध नेपाली = के भनिन्छ भने
हिन्दी = मै कहने जा रहा हूँ,
- अशुद्ध नेपाली = म भन्न गइरहेको छु
शुद्ध नेपाली = म के भन्छु (भन्दछु) भने
साभार गोपाल पाण्डे 'असीम'को, रचनाकेशर

हिन्दी शब्द

राहत
दस्तावेज
पहल
नाका
नजरअन्दाज
भाइचारा
खुराफात
भागदौड
बावजुद
घोठाला
कायर
डरपोक

नेपाली शब्द

आड/भरोसा/सहायता
अभिलेख
अग्रसरता
गौंडा
देख्या-नदेख्यै
मितेरी
अनर्गल प्रलाप
भागभाग
हुँदाहुँदै
भ्रष्टाचार
काँतर
डरछेरुवा

- चुनौती
छत
पिँढी
मोड
वर्षगाँठ
मलखाद
देशीमल
पैदावार
थोरबहुत
कदम
कम से कम
देखा जायगा
ज्यादा से ज्यादा
फसल
गिन्ती
वार कि पार
कर्तव्य निभाउनु
पर्दाफास गर्ने
मध्यनजर
अड्चन
एहसान
पडोसी
परेसान
जहर
खून
मक्सद
मुताबिक
- हाँक
छानो
पुस्ता
घुम्ती
वार्षिक दिवस
मलजल
रासायनिक मल
उत्पादन
धेरथोर
पाइला
कम्तीमा
हेरौला
धेरैभन्दा धेरै
बाली
गन्ती
अन्तिम चेताउनी
कर्तव्य पूरा गर्नु
नङ्गयाउने
दृष्टिगत
बाधा
उपकार
छिमेकी
हैरान
विष
रगत/हत्या
उद्देश्य
अनुसार

साभार जनकप्रसाद हुमागाँईको शब्द ज्ञान

पदान्तमा हस्त हुने शब्द

- भाले नाउँ : बाबु, दाजु, भाइ, नाति, ज्वाइँ, जेठाजु, साधु इत्यादि (हात्ती, सम्धी, स्वामी - यी तीनवटा बाहेक)
- भाववाचक नाम (कृदन्त आइ, आउ र तद्धित आइ, याइँ प्रत्यय लागेका) र नु क्रियाहरू : पढाइ, बसाइ, लेखाइ, हँसाइ, भनाउ, जनाउ, टिकाउ, गोलाइ, मोटाइ, छुच्याइँ, मुख्याइँ, पण्डित्याइँ, बस्नु, जानु, लिनु, दिनु इत्यादि ।
- अरी प्रत्यय बाहेकका अव्यय तथा निपात शब्द मनि, पनि, अनि, अधि, पछि, माथि, नेरि, निमित्त, लागि, खेरि,

- कि, किनकि, चाहिँ, फेरि बरु, छिः, खालि, चोटि, पट्टि, बाजि, पालि, वरिपरि, भोलि, पर्सि, कुन्नि, हगि, नाई, एक्कासि, हम्मोसि, कि, नि, उँ, खोइ इत्यादि ।
४. नपुंसक उकारान्त शब्द - आलु, उखु, केराउ, घिउ, गाउँ, छानु, दानु, मानु, तालु, पिँडालु, चाकु, डाडु, मासु, स्याउ, हिउँ इत्यादि ।
५. सर्वनाममा प्रत्यय जोडिएका (परिमाण जनाउने) शब्द - यति, उति, त्यति, कति, जति इत्यादि ।
६. विशेषण उकारान्त शब्द (आरु, आलु, एलु प्रत्ययान्त) - मायालु, दयालु, बैसालु, मैतालु, निम्तारु, सिकारु, फुलारु, घरेलु, बनेलु इत्यादि ।
७. पछाडि ति, धि, नि, पि, वि, षि आएका र शरीरका भाव बुझाउने संस्कृत तत्सम शब्द - मति, शक्ति, भक्ति, क्षति, शान्ति, क्रान्ति, रीति, नीति, विधि, अवधि, प्रतिनिधि, समाधि, बुद्धि, सन्धि, लिपि, अद्यापि, सृष्टि, दृष्टि, हानि, ग्लानि, मुनि, पाणिनी, शनि, कवि, रवि, छवि, ऋषि, कृषि, अस्थि, तिथि, नाभि, रूचि, त्रुटि, त्राहि इत्यादि ।

पदान्तमा दीर्घ हुने शब्द

- पोथी नाउँ : दिदी, बहिनी, छोरी, बुहारी, भाउजू, माइजू, फुपू, सासू, रानी, बाहुनी, माई, गाई, भैसी, नैनी, गुरूङ्सेनी इत्यादि ।
- भाववाचक इकारान्त विशेषण (इकारान्त मात्र र आखिरमा 'लु', 'रु', भएका - मायालु, सिकारु आदि बाहेक उकारान्त पनि) - गरीवी, इमानदारी, जवानी, बोली, नोकरी, ज्ञानी, धनी, इलमी, बैगुनी, जाती, राम्री, गोरी, नेपाली, एसियाली, असी, पचासी, भागू लगू, छटू, पत्रू, फाल्तू, उल्लू आदि ।
- सर्वनाम शब्द - तिमी, हामी, ऊ, उनी, ती, तिनी, यी, यिनी, तपाईं, आफू, अरु इत्यादि ।
- इच्छा र अहोटे जनिएका, 'एर' अर्थ दिने स्त्रीलिङ्ग क्रियाहरू - खानू, सुत्नू, आऊ, जाऊँ, लेखूँ, हूँ, लुकाई, खुवाई, बसाई, लम्की, गई, हेरी, चढीकन, सुनीकन, देउली, लिई, पाउली, हिँडी इत्यादि ।
- पेशा, दर्जा, जात, थर र सम्बन्धी शब्द - खेती, व्यापारी, हली, साहू, ज्यामी, विद्यार्थी, मन्त्री,

सेक्रेटरी, विचारी, सिपाही, क्षत्री, दमाई, थारु, कसाई, गुभाजू, मैथिली, नेपाली, हिन्दू, पराजुली, लोहनी, रेग्मी, मैनाली, महोत्तरी, सर्लाही, कास्की, गुल्मी इत्यादि ।

- नपुंसक इकारान्त र मोरेको अक्षरसँग मिलेको उकारान्त शब्द - फर्सी, टोपी, कौसी, चिम्टी, डाली, पानी, मिठाई, सलाई, जुरेली कोइली, पन्यूँ, कुन्यूँ, गुन्यूँ पिठ्यूँ, घ्यूँ, उन्यूँ, रफ्यूँ इत्यादि ।
- आदरार्थी तथा स्नेहार्थी शब्द सम्बन्धका 'की, री, नी' प्रत्यय - श्री, सुश्री, दाज्यूँ, माइज्यूँ, मन्त्रीज्यूँ, भाउज्यूँ, पिताजी, शर्माजी, ज्ञानूँ, सानूँ, उनकी, उसकी, रामकी, मेरी, हाम्री, आफ्नी इत्यादि ।
- 'अरी' प्रत्ययान्त शब्द - त्यस किसिमको अर्थ जनाउने र चाहिँ बाहेकका अन्त्यमा ही आउने शब्द - यसरी, उसरी, बेसरी, राम्ररी, यस्तरी, उस्तरी, भलमली, पटपटी, सरासरी, सलसली, यही, उही, त्यही, कोही, जोही, जहीँ, तहीँ इत्यादि ।

अगाडि वा बीचमा ह्रस्व हुने शब्द

१. सामान्यतया धेरैजसो र नेपाली सबै शब्द किताब, कमिला, कुखुरो, खुकुरी, गुज्जा, हुकुर, चिउरा, चिनु, छिमेक, तरूल, बटुको, बाहिर, भित्र, भिउँट, सुकुल, सुकुमेल, सिन्को इत्यादि ।
२. एकाध अपवादबाहेक क्रियाका सम्पूर्ण रूप - लिनु, लियो, चम्किनु, चम्कियो, भर्किनु, भर्किन्छ, भर्किएला, सुमसुम्याउनु, हरिनु, हरिन्छ, गुनगुनाउनु, गुनगुनाउँछ, लम्किनु, लम्किएछ, गुटमुटिएन इत्यादि ।
३. बनौटे शब्द - अनुहार, दुर्बल, निर्दोष, विज्ञान, विचेत, अधिकार, सुपुत्र, कुपुत्र (उपसर्ग) पुस्तिका, कसिङ्गर, सुब्बिनी, हतियार (नाम), सामाजिक, वैज्ञानिक, रचित, लिखित, चिनियाँ, चहकिलो, उडुवा, दुधालु, नूनिलो, परिंदो (विशेषण), उहिले, कहिले, कतिन्जेल, बसुन्जेल (अव्यय) इत्यादि ।

अगाडि वा बीचमा दीर्घ हुने शब्द

अगाडि र बीचमा खास गरी संस्कृतबाट जस्ताको तस्तै आएका र थोरै शब्द मात्र दीर्घ हुन्छन ।

१. संख्यावाची (इ -त्रि वाहेक) र इयादि प्रत्यायान्त विशेषण शब्द - दुई, तीन, बीस, तीस, चालीस, आत्मीय, जातीय, अभिनीत, मनोनीत इत्यादि ।
२. विध्यर्थ क्रिया - जाऊन्, गरुन्, बसून्, पढून्, लेखून्, होऊन्, हून् इत्यादि ।
३. अगाडि वा बीचमा दीर्घ लेखिने केही शब्द -
अगाडि - ईश्वर, ऊन, कीरो, कीर्तन, गीत, गीता, चीज, जीर्ण, जीवन, जीविका, जून, भूटो, टीका, तीज, तीर, तीर्थ, दूध, दूबो, दूर, धीर, धूप, धूलो, नीद, नीति, नूतन, पीडा, पूजा, पूर्ति, पूर्व, प्रीति, फूल, भीस, भीर (ड), भूगोल, भूमि, भूमिका, मूल, मूर्ख, मूर्च्छा, मूर्ति, मूल्य, रीत (ति), रूख, रूप, वीणा, वीर, शीत, शीतल, शीर्षक, शील, सूर्य, स्वीकार, हीरा, हीन, हूल इत्यादि ।
बीचमा - अचूक, अजीव, अतीत, अपूरो, आत्मीय, आशीर्वाद, उत्तीर्ण, कस्तूरी, गम्भीर, गरीब, जरुर, तल्लीन, तस्वीर, नवीन, निरूपण, निर्मूल, परीक्षा, प्रतीक, प्रतीत, प्रवीण, प्रसूति, प्रसून, मयूर, मञ्जूषा, विहीन, रङ्गीन, व्यतीत, शरीर, समीप, शुश्रूषा, समूह इत्यादि ।
खुट्टो काटिने केही शब्द - अकस्मात्, अर्थात्, आपत्, उपनिषद्, एवम्, कदाचित्, किंचित्, कैयन्, जगत्, भन्, दण्डवत्, धत्, धनमान्, परम्, परिषद्, पश्चात्, पृथक्, बुद्धिमान्, महान्, यावत्, विद्युत्, भगवान्, विद्वान्, विपद्, विराट्, शुभम्, श्रीमान्, संवत्, संसद्, सत्, सम्यक्, साक्षात्, स्वयम्, स्वागतम्, हत् ।

य - ष

१. सर्वनाम आदिमा - त्यस, त्यसले, त्यल्ले, त्यति, त्यस्तरी, त्यसरी, त्यत्रो, त्यस्तो, त्यहाँ, यिनी, यसले, यल्ले, यत्रो, यस्तो, यस्तरी, यसरी आदि ।
२. विशेषण शब्दको अन्त्य, 'ता' प्रत्ययअगाडि - अनुयायी, प्रेरणादायी, स्नेहमयी, श्रद्धामयी, रचयिता, संचयिता इत्यादि ।
३. अकारान्त उच्चारण र मोरिएका अक्षरमा - निश्चय, हृदय, ज्येष्ठ, ध्येय, प्रत्येक, पूज्य, वाक्य, क्यावात्, स्वाबास, बस्यो, लेख्यो इत्यादि ।
४. क्रियापद र कृदन्तमा एउटा आदि शब्दहरूमा - गए, लिए, थिए, पाए, आएँ, भएँ, दिएर, लिएर, हराएको, आएको, एउटा, एक, एकनास, एकान्त, एकलास, एकसरो, एघार इत्यादि ।

शिरबिन्दु (`)

१. शिरबिन्दुको उच्चारण गर्दा नाकबाट सास निस्कन्छ - अंश, वंश, संयम, संरक्षण, संवत्, संशय, संशोधन, संस्कार, संहार, सारांश आदि ।
२. संस्कृतबाट आएका क, च, ट, त, प वर्गका तत्सम शब्दमा शिरबिन्दु वा अनुस्वारको साटो त्यस वर्गको पञ्चम अक्षर लेख्ने गरिन्छ । जस्तै: अङ्क, शङ्क गङ्गा, शङ्क, घण्टा, मण्डल, पञ्चम, दन्त, शम्भु आदि ।

चन्द्रबिन्दु (~)

१. नाकेबोलीबाट उच्चारण हुने शब्दहरूमा खास गरी अ, आ, इ, उ आदि स्वर वा ती मिलेका व्यञ्जनको टाउकोमा) यो चिन्न लाग्छ । जस्तै: अँजुली, अँध्यारो, आँखा, आँगन, काँस, बाँस, जाँच, साँचो, हाँस, नाउँ, गाउँ, जाँगर इत्यादि ।
क्रियाका उत्तम पुरुषका रूपमा - गएँ, लिएँ, भनूँला, हेरूँला इत्यादि

विसर्ग (:)

- जसो, भैं वा गरी अर्थ दिने अन्तमा य, श, त भएका शब्दपछि, अगाडि दु, नि र त्यसपछि श, स, ष छन् भने तिनका बीचमा विसर्ग (:) लाग्छ । जस्तै - प्रायः, प्रायशः, क्रमशः, वस्तुतः, विशेषतः, सम्भवतः, स्वतः, स्वभावतः, दुःशासनः, निःसन्देह, निःशेष इत्यादि ।
विसर्ग हुने अरु शब्द - ईः, ऊः, छिःछिः, थुःथुः, दुःख, वाः ।

ऋ र रि

- ऋको प्रयोग संस्कृत तत्सम शब्दमा मात्र हुन्छ । नेपाली भाषाका शब्दमा ऋको ठाउँमा रि को प्रयोग हुन्छ वा आफैँ रि लेखिन्छ ।
- ऋ लेखिने शब्द - ऋग्वेद, ऋचा, ऋतु, ऋण, ऋणी, ऋषि, ऋष्यमूक, नैऋत्य आदि ।
- रि लेखिने शब्द - रितु, रिन, रिनी, रिखी, रिखीडोरो (रक्षाबन्धन), रिट्टो, रिक्तो, रिमभिम इत्यादि ।

क्ष र छे - छय

- नेपाली भाषाका शब्दमा क्षको प्रयोग पाइन्न, संस्कृत शब्दमा भने यस्ता शब्द निकै भेटिन्छन् ।

जस्तै: अक्षता, अभक्ष, क्षमा, क्षेत्र, पक्ष, पंक्षी, भक्षक, रक्षक, रक्षा, शिक्षक, शिक्षण, शिक्षा, दीक्षा, भिक्षा, राक्षस, वृक्ष इत्यादि ।

- नेपाली भाषाका शब्दमा क्षको ठाउँमा र आफैँ पनि छ छे वा छ्या लेखिन्छन् । जस्तै: अछेता, अभच्छे, छेमा, छेमकुशल, रच्छे, राच्छेस, छयान, छयाप्नु, ओछयान इत्यादि ।

ज्ञ र ज्ञ

ज्ञको प्रयोग पनि संस्कृत तत्सम शब्दहरूमा नै हुन्छ । तद्भव वा नेपाली शब्दमा ग्यँ प्रयोग गरिन्छ । जस्तै:

- ज्ञ- ज्ञाता, ज्ञान, ज्ञानी, ज्ञापन, आज्ञा, प्रज्ञा, प्रतिज्ञा, विज्ञ, विज्ञान, संज्ञा आदि
- ग्यँ - ग्याँचे, ग्याँटिस, ग्याँठगोभी, ग्याँस, ग्याँसग्याँस आदि ।

ब

- प्रष्ट ब उच्चारण हुने र हलन्त तथा जोरिएका अक्षरमा - बन्दी, बन्धन, बन्धु, बल, बालक, बुध, बुद्धि, चुम्बन, अवलम्बन इत्यादि ।
- सबै क्रिया - कृदन्त र बि, बे, बद आदि उपसर्ग लागेका शब्दमा - बुन्नु, बुनाइ, बेर्नु, बेरूवा, बोल्नु, बेजोड, बेमज्जा, बदनाम, बदमास इत्यादि ।
- भर्ना र तद्भव जम्मै नेपाली शब्दमा खाँबो, बखत, बाकस, बाटुलो, बालुवा, बिलौना, बिसौनी, बेर्ना इत्यादि ।
- नेपाली उच्चारणमा ढल्केका चल्तीमा ब को पनि प्रयोग भएका बन, बसन्त, बाण, बास, बिचरी आदि ।

व

- संस्कृत तत्सम शब्द (अव, वि - वे र सं भएका शब्द, रेफमनि, खुट्टो फर्काउँदा, मोर्दा आदिमा) - अवतार, अवश्य, अवसर, अवहेलना, विकास, विवेक, वैवाहिक, वंश, संवाद, संविधान, संवेदना, पर्व, पूर्व, वर्णन, सेवा इत्यादि ।
- आवट, उवा, वाल, वाला, वत्, वान्, वती आदि प्रत्यय लागी बनेका शब्दमा : देखावट, बनावट, बोलावट, सजावट, फुकुवा, मरूवा, खेतीवाल, बहालवाला, हकवाला, आत्मवत्, गुणवान् आदि ।

- उच्चारणअनुसार - मावल, वजन, वटा, वतन, वर, वाकवाक, वारपार, वारि, वारिस, वास्ता, हावा आदि ।

ओ

- प्रायः शब्दका अगाडि - ओखती, ओखर, ओखल, ओगट्नु, ओछयान, ओभेल, ओभानो इत्यादि ।
- क्रियापदमा - आओ, ल्याओ, खाओस्, गाओस्, जाओस्, पाओस् इत्यादि ।

श, ष र स

श - (अगाडि शिरबिन्दु र 'य' भए, क-सित, द, दे-पर र च, छ- पूर्व तथा संयुक्ताक्षर आदिमा) अंश, अधिवेशन, अवकाश, अवश्य, आवश्यक, आशय, इशारा, उपनिवेश, कुशल, कोश, देश, नाश, निराश, निश्चय, परामर्श, प्रकाश, प्रवेश, प्रश्न, प्रायशः, विशाल, विशेष, विश्वास, शङ्का, शक्ति, शरीर, शाखा, शान्त, शान्ति, शिक्षा, शिर, शुभ, शून्य, शैली, शोक, श्रम, श्रेणी, संशय, सन्देश, स्पर्श इत्यादि ।

ष - (ऋसित, 'ट, ठ, ण' का अगाडि आदि) आविष्कार, कृषक, कृषि, घोषणा, दूषित, दोष, नष्ट, परिभाषा, परिषद्, भाषा, वर्ष, विषय, संघर्ष, हर्ष, हितैषी इत्यादि ।

स - (तद्भव र मौलिक शब्द जम्मै तथा दाँतलाई हलुको किसिमले छुनेमा) अनुसार, असर, असार, कसर, प्रशंसा, विसर्जन, संकल्प, संसद्, सचिव, सदस्य, सभा, समिति, सरकार, सर्व, सिद्धान्त इत्यादि ।

पदयोग (जोड्ने)

- विभक्ति प्रत्यय र नामयोगी शब्द -नानीहो, सबले, मलाई, तिमीकन, सबैद्वारा, उनीदेखि, उनीबाट, तिनीहरूको, देखेकोमा, ऊभन्दा, त्योचाहिँ छानामाथि, बाटोअगाडि, त्यतापट्टि, नियमअनुसार, कालमन्तिरदेखि तापनि, किनकि, किनभने, धरैजसो, सबसरह, भावअनुकूल इत्यादि ।
- नाममा क्रिया मिली बनेका विशेषण शब्द - रिसउठ्दो, मनपर्दो, उराठलाग्दो, भावसुहाउँदो इत्यादि ।

- सामान्य र संयुक्त क्रिया तथा जोड वा उल्टा अर्थ दिने 'न' - भनेछ, भनेथे, भन्नुहुन्छ, लेखेछ, लिइहेर, भनिदिएँ, गरेन, नभन्नुहोला इत्यादि ।
- सामासिक, अनुकरणात्मक र युगल वा द्वित्व शब्द - सुघापढाइ, भरदिन, बसउठ, हिजोआज, भुलभुल, छनछन, भतभत, आनाकानी, कामसाम, भैभगडा आदि ।

पदवियोग (छुट्याउने)

- बीचमा विभक्ति प्रत्यय र सम्बन्धपदले छेकेपछि क्रियाविशेषण हुँदा र संयोजक नभई अरु नै हुन जाँदा- श्यामका भन्दा, उसलाई चाहिँ, उसको अगाडि, मेरो द्वारा, भनेको छ, इत्यादि ।
- क्रियाका तो, दो प्रत्ययपछि पूर्वकालिक क्रियामा र गर्ने कुनै छ भन्ने अर्थ आउँदा - बस्तो छ, खस्ते होलान्, जाँदै थिए, ल्याई दियो, बसे छ, भन्नु छ, इत्यादि ।
- संयोजक र निपात आदि शब्द (र, अनि, तथा पनि, नै, पो त, ता आदि र दुइटै नाई अर्थ दिने 'न') - राम र श्याम, काम अनि कुरा, तिमी नै, तर पनि, खानु र विराउनु ।

चिन्ह प्रयोग

अल्पविराम (.)

- पद, वाक्यांश वा खण्डवाक्य छुट्याउँदा र सम्बोधनमा छोटो अडानका निमित्त लाग्छ ।
- इन्द्रेनीमा रातो, नीलो, हरियो, पहेँलो, सुन्तला र बैजनी रङ्ग हुन्छन् ।
- राम, श्याम, गोपाल र म घर गर्यौं ।

अर्द्धविराम (;)

- लामो र मिश्रित वाक्यलाई छुट्याउन र वाक्यको सम्बन्ध अलि परको देखाउनु परेमा यो चिन्हको प्रयोग हुन्छ ।
- काम गरौं, पढौं; समय सित्तै नफलौं ।
- पुस्तक त राम्रो छ; मोल भने कति चर्को ।

पूर्णविराम (।)

वाक्य पूरा भएपछि अडानका निमित्त -

- नेपाल सुन्दर देश हो ।
- गौतम बुद्ध रूपन्देहीमा जन्मेका थिए ।

प्रश्न चिन्ह (?)

कसैसँग कुनै कुरा सोद्धा र आवेग, शङ्का वा व्यङ्ग्य प्रकट गरिँदा पनि -

- तिमी को हो ? यहाँ किन आयौं ?

उद्गार - चिन्ह (!)

हर्ष, विस्मात, घृणा, आश्चर्य, आग्रह आदिको भाव प्रकट गर्दा र सम्बोधनमा पनि

- अहो ! आजको साँझ कति रमाइलो छ !
- कठै विचरा ! सानु भन्दाइबाट लडेछ !

उद्धरण चिन्ह (' ') (" ")

प्रायः शब्दको विशेष जोडमा वा तिनलाई महत्व दिँदा, कुनै कुराको उद्धरणमा एकोहोरो (' ') र बोलेको कुरा जस्ताको तस्तो राख्नुपर्दा, कुराकानी र सवाल जवाफमा दोहोरो (" ") उद्धरण चिन्हको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

- स्व. लेखनाथ पौडेललाई 'कविशिरोमणि' को उपाधि दिइएको थियो ।
- "के हो ठूलो जगतमा ? पसिना, विवेक ।"
- "उद्देश्य के लिनु ? उडी छुनु चन्द्र एक ।"

निर्देशक चिन्ह (-)

कुनै कुरालाई व्याख्या वा उद्धृत गर्दा, अर्थात् उँदा बातचीतमा बोल्नेका पछाडि

- संसारमा खाली दुई शक्ति छन् - तरवार र कलम ।

योजक चिन्ह (-)

दुई शब्दलाई जोड्नुपर्दा र हारको आखिरीमा शब्द नअटाई अर्को हारमा लेख्नु परेमा ।

कोष्ठक चिन्ह () [] { }

- शब्द र मूल वाक्यसित असम्बन्धित कुरामा क्रम वा विषय छुट्याउँदा कोष्ठक () , कुनै विशेष स्थिति र कुरामा बन्धनी [] र ढाक्नुपर्दा जुँधे { } लगाइन्छ ।

साभारः कृष्णप्रसाद पराजुलीको राम्रो रचना मीठो नेपाली - कानून (द्वैमासिक) - ५२ मा प्रकाशित सामग्रीका आधारमा

नेपाली भाषामा बहुधा प्रचलित केही शब्दहरूको वास्तविक रूप

- सहपाठ्यापक गोविन्द घिमिरे

हिजोआज नेपाली भाषा र व्याकरण, नेपाली भाषाको मानक उच्चारण र लेख्य रूप, तत्सम र तद्भव शब्दहरूको लेख्य रूप अनि स्वदेशी या विदेशी भाषाका आगन्तुक शब्दको लेख्य रूपकाप्रति निकै चर्चा र परिचर्चा हुन थालेको छ। यस्तो सतर्कता रहनु आवश्यक पनि हुन्छ। तर परिवर्तन र विकासका नाममा स्थापना गर्न लागिएका मूल्य र मान्यताहरूले भाषिक अराजकता सिर्जना गर्दछन् भने चाहिँ त्यस्ता मूल्य र मान्यताको स्थापना गर्नुअघि निकै विचार पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ।

प्रस्तुत लेखले सिङ्गै नेपाली भाषा र व्याकरणका विविध पक्षमा विवेचना गर्ने महत्वाकाङ्क्षा राखेको छैन। यसले नेपाली भाषामा बहुधा प्रचलित केही तत्सम (संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै नेपाली भाषामा आएका) र केही आगन्तुक तथा नेपाली शब्दको उपयुक्त र वास्तविक लेख्य रूपको चर्चा गर्दै नेपाली भाषा र व्याकरणका विद्वान एवं नेपाली भाषाका सामान्य पाठक र लेखकहरूलाई हलुका स्पर्श गर्ने इच्छा मात्र राखेको छ। साथै यसलाई केवल वास्तविकतातर्फ पाइला चाल्ने सांकेतिक प्रयासका रूपमा लिइदिनुहुन सम्पूर्ण पाठकवर्गमा सविनय अनुरोध गर्दछु।

नेपाली भाषाका अनेकौँ व्याकरण ग्रन्थहरूको प्रकाशनपश्चात् पनि वर्णविन्यासका सम्बन्धमा कुनै एक निश्चित मार्ग पहिल्याउन हामी सबैलाई गाह्रो भैरहेको छ। सिद्धान्त र नियम एकातिर छन्, व्यवहार अर्कैतिर छ। यसो हुनामा मुख्यतः दुई कारण हुन सक्तछन्-

१. अज्ञानता र २. हेलचेक्र्याइँ। पहिलो कारण क्षम्य हुन सक्ला तर दोस्रो कारण क्षम्य हुन

सक्तैन। सही वर्णविन्यासको आवश्यकताका सम्बन्धमा चर्चा गर्दा कसै-कसैबाट उत्तर आउने गर्दछ- "जे जसरी लेखे पनि अर्थ त निस्कहाल्छ, अर्थ निस्कने भएपछि ह्रस्व, दीर्घ, खुट्टा काट्ने, नकाट्ने जस्ता सामान्य कुरामा किन अल्झिरहने?"

यस्तै-यस्तै थुप्रै उत्तरहरू नेपाली व्याकरणहरू, भाषाशास्त्रीहरू, भाषाप्रेमीहरूले पाउँदै आएका छन्। हामी हाम्रो समृद्ध संस्कारबाट टाढिँदै जान लागेका छौँ जस्तो लाग्न थालेको छ। अंग्रेजी भाषाको कुनै एउटा शब्दको वर्णविन्यास (स्पेलिङ्ग) गलत हुँदा लाज मान्ने हामीहरूलाई आफ्नो राष्ट्रभाषाका शब्दहरूको वर्णविन्यासमा वास्तै छैन। भरसक नेपालीको उच्चारणमै त्रुटि देखाई बोल्न पाए मख्ख पर्ने आडम्बरीहरूको कमी नभएको ठाउँमा नेपालीको वर्णविन्यासजस्ता कुराहरू महत्त्वहीन हुने कुरा त्यत्तिकै कटुसत्य हो। यस सन्दर्भमा निश्चित रूपमा केही प्रश्नहरू उठ्ने गर्दछन्-

१. के नेपाली लेख्दा वर्णविन्यासमा ख्याल नगरे पनि हुन्छ ?
२. के शिक्षणमा, प्रशासनमा, अदालतमा, व्यापारिक सूचना पाटीमा र सञ्चार क्षेत्रमा नेपाली शब्दहरू शुद्धरूपमा लेख्नै पर्दैन ?
३. के यस्तो अव्यवस्थालाई देख्दादेख्दै व्याकरणविद्हरू मौन रहिरहने ?

उपर्युक्त प्रश्नहरूको नकारात्मक उत्तर त नआउला तर "काग कराउँदैछ पिना सुत्तैछ" गर्नु पनि नकारात्मक उत्तर दिनु जस्तै हो।

ह्रस्वदीर्घमा ध्यान दिनुपर्ने र वर्णहरूका खुट्टा काट्ने वा नकाट्ने जस्ता वर्णविन्याससँग सम्बद्ध विषय यसो हेर्दा सामान्य जस्तो लागे तापनि कुनै-कुनै ठाउँमा यिनले निकै समस्या उत्पन्न गर्दछन् भन्ने कुरा निम्नलिखित उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ-

एउटा हत्याको अभियोगमा एउटी महिलाको समकालवर्तित्वका बारेमा इजलासमा बहस चलिरहेछ। “‘क’ ले ‘ख’ लाई हत्या गर्दा ‘क’ (अभियुक्त महिला) उक्त हत्या भएका समयमा उपस्थित भएको सावित भैसकेको तर सर्जमिन गर्दा मुचुल्का खडा गर्ने मानिसले “‘क’ ‘ख’ को हत्याका समयमा त्यहाँ उपस्थित थिइन” भनी ‘न’ को खुट्टा नकाटी लेखेको रहेछ। त्यसको अर्थ ‘थिइन’ (उपस्थित थिइन) हुन्छ, थिइन (उपस्थित थिइन) हुँदैन। यसबाट वर्णविन्यासमा खुट्टा काट्नु र नकाट्नुको के कस्तो महत्व छ भन्ने कुरा ज्ञान हुन्छ। साथै यस्तो वर्णविन्यासको त्रुटिबाट विशेषतः कानूनी जगतको उचित न्यायसम्पादनमा बाधा पर्न जाने सम्भावना प्रबल हुन्छ।

त्यस्तै वर्णविन्यासको सामान्य त्रुटिले पनि लेख्य भाषामा अर्थापत्तिको समस्या खडा हुने गर्दछ। जस्तै-

१. मानिस् (मान्ने काम गरिस् र मानिस (मान्छे) ।
२. सुन् (सुन्ने काम गर्) र सुन (एक प्रकारको बहुमूल्य धातु) ।
३. दीन (दुखी) र दिन (दिउँसो) ।
४. पूरा (पूर्ण) र पुरा (जुठो) ।
५. खालि (केवल, मात्र) र खाली (रित्तो) ।
६. लेउ (लेउ लागेको) र लेऊ (लिने काम गर) ।
७. जुन (जुनसुकै) र जून (चन्द्रमा) ।
८. तिर (तर्फ) र तीर (वाण) र (नदीको किनार) ।
९. फूल (पुष्प) र फुल (अण्डा) ।
१०. आउँ (आउँ पर्नु) र आऊँ (आउने इच्छा) ।
११. ज्यापु (कपासको बियाँ) र ज्यापू (नेवार जातिको एक प्रकारको थर) ।

१२. गइन् (जाने काम गरिन्) र गइन (जाने काम गरिन) ।

यस्ता शब्दहरूको आवश्यकताअनुसार प्रयोग हुने भएकाले दुवै प्रकारका शब्दहरूको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्नुपर्ने वाध्यता रहेको छ। यसमा कसैले “ह्रस्व लेखे पनि दीर्घ लेखे पनि सन्दर्भ हेरी अर्थ लगाउन सकिन्छ” भन्ने तर्क दियो भने नेपाली भाषाको ऐतिहासिक समृद्ध संस्कारका दृष्टिमा उक्त भनाइ अपरिपक्व ठहरिन्छ, र त्यस्तो अराजक प्रयोगबाट भाषा दुर्बोध्य हुन्छ र समस्यैसमस्याको भुँवरीमा फस्न जाने निश्चित छ। हाम्रो लक्ष्य चाहिँ भाषालाई दुर्बोध्य र जटिल नबनाई स्थापित स्तरीय मान्यता सहितको सरलतातर्फ डोऱ्याउने नै हुनुपर्छ। स्मरणीय छ, वर्णविन्यासको समुचित प्रयोगमा भाषा क्लिष्ट हुने र वर्णविन्यासको जथाभावी प्रयोगमा भाषा सरल हुने चाहिँ होइन। यो त केवल अनुत्तरदायी चिन्तन मात्र हो।

तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानका भूतपूर्व सदस्य एवं पण्डितराज सोमनाथ शर्माको शतवार्षिकीका उपलक्ष्यमा नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानले नेपाली व्याकरणबारे एउटा गोष्ठीको आयोजना गरेको थियो। वि.सं. २०४१ सालको फागुन २८, ३० र चैत्र १ गते गरी जम्मा तीन दिन भएको उक्त गोष्ठीमा नेपाली व्याकरणका विभिन्न पक्षमा कार्यपत्रहरू प्रस्तुत गरिएका थिए। गोष्ठीको सारांश “तत्सम शब्दको वर्णविन्यास पाणिनीय व्याकरणअनुसार गर्ने र तद्भव, ठेट र आगन्तुक, नेपाली शब्दको वर्णविन्यास चाहिँ नेपाली व्याकरणअनुसारै गर्ने” लगभग सर्वसम्मत निर्णय भएको थियो। त्यसैलाई अनुशरण गर्दै आजसम्म विद्यालय-महाविद्यालयका शिक्षक-प्राध्यापक, लेखक, पत्रकारहरू अगाडि बढिरहेको यथार्थता हाम्रा अगाडि नै छ। अर्थात् ठेट, आगन्तुक र तद्भव नेपाली शब्दहरू लेख्ने क्रममा अगाडि र बीचका जति ह्रस्व, ‘स’ को उच्चारणमा ‘स’ मात्र र ‘ब’ र ‘व’ का

हकमा उच्चारणअनुसार लेख्ने परम्परा विद्यमान छ र नै 'कानून' नलेखी कानून र 'कोशिश' नलेखी कोसिस लेख्न थालिएको हो । एउटा नीति निर्माण गरी त्यसैको अनुशासनमा बस्नु र आवश्यकताअनुसार पूर्वाग्रहरहित भएर त्यसमा परिमार्जन र विकास गर्दै जानु समसामयिक कार्य ठहरिन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि नेपाली भाषामा अत्यन्त प्रचलित केही शब्दहरूको वास्तविक रूप पहिल्याई तिनीहरूलाई सही र शुद्ध रूपमा नै प्रयोग गर्नु आवश्यक छ । अन्यथा वर्षौसम्म हामी त्यस्ता गलत प्रयोगको समर्थन गरिरहेका हुनेछौं, जुन उचित छैन । जस्तै:-

अन्तर्राष्ट्रिय कि अन्ताराष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय ?

पाणिनीय संस्कृत व्याकरणअनुसार पुनर्+रमते=पुनारमते (अर्+रेफ=आ) भएजस्तै अन्तर+राष्ट्रिय (यहाँ पनि 'अर्' पछि 'रा' को रेफ आएको छ । जहाँ-जहाँ 'अर्' पछि 'र' को उच्चारण हुन्छ त्यहाँ-त्यहाँ 'अर्' 'आ' मा परिणत हुने गर्दछ) अन्ताराष्ट्रिय शब्द बन्दछ । यसका अतिरिक्त अन्तर+राष्ट्रिय=अन्तरराष्ट्रिय पनि बन्दछ । तसर्थ अन्ताराष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय शब्द शुद्ध हुन पुग्दछन् । तर अत्यन्त प्रचलनमा रहेको 'अन्तर्राष्ट्रिय' शब्द गलत हो । महान् नेपाली नाटककार स्व. बालकृष्ण सम 'अन्ताराष्ट्रिय' शब्द मात्र प्रयोग गर्नुहुन्थ्यो भन्ने कुरा विशेष स्मरणीय छ । 'नेपाली बृहत् शब्दकोश' को पृष्ठ ५० मा 'अन्तरराष्ट्रिय' र 'अन्ताराष्ट्रिय' शब्द प्रयोग गरिएका छन् । त्यस्तै 'नेपाली संक्षिप्त शब्दकोश' ले उपर्युक्त तीनवटै शब्दको उल्लेख गरेको छ भने नेपाली साहित्य भण्डार विराटनगरबाट प्रकाशित 'बृहत् नेपाली शब्दकोश'ले अन्तरराष्ट्रिय र अन्ताराष्ट्रियलाई मात्र स्थान दिएको छ ।

उपर्युक्त कि उपरोक्त ?

उपरि+उक्त=उपर्युक्त शब्द निष्पन्न हुन्छ । यो तत्सम शब्द हो । हामीसँग उपर्युक्त शब्दसँग

छँदाछँदै उपर+उक्त गरी बनेको उपरोक्त शब्द किन आवश्यक पर्थ्यो ? यसले नेपाली भाषाको शब्दभण्डार बढाउने त हैन, केवल 'उपर्युक्त'का सट्टामा उपरोक्त आएको हो । तसर्थ हामीले 'उपर्युक्त' शब्दलाई नै प्रयोगमा ल्याउनु राम्रो हुन्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोश नेपाली संक्षिप्त शब्दकोश र बृहत् नेपाली शब्दकोषले 'उपर्युक्त' लाई मात्र स्थान दिएको देखिन्छ ।

नाबालिग कि नाबालक ?

प्रायः कानूनी क्षेत्रमा प्रयोग गरिने शब्दका बारेमा आशङ्का व्यक्त गर्नु त्यति सहज र सुगम छैन भन्ने कुरामा निकै सचेत हुँदाहुँदै पनि 'नाबालक' शब्दका बारेमा अझ यसको व्युत्पत्तिमूलक अर्थका बारेमा केही चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

'नाबालक' सोपसर्गक शब्द हो । नेपाली भाषाका शब्दमा आफ्ना मात्र नभई आगन्तुक उपसर्गहरूसहितका शब्दहरू पनि अधिक मात्रामा प्रयुक्त भैरहेका छन् । जस्तै- 'दरसन्तान'मा 'दर' 'बदनाम'मा 'बद' 'बेकसूर' मा 'बे' 'लापरवाही'मा 'ला' र 'हरहालत'मा 'हर' । त्यस्तै 'नाबालक'मा 'ना' आगन्तुक उपसर्ग हो । हरेक उपसर्गको आफ्नै काम र अर्थ हुन्छ । संस्कृत भाषाका शब्दमा उपसर्ग लागेपछि धातुको अर्थ बदलिन्छ । जस्तै एउटै आधारपद 'हार'मा प्र, आ., वि., सम्, परि उपसर्ग लाग्दा बेग्लामेग्लै अर्थ दिने प्रहार, आहार, विहार, संहार र परिहार जस्ता शब्दहरू बन्ने गर्दछन् । त्यस्तै 'ना' उपसर्ग लागेर बन्ने अरू शब्दहरूमा नालायक, नामर्द, नामञ्जुर, नाजायज, नाकाम, नाहक र नाबालिग हुन् । उपर्युक्त सबै शब्दका उपसर्ग र शब्दहरू आगन्तुक हुन् । 'ना' आगन्तुक उपसर्ग र 'बालक' तत्सम शब्द मिसाएर बनेको नाबालक मिश्रित व्युत्पन्न शब्द जस्तो प्रतीत हुन्छ ।

मुलुकी ऐन लगायत कानूनका नेपाली पुस्तकहरूमा, लेखहरूमा र कानूनी व्यवहारका अनेकौं फाँट (विभिन्न लिखत) हरूमा निर्विवाद रूपमा प्रयोग गरिने 'नाबालक' शब्दलाई कसरी निष्पन्न गर्ने ? यो एक जटिल समस्या छ । 'ना' आगन्तुक

उपसर्ग लागेका उपर्युक्त सबै शब्दमा 'ना' को अर्थ नकारात्मक नै छ र यस परिप्रेक्ष्यमा सबै सहधर्मीजस्ता देखिन्छन् । बालक शब्दमा 'ना' उपसर्ग लाग्दा आउने अर्थ 'बालक होइन' भन्ने हुनुपर्ने हो तर भन् १६ वर्ष भन्दा कम उमेर भएको बालकको अर्थ उक्त 'नाबालक' शब्दले दिएको देख्दा केवल अत्यधिक प्रयोगमा आएको कारणबाट यो शब्द रूढ हुन पुगेको हो भन्ने अनुमान त्यति अनुपयुक्त हुँदैन जस्तो प्रतीत हुन्छ ।

कानूनी व्यवहारका विभिन्न फाँट र 'कानूनी शब्दकोश' (टोपबहादुर सिंह), 'नेपाली संक्षिप्त शब्दकोश' (सूर्यविक्रम ज्ञवाली), 'नेपाली बृहत् शब्दकोश' (प्रज्ञाप्रतिष्ठान), 'नेपाली कानूनी शब्दकोश' (शङ्करकुमार श्रेष्ठ) र 'बृहत् नेपाली शब्दकोश' (हर्षनाथ शर्मा) मा 'नाबालिग' को पर्यायवाची शब्दका रूपमा 'नाबालक' शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । अर्थगत दृष्टिले नाबालकलाई अर्थात् उन मुलुकी ऐनमा छुट्टै महलको व्यवस्था नभए पनि मुलुकी ऐनका ठाउँ-ठाउँमा नाबालकको परिभाषा गर्दा '१६ वर्ष मुनिको नाबालक', '१६ वर्ष पूरा नभएको', '१६ वर्षको उमेर पूरा नगरेको' भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । साथै दण्डसजायको महलको १ नं. (पहिलो संशोधन हुनुपूर्वको) ले नाबालकलाई वर्गीकरण गरी तीन तहमा राखेको देखिन्छ-

१. आठ वर्ष नपुगेको नाबालक ।
२. आठ वर्ष वा सो भन्दा माथि र सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको नाबालक ।
३. बाह्र वर्ष वा सोभन्दा माथि र सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको नाबालक ।

यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने हाम्रो कानूनी व्यवहारमा १६ वर्ष उमेर नपुगेको बालक नाबालक ठहरिन्छ ।

जसलाई वयस्क वा बालिग भन्न सकिँदैन त्यो 'नाबालिग' हो, 'नाबालक' होइन । यसको सही र उचित निर्माण प्रक्रियामा जाने हो भने

ना+बालिग=नाबालिग गरी गर्न सकिने कुरा स्पष्ट छ । तर हामीकहाँ 'नाबालक' शब्द निकै रूढ भैसके पनि हामी त्यसको व्युत्पत्तिमूलक अर्थ निकाल्न असमर्थ नै हुन्छौं ।

हामीले आफ्नो राष्ट्रभाषामा प्रयुक्त शब्दहरूको विवेचना, व्याख्या र विश्लेषण आवश्यक परे गर्नुपर्दछ र यथासम्भव गलत शब्दको प्रयोग गर्नु हुँदैन भन्ने कुरा यदि स्वीकार्य छ भने अबदेखि 'नाबालिग'बाटै अपभ्रंश भई बनेको 'नाबालक' शब्दलाई प्रयोगमा नल्याई 'नाबालिग' शब्दलाई नै प्रयोगमा ल्याउँदा हामीलाई कुनै किसिमको अर्थगत समस्या पर्दैन । यसमा कानूनविद् र सम्बद्ध निकायले राम्रो ध्यान दिए हाम्रो कानूनी जगत् अस्पष्टता र विवादग्रस्तताको भुँवरीभित्र रूमल्लिएर रहनु पर्ने थिएन भन्ने लेखकको विचार रहेको छ ।

पुनरालोकन/पुनरवलोकन कि पुनरावलोकन ?

'नेपाली बृहत् शब्दकोश' (पृष्ठ ७८७) र 'नेपाली संक्षिप्त शब्दकोश' (पृष्ठ ४७४), प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित यी दुवै शब्दकोशले 'पुनरावलोकन'लाई स्थान नदिएर पुनरवलोकन र पुनरालोकनलाई मात्र प्रयोग गरेको देखिन्छ । यो सर्वथा उचित छ ।

अंग्रेजी शब्द Review को नेपाली अनुवाद गर्दा पुनर्+अवलोकन=पुनरावलोकन वा पुनर्+आलोकन =पुनरालोकन (दोहो-याएर हेर्नु) हुन्छ तर 'पुनरावलोकन' हुँदैन । पुनरावेदनसँग श्रुतिसम भएको कारणबाट यसको अत्यधिक प्रयोग भएको हुनसक्छ । यसको सन्धि गर्दा पुनर्+आवलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ । 'पुनर्'को अर्थ फेरि 'अवलोकन' को अर्थ हेर्नु भन्ने हुन्छ तर 'आवलोकन' शब्द त छँदैछैन । पुनरावलोकन वा पुनरालोकन शब्द निष्पन्न हुन्छन् तर पुनरावलोकन शब्द निष्पन्न हुन सक्तैन । तसर्थ अत्यन्त प्रचलनमा रहेको पुनरावलोकन शब्दलाई छाडी पुनरवलोकन वा पुनरालोकन शब्दलाई नै प्रयोगमा ल्याउनु आवश्यक देखिन्छ र युक्तिसङ्गत हुन्छ ।

महत्त्व कि महत्व ?

केही सचेत लेखक बाहेक धेरैले 'महत्त्व' नलेखी 'महत्त्व' र 'तत्त्व' नलेखी 'तत्त्व' लेखेको पाइएकाले नै यिनको पनि छिनोफानो गर्ने हिसाबले प्रस्तुत सन्दर्भ उपस्थित गराइएको हो। महत्+त्व =महत्त्व र तत्+त्व= तत्त्व गरी यिनीहरूको निर्माण प्रक्रिया प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। प्रभुत्व, कवित्व जस्ता शब्दमा विद्यमान एउटा मात्र 'त' को उपस्थिति हुने कारण चाहिं कवि+त्व=कवित्व र प्रभु+त्व=प्रभुत्व गरी गरिने निर्माण प्रक्रिया हो। यी दुवै शब्दमा प्रत्यय लाग्नुअघि हलन्त 'त्' को उपस्थिति छैन। तसर्थ शुद्ध रूप महत्त्व र तत्त्व नै हुन्छ। नेपाली बृहत् शब्दकोश'को पृष्ठ ९९८ मा उपर्युक्त शुद्ध रूपको मात्र उल्लेख भेटिन्छ।

सुन्दरता/सौन्दर्य कि सौन्दर्यता ?

'सुन्दर'शब्दमा 'ता' प्रत्यय लाग्दा सुन्दरता शब्द निष्पन्न हुन्छ र 'सुन्दर' शब्दमा नै 'य' प्रत्यय लाग्दा सौन्दर्य शब्द निष्पन्न हुन्छ। यी दुवै शब्द भाववाचक नाम हुन्। एकपटक प्रत्यय लगाएर नाम बनेपछि फेरि नामै बनाउन 'सौन्दर्य' शब्दमा 'ता' प्रत्यय लगाउनुको कुनै औचित्य नरहेकाले 'सौन्दर्यता' गलत प्रयोग हो र उचित प्रयोग चाहिं कि सुन्दरता कि सौन्दर्य नै हुन्छ। यसैकारण धीर+ता=धीरता वा धीर+य=धैर्य हुन्छ, धैर्यता हुँदैन। नेपाली बृहत् शब्दकोशको पृष्ठ ६५८, १२८६ र १३०६ मा उपर्युक्त शब्दहरूको उचित प्रयोग मात्र भेटिन्छ। 'सौन्दर्यता' र धैर्यतालाई कुनै पनि शब्दकोशले स्वीकार गरेका छैनन्।

हृषीकेश कि ऋषिकेश ?

'नेपाली बृहत् शब्दकोश' को पृष्ठ १३५१ मा 'हृषीकेश' को उल्लेख छ, जुन उचित छ। कसैको नाम हृषीकेश राखिएको छ भन्ने वर्तमान समयमा अधिकांश महानुभावहरू 'ऋषिकेश' लेख्नुहुन्छ तर यसको शुद्ध र युक्तिसङ्गत रूप 'हृषीकेश' लेख्नुहुन्न। यसमा आंशिक रूपमा अज्ञानताले पनि काम गरेको हुन सक्तछ। अर्को कारण चाहिं अत्यधिक प्रयोग पनि हुन सक्तछ। यसमा कसैलाई दोष दिनु राम्रो होइन। अब (जब यसको वास्तविक रूप सबैका सामुन्ने आएको छ) चाहिं यसको शुद्ध र वास्तविक रूप 'हृषीकेश' सबैले प्रयोगमा ल्याउनु हुनेछ, भन्ने कुरामा लेखक विश्वस्त रहेको छ।

यसको निर्माण प्रक्रिया ऋषि+केश नभै हृषीक+ईश=हृषीकेश हो। 'हृषीक' को अर्थ हुन्छ सबै इन्द्रिय 'ईश' को अर्थ स्वामी वा मालिक। यहाँ स्वामी वा मालिकको तात्पर्य 'नियन्त्रक' हुन्छ। सबै इन्द्रियहरूलाई आफ्नो वशमा राख्न सक्ने भनेर पूर्वीय मान्यताअनुसार नारायण वा विष्णु भगवानलाई संकेत गरिएको उहाँका एकहजार नाममध्ये 'हृषीकेश' पनि एक रहेको छ।

त्यस्तै-त्यस्तै अत्यधिक मात्रामा प्रचलनमा रहेका शब्दमध्ये राजनीतिक, औद्योगिकरण र प्रजातन्त्रीकरण पनि रहेका छन्। तिनको पनि वास्तविक र शुद्ध रूप-राजनीतिक, उद्योगिकरण वा औद्योगिकीकरण र प्रजातान्त्रीकरण हुन्छ।

यो एउटा आग्रह हो, अनुरोध हो। यो एउटा प्रवृत्ति पनि हो। साथै यो एउटा सतर्कता हो र यो एउटा राष्ट्रभाषाप्रति अगाध श्रद्धा आस्था र भक्ति हो। यस्तै सन्दर्भमा पुनः भेटघाट गर्ने प्रण गदै अहिलेलाई यत्ति।

नेपाली वर्णविन्यास परम्परा र कानूनी भाषाको स्वरूप

उपप्राध्यापक श्री रामचन्द्र फुँयाल

१. प्रवेश

मानिस संसारका सम्पूर्ण चराचर जीवहरूमध्ये आफूलाई सर्वश्रेष्ठ प्राणी ठान्दछ। ऊ कुराई (कुराकानी गर्ने) प्राणी हो र भाषा चाहिँ कुराकानी हो।^१ मानव सभ्यताको प्रारम्भिक अवस्थादेखि नै मानिसले आफ्ना अनुभव, अनुभूति र काल्पनिक भावहरूलाई विभिन्न माध्यमहरूद्वारा अभिव्यक्त गर्दै आएको छ।^२ भाषा मानवीय विचार अभिव्यक्तिको माध्यम हो भन्ने कुरा अति सरलीकृत र स्थापित मान्यता बनिसकेको छ। आजका दिनमा विश्वलाई एकअर्कामा बाँध्ने र सामाजिक व्यवहार सञ्चालनको मूल भूमिका खेल्ने तत्त्व भाषा हुन गएकोले यसको महत्त्व निकै ठूलो छ। भाषाको सम्बन्ध मानिसको जाति तथा संस्कृतिसँग पनि गाँसिएको हुनाले वर्तमानमा भाषा संवेदनशील र महत्त्वपूर्ण ठानिन्छ।

भाषाको सामान्य अर्थ हो- मनका भाव वा विचार प्रकट गर्नु। मानिसका मुखबाट उच्चरित हुने सार्थक ध्वनिहरूको व्यवस्था नै भाषा हो। यसबाट नै मानव समुदाय विचार विनिमय गर्छ। भाषाको परिभाषाका क्रममा ब्लक तथा ट्रेगर भन्छन्- भाषा यादृच्छिक वाक्प्रतीकहरूको त्यो व्यवस्था हो, जसका माध्यमले मानव समुदायमा व्यवहार चलाइन्छ। यहाँ भाषाको विस्तृत परिचय प्रस्तुत गर्नुभन्दा पनि भाषाका प्रयोजनपरक भेदहरू र नेपाली भाषाको प्रयोजनपरक भेदअन्तर्गतको एउटा भेद कानूनी नेपालीका सम्बन्धमा सामान्य पृष्ठभूमिगत सन्दर्भलाई चर्चा गर्न खोजिएको छ।

कुनै पनि भाषालाई दुई दृष्टिबाट हेर्न सकिन्छ- संरचनात्मक र प्रकार्यात्मक। संरचना भनेको भाषाको आन्तरिक व्यवस्था हो जुन ध्वनि, रूप, वाक्य र अर्थका तहमा हेरिन्छ। प्रकार्य चाहिँ भाषाको प्रयोगसँग सम्बन्धित पक्ष हो। भाषाको प्रयोग विभिन्न सन्दर्भमा गरिन्छ। सन्दर्भको भिन्नताले भाषाको स्वरूपमा पनि विभेद उत्पन्न गर्दछ। यसरी सन्दर्भ या प्रयोगको भिन्नताले भाषामा उत्पन्न हुने भेदलाई प्रयोजनपरक भेद वा प्रयुक्ति भेद भनिन्छ। प्रयुक्ति भेदको धारणा सामाजिक भूमिकाको विविधतासँग सम्बन्धित छ।

भाषाशास्त्री कैटफर्टका अनुसार 'कुनै पनि व्यक्ति विभिन्न सन्दर्भमा विभिन्न भूमिका निर्वाह गरिरहेको हुन्छ। कहिले ऊ घरका मानिससँग कुरा गरिरहेको हुन्छ भने कहिले अफिसका कर्मचारीसँग कुरा गरिरहेको हुन्छ। यसैगरी कहिले खेलको मैदानमा हुन्छ र कहिले कक्षाकोठामा हुन्छ। सामाजिक सन्दर्भ परिवर्तित हुँदा भाषिक रूपमा पनि परिवर्तन आउँछ। यसप्रकार कुनै खास विषय वा क्षेत्रमा प्रयोग गरिने भाषाको विशिष्ट रूपबाट प्रयुक्तिहरूको निर्माण हुन थाल्दछ।'^३ संसारकै कुनै पनि एक भाषालाई सामान्य र विशेषमा विभाजन गर्न सकिने सम्भावनालाई स्वीकार गर्न सकिन्छ। त्यस विशेष भाषाको सफलता र विकास चाहिँ उक्त भाषाको अभिव्यक्तिगत क्षमता र प्राविधिक वा पारिभाषिक शब्दावलीको अधिकतम प्रयोगमा निर्भर गर्दछ।^४

भाषा प्रयुक्तिको क्षेत्र व्यापक छ। भाषाशास्त्री फिस्मनका अनुसार 'कसले, कससँग, कहिले र कुन उद्देश्यका निमित्त भाषा प्रयोग गरेको छ भन्ने आधारमा प्रयुक्तिका भेदहरूलाई स्पष्ट्याउन सकिन्छ। त्यस्तै भाषाशास्त्री ह्यालिडेका अनुसार भाषा प्रयुक्तिका पक्षहरूलाई तीन वर्गमा समेट्न सकिन्छ। ती हुन्- फिल्ड, मोड र टेनर।^५ ह्यालिडेद्वारा उल्लिखित उपर्युक्त तीन प्रकारमध्ये फिल्ड भन्नाले भाषाको प्रयोगको क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ। भाषा प्रयुक्तिको क्षेत्रलाई विषयगत विभिन्नता पनि भन्न सकिन्छ। नेपाली भाषामा मोटामोटी रूपमा ६ प्रकारका प्रयुक्ति भेद पाइन्छन् भन्ने चर्चा डा. बल्लभमणि दाहालले गरेका छन्। उनका अनुसार ती भेदहरू साहित्यिक, कानूनी, वाणिज्य, कार्यालय, प्राविधिक र सामाजिक हुन्। नेपाली भाषाका प्रयुक्तिगत भेदका उपर्युक्त किसिमबाहेक अन्य भेदहरू समसामयिक परिप्रेक्ष्यमा फस्टाउँदै गएका पाइन्छन्। तीमध्ये शैक्षिक, विज्ञापनपरक, चिकित्सापरक, प्रशासनिक, राजनीतिक आदि प्रमुख हुन्। यिनै समग्र प्रयोजनपरक नेपाली भाषाका भेदहरूमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण र विकसित

भेदका रूपमा 'कानूनी नेपाली भाषा' पनि पर्दछ। नेपाल राज्यको कानून र कानून सम्बद्ध सबै विषय क्षेत्रहरूमा लिखित तथा मौखिक रूपमा प्रयोग गरिने नेपाली भाषा नै कानूनी नेपाली भाषा हो। नेपालका न्यायिक निकायहरू जस्तै अदालत (जिल्ला, पुनरावेदन र सर्वोच्च अदालत) कानूनी तथा न्यायिक निकाय सम्बद्ध अन्य संस्थाहरू जस्तै नेपाल बार एसोसिएशन, न्यायाधीश समाज नेपाल, कानूनी अध्ययन-अध्यापनका कलेज तथा विश्वविद्यालय र सर्वोच्चबाट प्रकाशित हुने पत्र-पत्रिका (जस्तै 'कानून' पत्रिका) नेपाल बारबाट प्रकाशित हुने 'न्यायदूत' आदिमा पनि कानूनी नेपाली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ। यस बाहेक मूल रूपमा नेपालको मुलुकी ऐन, नेपालको संविधान तथा नेपाल राज्यका अन्य संस्था, सङ्गठन र निकायहरूका ऐन नियम तथा विनियमहरूमा प्रयुक्त भाषा पनि कानूनी भाषा नै हो। कानूनी पाठ्यक्रममा आधारित भई लेखिएका कानूनशास्त्र आदि पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त नेपाली भाषासमेत कानूनी नेपाली भाषामा पर्दछ। साहित्यिक जगतमा पनि कानूनी विषय र घटनामा आधारित भई थुप्रै आख्यानत्मक रचना (कथा तथा उपन्यास) हरू सिर्जना भएका पाइन्छन्। यसरी नेपालको महत्त्वपूर्ण विषय क्षेत्रहरूमा प्रयोगको दायरा फराकिलो हुँदै गइरहेको कानूनी नेपाली भाषा पारिभाषिक शब्दावलीहरूले आफैमा विशिष्ट छ। यसबाहेक वाक्य संरचना र अभिव्यक्तिगत सन्दर्भमा पनि कानूनी नेपाली भाषा अन्य प्रयोजनपरक भेदका तुलनामा फरक छ अर्थात् विशिष्ट छ।

नेपाली भाषाका प्रयोजनपरक भेदमध्येको कानूनी नेपाली भाषा भाषावैज्ञानिक मान्यता र भाषिक तथा व्याकरणिक सिद्धान्तहरूका आधारमा खासै खोज तथा अध्ययन नगरिएको विषय हो। त्यसैले यस विषयको अनुसन्धानका तहमा गर्न सकिने थुप्रै कार्यहरू रहेका छन्। तीमध्ये कानूनी नेपाली भाषामा रहेका विभिन्न समस्याहरूका बीचमा हाल टड्कारा रहेको वर्णविन्याससम्बन्धी समस्यालाई सघाउ पुग्ने गरी नेपाली वर्णविन्यास परम्परा र समसामयिक प्रचलित नियमको प्रस्तुतिसहित सुझाव प्रस्तुत गर्ने मूल लक्ष्य साथ प्रस्तुत कार्यपत्र तयार गरिएको छ।

त्यसक्रममा नेपाली भाषाको प्रयोजनपरक भेद र कानूनी स्वरूपको सामान्य पृष्ठभूमिसमेत प्रस्तुत गर्नुका साथै प्रचलित केही कानूनी पारिभाषिक (मूल रूपमा मुलुकी ऐनमा प्रयुक्त) शब्दहरूको स्रोत र शब्दवर्ग प्रस्तुत गर्नु यस कार्यपत्रको अर्को सन्दर्भ रहेको छ।

२. कार्यपत्रका उद्देश्य

यस कार्यपत्रका मूलभूत उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

१. भाषा तथा नेपाली भाषाको सामान्य परिचय र प्रयोजनपरक भेदको सामान्य जानकारी दिने,
२. नेपाली भाषाको वर्णविन्यासको परम्परासहित यसका आधारभूत पक्षको जानकारी प्रदान गर्ने,
३. नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका समग्र नियमहरू प्रस्तुत गर्ने,
४. कानूनी नेपाली भाषामा प्रचलित रहेका शब्दहरूको अध्ययन तथा वर्गीकरणसहित सूची प्रस्तुत गर्ने,
५. वर्तमान नेपाली वर्णविन्यासका क्षेत्रमा रहेका मतभेदका बीचमा उचित सुझाव प्रस्तुत गर्ने।

३. कार्यपत्रको लक्ष्य

संस्कृतबाट विकसित भएर आएका विभिन्न भाषाहरू मध्येको एउटा भाषा नेपाली हो। त्यसकारण संस्कृत भाषामा रहेका भाषिक नीतिनियम र यसको आन्तरिक संरचना पक्षका जेजस्ता गुणहरू छन्, नेपालीमा पनि ती धेरैजसो यथावत् पाइन्छन्। भाषाका महत्त्वपूर्ण गुणहरूमध्ये एउटा गुण- भाषा परिवर्तनशील हुनु हो। त्यसकारण संस्कृतबाट परिवर्तन भई तद्भव रूपमा आएका नेपाली शब्द र संस्कृतबाहेक अन्य स्वदेशी तथा विदेशी भाषाहरूबाट आएका शब्दहरूको पनि समुच्चयका रूपमा नेपाली भाषा रहेको छ। भाषाको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा यसको शब्दभण्डार नै हो। यसकारण नेपाली भाषामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक गरी तीन किसिमका स्रोतका शब्दहरू रहेका हुनाले यसको वर्णविन्याससम्बन्धी कुरा धेरै चर्चामा आइरहने विषयमा पर्दछ। फरकफरक स्रोत र संरचनाका शाब्दिक बनोटका साथै नेपाली समाजको बहुआयामिकताको विकास शृङ्खलाले समेत नेपाली भाषाको शब्दभण्डारमा प्राविधिक तथा पारिभाषिक

शब्दावलीमा बृद्धि गर्दै गरेको अवस्था पाइन्छ। यसकारण नेपाली भाषा शुद्ध र प्रस्टसँग लेखिनु, बोलिनु, प्रकाशित हुनु निकै महत्त्वको र आम सरोकारको विषय हुन जान्छ।

यसै परिवेशमा नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा हुनाका साथै नेपालका समग्र भाषामध्ये धेरै वक्ता भएको र साहित्य तथा वाङ्मयका क्षेत्रमा समृद्ध रहेका विश्वका अग्रपङ्क्तिमा आउने भाषाहरू मध्ये नै पर्दछ। सम्पूर्ण नेपालीहरूको सम्पर्क माध्यमका रूपमा रहेको यो भाषा नेपालीहरू विश्वमा छरिएर रहन थालेका कारण यसले प्रयोग क्षेत्रको दायरालाई विश्वव्यापी बनाउँदै जान थालेको छ। यस सन्दर्भमा नेपाली भाषाको मूल्य र गरिमा बढ्दै गएको देखिन्छ।

नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा भएका हुनाले यो राज्यको समेत सरोकारको विषय हुनुपर्ने देखिन्छ, तापनि आजसम्म नेपालका त्रिभुवन विश्वविद्यालय लगायतका विश्वविद्यालयहरू र नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले यसको वर्णविन्यास, व्याकरण आदि क्षेत्रमा सामान्य नीतिनियम बनाउने र छलफल चलाउने गरेको देखिन्छ। त्यसभन्दा पनि विशेष नेपाली भाषाका क्षेत्रमा अदालती व्यवहार र प्रकाशनमा बढी महत्त्वका साथ हेरिनु र यसप्रति ध्यान जानु आवश्यक छ।

न्यायिक निकाय (अड्डा-अदालत) राज्यको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण, निर्णायक, सबैको चासोको र सर्वमान्य निकाय हो। अदालतले गर्ने सम्पूर्ण अदालती काम कार्बाही तथा फैसला भाषाकै माध्यमबाट हुने गर्दछ। अदालतबाट गरिने सम्पूर्ण न्यायिक निर्णय, कार्बाहीहरू जसरी मान्यता र चासोको विषय बन्दछ, त्यसरी नै यसबाट हुने फैसलालगायतका प्रकाशनहरू उत्तिकै चासोको र मान्य हुन्छ। नेपाली भाषा नेपाल र नेपालीको सम्पत्ति र परिचयको विषय पनि हो। हुनत, कुनै पनि भाषा आफैमा महत्त्वको विषय हुन जान्छ, तापनि नेपाली भाषाको सन्दर्भमा कुरा गर्नु पर्दा नेपालका न्यायिक निकायहरूले नेपाली भाषामा गर्ने प्रकाशन तथा भाषिक क्रियाकलापमा वर्णविन्यास तथा मानक शाब्दिक प्रयोग समेत नरहेको अवस्थाले गर्दा यसबारे सचेत हुनु आवश्यक छ। कानूनी नजीरहरू जस्तै नेपाली भाषाको शुद्ध प्रयोग कानूनी तथा अदालती क्षेत्रमा पनि हुनु वाञ्छनीय भएकाले यस सन्दर्भमा ध्यान दिनुपर्ने नै हो।

भाषिक शुद्धता र सही प्रयोगका निमित्त उल्लेख्य भूमिका सम्बन्धित लेखक, मस्यौदाकार र कम्प्युटर टङ्कण तथा प्रकाशनसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूको रहन्छ। उक्त क्षेत्रका सम्बन्धित पदाधिकारीहरू न्यायाधीश, मस्यौदाकार, टङ्कणकर्ता, प्रकाशक वा जाँचकीलगायत शुद्धता कायम गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न हुने सबैले भाषिक नियमका ज्ञानमा चासो राख्नु आवश्यक कुरा हो। त्यसकारणले सर्वोच्च अदालतलगायत कानूनी न्यायिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्ति तथा व्यक्तित्वहरूलाई विशेष लक्षित गरी उनीहरूमा भाषिक महत्त्व र नेपाली भाषाको शुद्ध लेखन/टङ्कण तथा प्रकाशनको ज्ञान दिने उद्देश्यसहित प्रस्तुत कार्यपत्र लेखन गरिएको छ।

४ नेपाली वर्णविन्यास परम्परा र वर्तमान स्थिति

वर्णहरूलाई गल्ती नहुने गरी शब्दमा र चिन्हहरूको उचित प्रयोग गरेर वाक्यहरूमा लेख्ने कामलाई वर्णविन्यास भनिन्छ। 'वर्णविन्यास' शब्दको बनोट 'वर्ण' र 'विन्यास' दुई शब्दबाट बनेको छ, जसमध्ये वर्णको अर्थ भाषाका सबभन्दा सानो लेख्य एकाई भन्ने हुन्छ भने विन्यास भनेको मिलाउने वा उचित किसिमबाट राख्ने भन्ने हुन्छ। यसबाट वर्णविन्यास भनाले वर्णहरूको उचित विन्यास वा सही किसिमले मिलाएर राख्ने कार्य भन्ने हुन जान्छ। व्याकरण र शब्दकोशका नियमानुसार लेखिने यस कामलाई हिज्जे वा वर्तनी पनि भनिन्छ। यसमा ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी नियम, वर्ण र अक्षरहरूको उचित व्यवस्था, स/ष/श को प्रयोग, खुट्टा काट्ने तथा नकाट्ने (हलन्त वा अजन्त) शब्द जोड्ने वा छुट्याउने (पदयोग वा पदवियोग) तथा लेख्य चिन्हहरूको योजना आदि पर्दछन्। लेख्य चिन्हबाहेक वर्णविन्यासका अन्य कुराहरूमा आइपरेका समस्यालाई केही हदसम्म शब्दकोशले समाधान गर्दछ।

नेपाली भाषाका सम्पूर्ण ऐतिहासिक दस्तावेजदेखि आजसम्मको लिखित सामग्रीहरूलाई अध्ययन गर्दा जहिलेदेखि वर्णविन्यासका सन्दर्भमा चर्चाहरू हुन थालेको पाइन्छ, त्यस अवधिका सम्पूर्ण लिखित तथा अभिलेखहरूमा कुनै निश्चित वर्णविन्यास नियमहरूलाई अनुशरण गरेको पाइँदैन। प्राचीन

लिखतहरूलाई आजको वर्णविन्यास नियमसँग दाँजेर हेर्नु पनि सान्दर्भिक हुँदैन। पुराना लिखतमा रहेका केही विशेषताहरूमा वर्णको ध्वनिगत प्रयोगसमेत हालको भन्दा फरक ढङ्गको भएका उदाहरण समेत पाइन्छन्। जस्तो 'ष' वर्णलाई 'ख' का ठाउँमा थुप्रै पुराना अभिलेख, दिव्योपदेश, प्राथमिक तथा माध्यमिक कालीन लिखित सामग्रीहरू, १९१० को मुलुकी ऐन आदिमा प्रयोग गरिएका छन् भने 'य' को उच्चारण पनि 'जे' गरिने (यमराज=जेमराज) पुरानो परम्परा भेटिन्छ। नेपाली भाषाको प्रयोगको स्थिति वर्तमानमा आइपुग्दा शुद्धाशुद्धि मात्र होइन ध्वनिगत लगायत अन्य धेरै परिवर्तनहरू पार गरिसकेको स्पष्ट हुन्छ। यसको विवरण सर्ङ्क्षिप्तमा यसरी प्रस्तुत गरिन्छ :

४.१ प्रारम्भिक अवस्था

वर्णविन्यासका सन्दर्भमा नेपाली भाषाको ऐतिहासिक सन्दर्भलाई हेर्दा वि.सं. १९६५ (माधवी पत्रिकामार्फत) को राममणि आ.दी. ले सुरुवात गरेको हलन्त बहिष्कार आन्दोलनसम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ। हालसम्म प्राप्त सूचनाका आधारमा भन्ने हो भने उक्त आन्दोलन नै नेपाली भाषाका सम्बन्धमा भएको पहिलो उल्लेख्य र चर्चा पाएको भाषिक सुधारको प्रयास हो। उक्त आन्दोलनमा राममणिलाई सघाउनेमा कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल, विश्वमणि दीक्षिताचार्य आदि थिए। हेमराज पण्डितद्वारा चन्द्रिका व्याकरण लेखिएपछि सो आन्दोलन अलि मत्थर हुनपुग्यो। हेमराजले क्रियापदमा उच्चारण अनुसार हलन्त र अन्य शब्दमा अजन्तको प्रयोग गर्नुपर्ने मत राखेपछि त्यसलाई सोमनाथ सिग्दाल, पारसमणि पोखरेल, बालकृष्ण सम, पुष्कर शमशेर आदिले पनि मान्यता दिए।

अर्को घटना- सुरुमा 'गोर्खा भाषा प्रकाशिनी समिति' को नाउँले स्थापित भई (वि.सं. १९७१) पछि आवश्यक पाठ्यक्रमहरूमा त्यसलाई लागू गर्दै एकरूपता ल्याउने प्रयासहरू भए। नेपाली वर्णविन्याससम्बन्धी 'नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति' को नाममा रूपान्तरण भएपछि उक्त संस्थाले नेपाली भाषाको प्रकाशनका सम्बन्धमा र वर्णविन्यासको एकरूपताका लागि सुरुवाती चरणका नै भए पनि केही प्रयासहरू

गर्‍यो। पुष्कर शमशेर जवराद्वारा वि.सं. १९९१ मा नेपाली कसरी शुद्ध लेख्ने ? भन्ने शुद्धाशुद्धिको सानो सूची (पुस्तिका नै भनौं) प्रकाशित भयो। वि.सं. १९९२ देखि शैक्षिक क्षेत्रमा परीक्षाको आधार पनि त्यही बन्यो। सर राल्फ लिले टर्नरले ए कम्प्यारेटिभ एण्ड इटिमोलोजिकल डिक्सनरी अफ नेपाली ल्याङ्ग्वेज (इ. १९३१) तयार पारे जसले नेपाली वर्णविन्यासमा उच्चारणलाई आधार मानेर लेखन गर्ने परम्परालाई जोड दियो। यही क्रममा आएका गोपाल पाँडेका द्वस्वदीर्घको सवाई (वि.सं. १९९७) र रचना केशर (वि.सं. २००९) पनि नेपाली वर्णविन्यासका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण मानिन्छन्।^{१६}

त्यसपश्चात् नेपालको कानूनी क्षेत्रलाई लक्षित गरी वि.सं. २०००, २००८, २००९ र २०१० मा पनि नेपाली भाषा शुद्ध स्पष्ट र बुझिने गरी लेखिनुपर्छ भन्ने परिपत्रहरू जारी गरिए, यी पनि प्रकारान्तरले नेपाली भाषाकै शुद्धाशुद्धिसँग सम्बन्धित प्रसङ्ग हुन् जसले भाषाको सही प्रयोग गरिनु पर्ने आवश्यकता र महत्त्वलाई प्रकाश पार्न सहयोग पुऱ्याए भन्न सकिन्छ। अर्कातिर नौलो पाइलो (वि.सं. २०१३) मार्फत् बनारसमा अध्ययनरत बालकृष्ण पोखरेल, बल्लभमणि दाहाल, तारानाथ शर्मा, केशवराज रेग्मी र चूडामणि रेग्मीहरूले 'भर्त्सवादी आन्दोलन' को प्रारम्भ गरी नेपाली शब्दको प्रयोगका साथै वर्णविन्यासका क्षेत्रमा पनि योगदान पुऱ्याए।

त्यसपूर्व नै वि.सं. १९५८ मा स्थापित गोरखापत्रको पनि नेपाली भाषाको विकासका सम्बन्धमा उल्लेख्य भूमिका रह्यो। २०१४ सालमा तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान र २०१६ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका साथै साभा प्रकाशन, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (सानो ठिमी) जस्ता भाषासंस्कृति तथा शिक्षण क्षेत्रका उच्चस्तरका संस्थाहरूको स्थापना भएपछि यीलगायतका संस्थाहरूले विभिन्न कार्यक्रम, गोष्ठी, छलफल र कार्यपत्रहरू लेखन तथा प्रस्तुतीकरणबाट नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका नियमहरू बनाउँदै र प्रारम्भिक चरणका अवधारणा र सामान्य तथा आधारभूत नियमहरूको निर्माणका आधारहरू यिनै हुन्। त्यसपछिका दिनमा यस क्षेत्रमा लागेका अन्य केही भाषासेवी, अध्येता र विज्ञहरूले गरेका तत्सम्बन्धी प्रयासहरू पनि उल्लेखनीय छन्।

४.२ छलफल र उल्लेख्य प्रयासको थालनी

नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका लागि बृहत छलफल, वादविवाद र प्रयासको थालनी चाहिँ २०३० को दशकमा सुरु भएको हो । साभा प्रकाशनले वि.सं. २०२९ मा नेपाली लेखकहरूको गोष्ठी गरी लेख्य नेपाली भाषामा एकरूपता ल्याउने सन्दर्भ उठाएपछि भाषाका सम्बन्धमा चासो दिएर हेर्न सुरु गरियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको अध्यापन गराएको र विद्यावारिधि समेत हुन थालेपछि यस क्षेत्रमा लागेका विद्वान् तथा अध्येताहरूले नेपाली भाषाको शब्दस्रोत तिनका प्रकृति र लेखन समस्या तथा बहुरूपी लेखनले निम्त्याएका समस्याहरूलाई मनन गरी त्यसको समाधानका लागि पहलको थालनी भयो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा वि.सं. २०३४ मा अनिवार्य नेपाली विषयका शिक्षकहरूका राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय कार्यशाला गोष्ठीहरू सम्पन्न भई नेपाली वर्णविन्यासलाई व्यवस्थित तुल्याउन ऐतिहासिक महत्त्वका निर्णयहरू लिइयो । त्यस आधारमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन (वि.सं. २०३६) प्रकाशित भयो । यसैबीच मोहनराज शर्माको शब्दरचना र वर्णविन्यास (वि.सं. २०३६) तथा कृष्णप्रसाद पराजुलीको राम्रो रचना मीठो नेपाली (वि.सं. २०३६) जस्ता महत्त्वपूर्ण कृतिहरू प्रकाशित भए ।^१

४.३ नियमको स्थापना

त्यसपछि भाषिक सम्बन्धका गतिविधिको अग्रसरता नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले लियो । एउटा ठूलो सामुहिक प्रयासबाट प्रा. बालकृष्ण पोखरेलको निर्देशन र प्रा.डा. वासुदेव त्रिपाठी तथा प्रा.डा. बल्लभमणि दाहालको विशेष सम्पादकत्वमा बृहत नेपाली शब्दकोश प्रकाशित भयो । नेपाली भाषाका सम्बन्धमा त्यसअघि रहेका समस्याहरूलाई एउटा दिशा दिई यस शब्दकोशले लेखन प्रकाशनमा एकरूपता ल्याउनमा ठूलो भूमिका खेल्थ्यो । यसले अध्ययन अध्यापनमा पनि सहयोग पुग्यो । २०४० मा उक्त शब्दकोश प्रकाशित भएपछि लगत्तै २०४१ सालमा प्रज्ञा प्रतिष्ठानको आयोजनामा नेपाली वर्णविन्यास व्यवस्थाका सम्बन्धमा भाषा विषयक गोष्ठीको

आयोजना गरियो र जसमा थुप्रै प्राध्यापक विज्ञ तथा भाषासेवीहरूको क्रियाशील सहभागिता थियो । उक्त गोष्ठीमा नेपाली भाषाको शुद्ध लेखन र एकरूपताका लागि विभिन्न किसिमका मतहरू राखिए र बहुमतद्वारा तत्कालीन बृहत नेपाली शब्दकोशले अङ्गीकार गरेका वर्णविन्यासका मान्यतालाई नै स्वीकार गरियो । उक्त गोष्ठीले निम्न तीन किसिमका मुख्य वर्णविन्यास व्यवस्था पारित गर्‍यो :

- १ तत्सम शब्दको वर्णविन्यास तत्सम नियम अनुसार गर्ने,
- २ तद्भव शब्दको वर्णविन्यासका लागि नेपाली नियम (तत्कालीन बृहत् शब्दकोशले प्रयोग गरेको नियम) अनुसार लेख्ने,
- ३ आगन्तुक शब्दका हकमा उक्त भाषामा सो शब्दको उच्चारण तथा हिज्जे अनुसारको ह्रस्व वा दीर्घ लेखन गर्ने र श-ष-स तथा ब-व को प्रयोग पनि उच्चारण अनुसार गर्ने ।

उपर्युक्त मूल नियमहरू नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका सम्बन्धमा छलफल र अन्तर्क्रियाद्वारा पारित गरिएको पहिलो व्यवस्थित प्रयास हो । यस गोष्ठीले सुझाएका माथि उल्लेख गरिए अनुसारका तीनवटा वर्णविन्यासमध्ये तेस्रो अर्थात् आगन्तुक वर्णविन्यास नियमले संस्कृतबाहेक अन्य कुनै पनि भाषाबाट नेपालीमा आएका आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यास गर्दा सो शब्द उक्त स्रोतभाषामा के कसरी उच्चारण गरिन्छ र सो शब्दको लेखन कसरी गरिएको छ सोलाई समेत आधार मानेर लेखिनुपर्छ भन्ने नियमन गरेको हो । त्यसकारण नेपालीमा आएका थुप्रै अरबी फारसी तथा अङ्ग्रेजी शब्दहरूमा सोहीअनुसार लेखन (ह्रस्वका साथै दीर्घ विशेष) गरिएका थिए, जस्तै : नून, कानून, नजीर, स्कूल, उजूर, असूल, वकील, शहीद आदि । 'श' र 'स' को प्रयोग पनि उच्चारण अनुसार गरियो : शहीद, शहर, एशिया, सरकार, फाउन्डेशन, नोटिस, पब्लिकेशन आदि । यस अवधिमा ह्रस्व लेखन अभियान (वि.सं. २०३५) चलाइनुका साथै, मुकुन्दशरण उपाध्यायको नेपाली भाषा र व्याकरण : प्रस्तावना र विवेचना (२०४३), चूडामणि रेग्मीको नेपाली भाषा र व्याकरणका केही विषय : केही

छलफल (वि.सं. २०५२), तारानाथ शर्माको सजिलो नेपाली (वि.सं. २०५२) आदि लेखकका कृतिहरूले पनि आआफ्ना नयाँ धारणाहरू प्रस्तुत गरेका थिए ।

४.४ प्रथम परिमार्जन

उक्त भाषिक गोष्ठीमा उठाइएका तर सम्बोधन हुन नसकेका वर्णविन्याससम्बन्धी अन्य केही पक्षहरूलगायत सुधारका लागि आवश्यक ठानिएका, पत्ता लाग्दै गएका अन्य जटिलताहरू सहितका थप सन्दर्भहरूलाई लिएर त्यसपछिका दिनमा वर्णविन्यासको परिमार्जन र केही सुधारका लागि राय तथा जिज्ञासाहरू पुनः बढ्न थाले । विभिन्न पत्रपत्रिकामार्फत लेखरचना प्रकाशित गरेर र कतिपय साहित्यिक तथा गैरसाहित्यिक लेखनमा त्यस्ता फरक किसिमको वर्णविन्यासको नियम लागू गरेर पनि आफ्ना अभिमत राखियो । यस किसिमको आवाजलाई मध्यनजर गर्दै वि.सं. २०५७ मा प्रज्ञा प्रतिष्ठानले धेरैभन्दा धेरै भाषासम्बद्ध व्यक्तित्व, प्राध्यापक, शिक्षकहरूको उपस्थितिमा अर्को 'नेपाली वर्णविन्यास विषयक अधिगोष्ठी' को आयोजना गर्‍यो । उक्त कार्यक्रममा विभिन्न मत राख्ने भाषासेवी तथा विद्वान्हरूबाट करिब एक दर्जन कार्यपत्रहरू प्रस्तुत गरिए । उक्त गोष्ठीपश्चात् सबैका राय तथा सुझाव लिएर प्रज्ञाप्रतिष्ठानले बहुमत व्यक्तित्वहरूको रायलाई समेटेर 'नेपाली भाषाको वर्णविन्यास व्यवस्थालाई समयसापेक्ष सुधार गर्ने र सजिलो बनाउने' भनी बृहत् नेपाली शब्दकोशको परिमार्जन गर्‍यो । उक्त गोष्ठी पश्चात् वि.सं. २०४१ सालमा स्थापित गरिएको नेपाली भाषाको वर्णविन्याससम्बन्धी तीन प्रकारका नियम-तत्सम वर्णविन्यास नियम, तद्भव वर्णविन्यास नियम र आगन्तुक शब्दका वर्णविन्यास नियमलाई निम्न दुईवटा नियममा समेट्यो :

- १ तत्सम शब्दलाई संस्कृत वर्णविन्यास नियमानुसार नै लेख्ने,
- २ तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूलाई नेपाली वर्णविन्यास नियमानुसार लेख्ने ।

नेपाली भाषामा वर्णविन्यासका तहमा यसप्रकारका दुई नियमहरू बनाइएपछि यसले आगन्तुक

शब्दहरूको लेखनमा नेपाली नियमलाई नै प्रयोग गर्‍यो । जसअनुसार सम्पूर्ण आगन्तुक शब्दहरूका शुरु र बीचमा दीर्घ उच्चारण मानिएका इकार तथा उकारलाई ह्रस्व बनाउने (जस्तै : नून, कानून, नजिर, स्कूल, उजुर, असुल, वकिल, सहिद आदि) र श-ष-स मध्ये नेपाली उच्चारणमा रहेको एउटैमात्र 'स' लाई प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरियो, जस्तै : सहिद, सहर, एसिया, फाउन्डेसन, पब्लिकेसन, सिकार आदि ।

४.५ नवविचार र पछिल्लो अवस्था

नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका सम्बन्धमा अभूँ सुधार तथा परिवर्तन गर्ने कार्य अगाडि बढाउँदै लगियो । देशको राजनीतिक सामाजिक क्षेत्रमा उठेका आवाज र परिवर्तन जस्तै अवस्था भाषामा पनि देखियो । यसक्रममा विभिन्न किसिमका कार्य तथा थप प्रयासहरू भए, अभियानहरू गरिए । शिक्षा मन्त्रालयले पाठ्यक्रम विकासबाट प्रकाशन गरेको प्रकाशन सम्पादन शैली (वि.सं. २०५६ र दोस्रो संस्करण २०६३) ले पनि अभूँ नयाँ मान्यताहरूलाई अधि साऱ्यो । २०६२ वैशाख १९, २० र २१ गते नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, बाल साहित्य प्रवर्धन केन्द्र तथा रुम टु रिडसँग संयुक्त रूपमा लेख्य नेपालीको एकरूपीकरण गोष्ठी तथा कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालय अनिवार्य नेपाली विषय समितिले विभिन्न गोष्ठीहरू गरी अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका (२०६६) प्रकाशित गर्‍यो । यस किसिमका नयाँ प्रस्ताव र मतमतान्तरहरूलाई लागू गर्ने गरी शैक्षिक क्षेत्रमा सर्वप्रथम वि.सं. २०६६ मा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्ले कक्षा ११/१२ को पाठ्यपुस्तक सबैको नेपाली मा ११ सदस्यीय टोलीद्वारा निर्मित नयाँ पाठ्यक्रम लागू गर्‍यो र त्यसको १ वर्षपछि उक्त नियमलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा पनि भित्र्याइयो ।

यी सबै घटनाहरूका माझमा नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले उपकुलपति गङ्गाप्रसाद उप्रेतीको संयोजकत्वमा वि.सं २०६६ मा 'वर्णविन्यास विषयक सङ्गोष्ठी' को आयोजना गर्‍यो । नेपाली वर्णविन्यासका सम्बन्धमा भएका आधिकारिक कार्यक्रमहरू मध्येको यो हालसम्मको सबैभन्दा पछिल्लो कार्यक्रम हो । यस गोष्ठीमा बहुसङ्ख्यक प्राध्यापक तथा विद्वान्हरूले

नेपाली भाषाको वर्णविन्यासमा गरिएको परिवर्तन नेपाली भाषाका लागि प्रतिकूल तथा घातक भएको भन्दै चर्को विरोध गरे। यस कारणले गर्दा प्रज्ञा प्रतिष्ठानले उक्त कार्यक्रमपश्चात् प्रकाशन गरेको निष्कर्षमा वर्णविन्यासका सम्बन्धमा थुप्रै बैकल्पिक व्यवस्थाहरू राखिए जसले भाषामा अन्यायता कायम रहेको छ। पछिल्लो वर्णविन्यास व्यवस्थाले गरेका केही मूलभूत परिवर्तन निम्न छन् :

१. संस्कृतबाट आई क्षतिपूर्ति दीर्घाभवन मानिएका शब्दहरूलाई ह्रस्व गर्ने, जस्तै : मिठो, बुढो, दुध आदि।
२. संस्कृत वर्णविन्यास नियमानुसार लेखिने 'ब' तथा 'व' को नियमलाई नेपालीकरण गरी उच्चारण अनुसार लेख्ने, जस्तै : बातावरण, बन, विचार, व्यवहार, विशेषण आदि।
३. पदयोग तथा पदवियोगका सम्बन्धमा कायम रहेका नियमहरूबाट पदवियोगलाई प्रश्रय दिने, यसका लागि विशेषत दुई अक्षरभन्दा बढी भएका नामयोगी, समास, संयुक्त क्रियापद आदिलाई पदवियोग गर्ने, जस्तै : गाउँ अन्तर्गत, भने मुताबिक, म लगायत, ऊ समेत, अड्डा बाहिर (नामयोगी), समाज सुधार, जल विद्युत, ललित पुर, काभ्रे पलाञ्चोक (समास), पढि सकिँ हालेछ, गरि दियो, बकि सकेछ (संयुक्त क्रियापद) आदि।

यस किसिमबाट नेपाली वर्णविन्यासको शुद्धिला अगाडि बढिरहेको भए तापनि वर्तमानमा लेखक, प्रकाशक, तथा छापामा समेत २०५७ मा स्थापित वर्णविन्यासलाई यथावत् लागू गरिएको पाइन्छ। साथै माध्यमिक तह तथा स्नातकोत्तर तहमा पुरानै शैली रहेका अवस्थामा उच्च माध्यमिक तथा स्नातक तहमा गरिएको वर्णविन्यास नियमको परिवर्तन विवादास्पद भई अघि बढिरहेको अवस्था कायम छ।

५. नेपाली वर्णविन्यासका क्षेत्रहरू

कथ्य भाषालाई लेख्य भाषामा प्रस्तुत गर्दा लिपि चिह्न वा लेख्य वर्णको सहयोगले प्रस्तुत गरिन्छ। त्यसका लागि वर्ण, मात्रा, चिन्ह आदिको निश्चित

रखाइक्रमको पालना गर्नुपर्छ। लेख्य भाषामा वर्ण, मात्रा, चिन्ह आदिलाई लेख्य विन्यासअनुरूप राख्ने कार्य नै वर्णविन्यास हो भन्ने कुरा माथि नै उल्लेख भइसकेको छ। एउटै भाषाका उच्चार्य र लेख्य रूप अलगअलग हुन्छन्। उच्चार्य भाषा उच्चार्य वर्णको सहयोगले उच्चरित हुन्छ। लेख्य भाषामा उच्चार्य वर्णका प्रतिनिधि बनेका लेख्य वर्ण र प्रचलित लिपिका थप लेख्य वर्णको पनि प्रयोग भएको हुन्छ। नेपाली भाषा देवनागरी लिपिमा लेखिदै आएकाले यसका उच्चार्य वर्णभन्दा केही भिन्न लेख्य वर्णसमेत नेपालीमा प्रयोग हुँदै आएका छन्। ऋ, ॠ, ण, श, ष, क्ष, त्र, ज्ञ यस्तै थप लेख्य वर्ण हुन्। यी बाहेक स्वर वर्ण जनाउने ई, ऊ, का साथ अइ, अउ स्वरलाई सङ्केत गर्ने छुट्टै ऐ, औ को पनि प्रयोग लेख्य नेपालीमा हुने गर्छ। व्यञ्जन वर्णमा स्वरको ह्रस्व र दीर्घ जनाउने मात्रा (ि,ि, -) र अनुस्वार (ं), विसर्ग (:), हलन्त (्) आदि चिन्हको पनि प्रयोग हुन्छ। पदयोग तथा पदवियोगको प्रयोगसमेत लेख्य भाषामा गरिन्छ। लेख्य भाषामा ख्याल गर्नुपर्ने यस्ता विभिन्न कुरालाई वर्णविन्यास अन्तर्गत राखिएको छ। वर्णविन्यास लेख्य भाषाको एकरूपता र शुद्धतासँग सम्बन्धित विषय हो। नेपाली भाषाको वर्णविन्यासभित्र निम्न कुराहरू पर्दछन् :

क) ह्रस्वदीर्घ :

- इकार : ि,ि, - उकार : ँ,ँ

- ख) श-ष-स को प्रयोग
- ग) ब-व को प्रयोग
- घ) इ-ई-ँ को प्रयोग
- ङ) ऋ-रि को प्रयोग
- च) ए-य-ये को प्रयोग
- छ) क्ष-क्ष्य-छ्य-क्षे-छे को प्रयोग
- ज) ज्ञ-ग्यँ को प्रयोग
- झ) पञ्चम वर्ण (ङ-ञ-ण-न-म) र शिरविन्दु (ं) को प्रयोग
- ञ) हलन्त तथा अजन्त
- ट) पदयोग तथा पदवियोग
- ठ) पदसङ्गति
- ड) विभिन्न किसिमका लेख्य चिन्हहरूको प्रयोग:
 - अल्पविराम (,), - अर्धविराम (;),

- पूर्णविराम (!),
- विस्मयसूचक (!),
- सापेक्ष विराम/निर्देशक चिन्ह (;, :-, -)
- उद्धरण चिन्ह ('.....', "....."),
- कोष्ठक चिन्ह ([...], (.....))
- तिर्यक चिन्ह (/)
- प्रश्नवाचक (?),
- योजक चिन्ह (-),

उपर्युक्त प्रकारका भाषिक शुद्धाशुद्धि नै नेपाली वर्णविन्यास नियमसँग सम्बन्धित कुराहरू हुन् । नेपाली वर्णविन्यास नियम भन्नाले तिनै वर्ण तथा लिपिचिन्हहरूको उचित प्रयोगसम्बन्धी अध्ययनलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ । ती सबैको उचित किसिमबाट र नियमसङ्गत रूपमा प्रयोग गरेर नेपाली भाषालाई शुद्ध र एकरूपतापूर्ण किसिमबाट लेख्न सकिन्छ ।

६ नेपाली भाषाको वर्णविन्याससम्बन्धी व्यवस्था : नियम र उदाहरण

नेपाली भाषाका अन्य समग्र विशेषताबाहेक यसको शब्दभण्डारका सम्बन्धमा केन्द्रित हुनु यस प्रसङ्गमा सान्दर्भिक हुन्छ किनभने वर्णविन्यास विशेषतः शब्दगत एकाइसँग सम्बन्धित विषय हो । यसको शब्दभण्डारमा रहेका शब्दहरू अलग अलग स्रोत र प्रकृतिका छन् । नेपाली भाषाका समग्र शब्दको स्रोतलाई हेर्ने हो भने यसको प्रकृति यसप्रकारको छ :

- (अ) तत्सम शब्द (आ) तद्भव शब्द
- (ई) आगन्तुक शब्द
- (१) स्वदेशी (नेपाली) आगन्तुक शब्द
- (२) विदेशी आगन्तुक शब्द

(शब्दस्रोतका बारेमा थप चर्चा तल क्रमसङ्ख्या १० को 'प्रचलित कानूनी नेपाली शब्दको वर्गीकरण' अन्तर्गत गरिएको छ ।)

उपर्युक्त किसिमका शब्दहरूलाई सही र शुद्ध किसिमबाट प्रयोग गर्नका लागि वर्णविन्यासको नियमलाई पालना गरिनु अत्यावश्यक छ । कानूनी नेपाली भाषाका सन्दर्भमा कुरा गर्नु पर्दा त्यसको आधिकारिकता र प्रयोजन तथा लक्षित वर्गलाई मध्य नजर गर्दै वर्णविन्यास नियमहरू लागू गरिनु अनिवार्य

छ । कुनै पनि भाषाको वर्णविन्यासको सूचना दिने सन्दर्भग्रन्थ शब्दकोश मानिन्छ । किनभने सम्बन्धित भाषाको शब्दभण्डारमा रहेका यावत शब्दको लेख्य विन्यासअनुसार शब्दकोशमा ती शब्दलाई प्रविष्टि दिइएको हुन्छ । नेपाली वर्णविन्याससम्बन्धी आधिकारिक सूचना प्राप्त गर्ने स्रोत पनि शब्दकोश नै हो । सही सूचनाका लागि मानक शब्दकोशको प्रयोग गरिनु पनि आवश्यक छ । वर्तमानमा नेपाली वर्णविन्यासका नियमलाई मूल दुई वर्गमा विभाजित गरी अध्ययन तथा कार्यान्वयन गरिएको छ । यही नै नेपाली भाषाको सामयिक र प्रचलित मान्यता हो जसलाई नेपाली भाषाको प्रकाशनका सन्दर्भमा प्रयोगमा वा कायममा राखिएको छ, त्यो यसप्रकार छ :

क) तत्सम शब्दको वर्णविन्यास

ख) तद्भव र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यास ।

वर्णविन्यासको उपर्युक्त दुवै किसिमका नियमहरूलाई उदाहरणसहित व्यवस्थित रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिन्छ :

६.१ तत्सम शब्दको वर्णविन्यास नियम

६.१.१ ह्रस्व हुने

अ) पदादि (शब्दको सुरु) मा

क) उप, उत्, कु, दुर, दुस्, नि, निर, निस्, वि, सु, उपसर्ग लागेका शब्दमा : उपकार, उपदेश, उपचार, उपदान, उपभोग, उपयोग, उपहार, उपासक, उपेक्षा, उत्खनन्, उद्धार, उद्बोधन, उद्भव, उद्योग, उद्यान, उत्थान, उत्पत्ति, उत्सर्ग, उन्नति, उन्नयन, उल्लेख, उल्लङ्घन, कुकर्म, कुकाठ, कुपुत्र, कुलत, दुर्गति, दुर्गम, दुर्दशा, दुर्नियत, दुर्बल, दुर्व्यवहार, दुष्कर्म, दुस्साहस, निपात, नियोग, नियोजन, निर्जन, निर्दयी, निर्देश, निर्धन, निर्बल, निर्भय, निरङ्कुश, निराकार, निराशा, निरीक्षण, निर्मल, निर्माण, निश्चय, निष्कर्म, निस्तेज, विकार, विकिरण, विज्ञान, विगत, विचार, विजय, विनास, विभाग, विमुख, विरूप, विशेष, विशुद्ध, विहार, सुकुमार, सुगन्ध, सुदृष्टि, सुपथ, सुपुत्र, सुपात्र, सुबोध, सुमार्ग, सुरक्षा, सुवर्ण, सुयोग, सुशील आदि ।

- ख) द्वि, त्रि भएका सङ्ख्यावाची शब्दमा : द्विगुणा, द्विज, द्विजिह्वा, द्वितीय, द्वित्व, द्विपक्षीय, द्विपद, द्विबाहु, द्विभाषी, द्विभुज, द्विमुख, द्विविधा, द्विसदनात्मक, द्विस्वर, त्रिकाठी, त्रिकाल, त्रिकूटी, त्रिकोण, त्रिखण्डी, त्रिदेव, त्रिनेत्र, त्रिपट, त्रिपद, त्रिपिटक, त्रिपुर, त्रिपुरुष, त्रिफला, त्रिभुज, त्रिभुवन, त्रिमधु, त्रिमूर्ति, त्रिरत्न, त्रिलोक, त्रिलोचन, त्रिवर्षीय, त्रिवाषिक, त्रिवेणी, त्रिशक्ति, त्रिशूल, त्रिसन्ध्या,
- ग) अन्य केही तत्सम शब्दहरू : किरण, चिन्तन, चित्रण, जिज्ञासा, निरपराध, निराकार, पिता, प्रिय, शिव, शिशु आदि ।
- आ) पदमध्य (शब्दको बीच) मा
- (क) अति, अधि, अनु, अभि, परि, प्रति, आदि उपसर्ग लागेका शब्दहरू, जस्तै : अतिरिक्त, अतिवाद, अतिशय, अधिकार, अधिवक्ता, अनुकरण, अनुमान, अनुहार, प्रतिक्रिया, प्रतिगामी, परिकल्पना, परिक्रमा, अभियोग, अभिमान आदि ।
- (ख) इक, इका, इत, इम, इमा, इष्ठ, उक, ता, त्व, प्रत्यय लागेका शब्द, जस्तै : प्राज्ञिक, भाषिक, गायिका, नायिका, लेखिका, रचित, हेलित, पण्डित, स्वर्णम, अग्रिम, आदिम, गरिमा, निलिमा, महिमा, कनिष्ठ, वरिष्ठ, जागरुक, भावुक, कामुक, आज्ञाकारिता, आशावादिता, सुगठितता, दायित्व, स्थायित्व आदि ।
- इ) पदान्त (शब्दको अन्त्य) मा
- (क) शब्दका अन्त्यमा चि, टि, णि, ति, थि, द्वि, धि, नि, पि, भि, मि, रि, वि, शि, षि, ष्टि आउने केही शब्दमा : रुचि, शुचि, त्रुटि, कोटि, पाणि, कृति, गति, मति, क्षति, प्रकृति, भक्ति, कीर्ति, तिथि, सारथी, अतिथि, ग्रन्थि, सिद्धि, बुद्धि, वृद्धि, ऋद्धि, विधि, निधि, सन्धि, व्याधि, औषधि, अग्नि, शनि, मुनि, ग्लानि, हानि, मुनि, लिपि, यद्यपि, कपि, नाभि, सुरभि, दुन्दुभि, उर्मि, निमि, रश्मि, गिरि, अरि, अञ्जलि, कलि, बलि, हवि, छवि, राशि, कृषि, ऋषि, सृष्टि, वृष्टि, दृष्टि आदि ।
- (ख) अन्त्यमा नु, भु, रु, लु भएका केही शब्द : भानु, शन्तनु, शम्भु, विभु, प्रभु, चरु, गुरु, सुचारु, भीरु, श्रद्धालु, कृपालु, दयालु, ईर्ष्यालु आदि ।

६.१.२ दीर्घ हुने नियम

- अ) पदादि (शब्दको सुरु) मा
- (क) 'र' सँग आएका संयुक्त व्यञ्जनमा : कीर्तन, कीर्ति, जीर्ण, दीर्घ, शीर्षक आदि ।
- (ख) उपसर्गसँग दीर्घ सन्धि भएमा : सूक्त, सूक्ति आदि ।
- (ग) शब्दका सुरुमा ईक्ष, ईश, कीर, जीव, तीक्ष, दीप्, दू, धीर, प्री, भू, भूष, मूर, री, रूप, सूर आदि भएका शब्दमा : ईक्षण, ईक्ष, ईश्वर, ईशान, ईश, कीर्ति, जीवन, जीवित, जीव, तीक्षण, तीक्षणता, दीप्ति, दीपिक, दीपक, दूरदर्शी, दूरदर्शन, दूरान्वयी, धीर, धीरता, प्रीति, प्रीत, भूत, भूपति, भूमि, भूषण, भूषित, मूर्ति, मूर्ख, मूर्त, रीति, रूप, रूपिम, रूपायन, सूर्य, सूपर्णखा आदि ।
- (घ) अन्य केही तत्सम शब्दहरू : ऊर्जा, जून, पूर्ण, पूजा, दूत, धूप, सूचना, सूची, शूली, सूतक, भ्रूण, पूर्व, कूप, धूर्त, पूरक, मूल, क्षीण, दीन, नीच, भीरु, शीतल, गीत, टीका, पीडा, वीर्य, सीता, सीमा, पीयूष, नीर आदि ।
- आ) पदमध्य (शब्दको बीच) मा
- (अ) भवन, भूत, करण, कृत, भाव, कार जोडिएका शब्दमा त्यसभन्दा अघिको ई : समीभवन, केन्द्रीभूत, उष्मीभूत, समीकरण, एकीकरण, केन्द्रीकृत, स्वीकृत, एकीभाव, स्वीकार, अङ्गीकार आदि ।
- (आ) ईय, ईन, अनीय, तीय प्रत्यय लागेका शब्दमा : केन्द्रीय, प्रान्तीय, भवदीय, स्वर्गीय, संसदीय, समकालीन, प्राचीन, नवीन, ग्रामीण, सर्वाङ्गीण, माननीय, स्मरणीय, आदरणीय, द्वितीय, तृतीय आदि ।
- (इ) अन्य केही तत्सम शब्दहरू : अजीव, अक्रूर, अपूर्ण, अटूट, अपूतो, सङ्कीर्ण, अमूल्य, विपरीत, परीक्षा, सम्पूर्ण, प्रतीक्षा, प्रतिकूल, त्रिशूल, अतीत, प्रतीक, विभीषण, शरीर, समीक्षा, अभीष्ट, उलूक, शिरीष, भगीरथ, विदूषक, समीर, सुग्रीव, उद्दीपन, कुतूहल, कस्तूरी आदि ।
- ग) पदान्त (शब्दको अन्त्य) मा
- (अ) अन्त्यमा मती, वती आउने शब्द : श्रीमती, रूपमती, अमरावती, सौभाग्यवती, कान्तिवती आदि ।

- (आ) अन्त्यमा 'ई' प्रत्यय जोडिएका स्त्रीलिङ्गी शब्दः देवी, भागीरथी, इश्वरी, लक्ष्मी, दात्री, कामिनी, गौरी, पार्वती आदि ।
- (इ) अन्त्यमा 'वी' र 'ई' प्रत्यय लागेका शब्दः तेजस्वी, यशस्वी, मायावी, ओजस्वी, तपस्वी, स्थायी, सुखदायी संयमी, विद्रोही आदि ।

६.२ तद्भव र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यास नियम

६.२.१ ङ्स्व हुने शब्दहरू

६.२.१.१ शब्दको सुरुमा ङ्स्व हुने :

- क) नेपालीका प्रायः सबै धातु, जस्तै : उठ्, उन्, कुट्, किन् हिँड्, सुत् आदि ।
- ख) सबै व्युत्पन्न नाम र विशेषण, जस्तै : बुढ्याइँ, मुख्याइँ, सुरिलो, नुनिलो आदि ।
- ग) मूल नाम, जस्तै : उखु, कुखुरो, खुकुरी, खुँडा, गुन, गुम्बा, टिकट, बिस्कुन, फुली, सिन्को आदि ।
- घ) आगन्तुक नेपाली नाम शब्द, जस्तै : इन्जिन, इनाम, फिक्री, तुजुक, उजुर, मुकाबिला आदि ।
- ङ) मूल विशेषण, जस्तै : उल्टो, कुँजो, गुलियो, पुड्को, छुच्चो, चिल्लो, चिसो, उताउलो, दुब्लो आदि ।
- च) मूल अव्यय, जस्तै : इस्, उँधो, उँभो, हिजो, सित, भित्र, मुनि आदि ।
- छ) सङ्ख्यावाचक विशेषण, जस्तै : दुई, त्रिचालीस, त्रिपन्न, त्रिसट्ठी आदि ।
- ज) एकाक्षरी बाहेकका केही सर्वनाम शब्द, जस्तै : उनी, उहाँ, तिमी आदि ।

६.२.१.२ बीचमा ङ्स्व हुने :

- क) नेपालीका सबै क्रियापद, जस्तै : गइन्छ, दगुरिन्छ, बाहिरियो, भक्छुँ, हिँडिन्छ, खाइन्छ आदि ।
- ख) मूल नाम, जस्तै : अफिस, अफ्रिका, एरिया, कुकुर, जमिन, मुजुर, रेडियो, लसुन, हाकिम, सिफारिस आदि ।
- ग) विशेषण र अव्यय, जस्तै : अमिलो, खुकुलो, गहिरो, हरियो आदि ।
- घ) अव्यय शब्द, जस्तै : बाहिर, दिउसो, चिटक्क, हुरुक्क, मुसुक्क आदि ।
- ङ) कृदन्त शब्दमा, जस्तै : गरिएको, भनिने, हेरिँदै, हाँसिँदा आदि ।

च) मिलित क्रिया, जस्तै : गरिरहन्छ, दिइराख्यो, भनिहालेछ, पढिसक्यो आदि ।

छ) व्युत्पन्न नाम र विशेषण, जस्तै : समिन्धी, बाछिटा, गरिवी, नुनिलो, भगडिया, मुलुकी, हाजिरी, भित्रिया, घुमाउरो, लाहुरी आदि ।

ज) अति, अधि, अनु ... आदि उपसर्ग तथा इक, इका, इत ... आदि प्रत्यय लागेका शब्द, जस्तै : अतिशय, अधिकार, अनुकरण, अनुमान, प्राज्ञिक, भाषिक, गायिका, रचित आदि ।

झ) सर्वनाम : मौसुफ, हजुर आदि ।

६.२.१.३ अन्त्यमा ङ्स्व हुने

क) सम्धी, स्वामी, हाती र खसीबाहेकका पुलिङ्गी नाम, जस्तै : दाइ, भाइ, पोइ, गोरु नाति, पति, पनाति, दाजु आदि ।

ख) उकारान्त निर्जीव तथा नपुंसकलिङ्गी नाम : गाउँ, घिउ, धनु, हाउभाउ, ठाउँ, उखु, केराउ, छानु, मानु, आलु आदि ।

ग) परिमाण जनाउने शब्द, जस्तै : कति, यति, उति, जति आदि ।

घ) अव्यय शब्द, जस्तै : माथि, मुनि, भोलि, अधि, पछि, वारि, पारि, अगाडि, पछाडि, वरिपरि, वारिपारि लागि ।

ङ) आलु, आरु, आइ, आई, याई, आउ ... आदि प्रत्यय लागी बनेका शब्दहरू, जस्तै : बैसालु, मैतालु, सिकारु, हिँडाइ, बोलाइ, पढाइ, लडाइँ, बसाइँ, बुढ्याइँ, कज्याइँ, चुनाउ, टिकाउ आदि ।

च) उकारान्त अमानवीय सजीव : गोरु, भालु आदि । अपवाद : अरी, हीँ प्रत्यय लागेका शब्द, जस्तै : यसरी, त्यसरी, कसरी कहीं, त्यहीं ।

६.२.२ दीर्घ हुने शब्दहरू

६.२.२.१ शुरुमा दीर्घ हुने

क) सङ्ख्यावाचक मूल शब्द, जस्तै : तीन, बीस, तीस ।

ख) व्युत्पन्न सङ्ख्यावाचक शब्द, जस्तै : तीनेक, बीसेक आदि ।

ग) केही तद्भव नाम पदका अगाडि, जस्तै : खीर, मीत, पीठो, दूध, फूल आदि ।

- घ) रेफभन्दा अगाडि आएका संयुक्त व्यञ्जन शब्दमा, जस्तै : कीर्तन, कीर्ति, पूर्ण, पूर्व, शीर्षक ।
 ड) सङ्ख्यावाचक द्वित्व शब्द, जस्तै : तीतीस, तीतीन, बीसबीस, तीसतीस ।

६.२.२.२ बीचमा दीर्घ हुने

- क) सङ्ख्यावाचक शब्द, जस्तै : उन्नाईस, बत्तीस, छत्तीस, चालीस, पच्चीस आदि ।
 ख) इच्छार्थक क्रिया, जस्तै : खाऊन्, जाऊन्, पढून्, हाँसून्, भनून्, दिऊन्, गरून् आदि ।
 ग) सङ्ख्यावाचक द्वित्व शब्द, जस्तै : तीनतीन, बीसबीस, तीसतीस आदि ।
 घ) द्विरुक्त असमापिका क्रियामा, जस्तै : भनीभनी, हाँसीहाँसी, पक्रीपक्री, रोईरोई, भागीभागी आदि ।

६.२.२.३ अन्त्यमा दीर्घ हुने

- क) स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द, जस्तै : दिदी, गाई, छोरी, ढोई, माइजू, भाउजू, सासू, फुपू आदि ।
 ख) जात, थर, पेसा, ठाउँ, नदी बुझाउने शब्द, अ) जात, जस्तै : कामी, दमाई, ज्यापू, जैसी, थारू, बलामी, लिम्बू आदि ।
 आ) थर, जस्तै : रेग्मी, पराजुली, प्रसाई, सिवाकोटी, मैनाली, अधिकारी आदि ।
 इ) पेसा, जस्तै : हली, धोबी, व्यापारी, पुजारी, ज्यामी आदि ।
 ई) ठाउँ, जस्तै : ठिमी, डोटी, कैलाली, सिलगढी, अर्घाखाँची आदि ।
 उ) नदीका नाम, जस्तै : महाकाली, गण्डकी, मेची आदि ।
 ग) सर्वनाम, जस्तै : आफू, ऊ, हामी, यिनी, तिनी आदि ।
 घ) निर्जीव इकारान्त शब्द, जस्तै : ठेकी, कोदाली, मसी आदि ।
 ड) इच्छार्थक क्रिया, जस्तै : जानू, खानू, वसूँ, खाऊँ आदि ।
 च) स्त्रीलिङ्गी क्रिया, जस्तै : भनी, हेरी, देखी आदि ।
 छ) आगन्तुक शब्द, जस्तै : हाजिरी, इलमी, जापानी, हिन्दी आदि ।
 ज) सङ्ख्यावाचक शब्द, जस्तै : दुई, साठी, असी, पचासी आदि ।

- भ) व्युत्पन्न शब्द, जस्तै : यसरी, राम्ररी, कसरी आदि ।
 ञ) विशेषण शब्द, जस्तै : जाती, खाली, कानूनी आदि ।

६.३ श-ष-स को प्रयोग

६.३.१ 'श' प्रयोग हुने नियम

- क) 'श', 'ष' तत्सम शब्दमा मात्र प्रयोग हुन्छ, जस्तै : शासन, शिशिर ।
 ख) कतिपय अवस्थामा 'श', 'ष', 'स' भन्दा अगाडि 'श' को प्रयोग हुन्छ, जस्तै : शिशिर, प्रशंसा, शेष ।
 ग) विसर्गभन्दा अगाडि, जस्तै : प्रायशः, क्रमशः अक्षरशः ।
 घ) 'च', 'छ' र 'ल' भन्दा अघि प्राय 'श' हुन्छ, जस्तै : निश्चल, श्लोक, निश्छल ।

६.३.२ 'ष' प्रयोग हुने नियम

- क) ट, ठ, ड, ढ, ण, प, क भन्दा अघि, जस्तै : अष्ट, पृष्ठ, षड्यन्त्र, कृष्ण, पुष्प, शुष्क ।
 ख) 'ऋ' भन्दा पछि, जस्तै : कृषि, ऋषि ।
 ग) केही अन्य तत्सम शब्द, जस्तै : औषधि/औषधी, गृष्म, हर्ष ।

६.३.३ 'स' प्रयोग हुने नियम

- क) तत्सम तद्भव र आगन्तुक तीनै स्रोतका शब्दमा 'स' को प्रयोग हुन्छ, जस्तै : तेजस्वी, प्रस्थान, शासन, साहस, असोज, सेतो, अफिस, रजिस्टरी, अस्ट्रेलिया स्विटर, पसल आदि ।
 ख) शब्दको सुरुमा अन्य व्यञ्जनसँग मिलेर आउँदा, जस्तै : स्फूर्ति, स्थान, स्नातक आदि ।
 ग) ठेट नेपाली शब्द, जस्तै : खसी, कसौँडी, बेसार, बिस्कुन आदि ।

६.४ ए-य-ये को प्रयोग

- क) तत्सम शब्दमा 'य' विशेष र तद्भव तथा आगन्तुक शब्दमा 'ए' विशेषको प्रयोग हुन्छ, जस्तै : यश, यमराज, यज्ञ, यक्ष, प्रत्येक, एक, एकता, एरिस्टोटल, एरिया ।
 ख) सर्वनाम, जस्तै : यो, त्यो,
 ग) व्युत्पन्न सर्वनाम, जस्तै : यता, यति, यस्तो, त्यस्तो, यसरी, त्यसरी, यतिन्जेल, त्यतिन्जेल ।

- घ) व्युत्पन्न शब्दको मध्य र अन्त्यमा, जस्तै : घुस्याहा, घरानियाँ, जहानियाँ
- ङ) भूतकालका क्रियाको अन्त्यमा, जस्तै : थियो, गयो ।
- च) तद्भव तथा आगन्तुक शब्दमा 'य' को प्रयोग, जस्तै : बयर, टायम, डायरी ।
- छ) तत्सम, जस्तै : यक्ष, यजमान, यश, ... आदि ।
- ज) भूतकालका प्रथम र तृतीय पुरुषमा, जस्तै : लाएँ, छोएँ, देखाएँ, पठाए, आए ।
- झ) कृदन्त शब्दमा, जस्तै : गएर, खाएर, भएर ।
- ञ) सङ्ख्यावाचक शब्दमा, जस्तै : एक्काईस, एक, एकतीस
- ट) केही तत्सम शब्द : एकत्व, एकादशी, एवं ।
- ठ) 'ये' को प्रयोग, जस्तै : तत्सम शब्दको बीचमा, जस्तै : ज्येष्ठ, ध्येय, प्रत्येक, मध्ये ।

६.५ क्ष/क्ष्य-छे/छ्य को प्रयोग

- क) तत्सम शब्दमा विशेषतः क्ष/क्ष्य को प्रयोग हुन्छ भने तत्सम तथा विशेषतः तद्भव र आगन्तुक शब्दमा छ्य/छे को प्रयोग हुन्छ, जस्तै : अक्ष, अक्षता, शिक्षण, नक्षत्र, अध्यक्ष, कक्ष, लक्ष्य, छया, ओछ्यान, छयाकटे, छयाकन, छेपारो, छेडखानी ।
- ख) 'क्ष' र 'छे' दुवै प्रयोग हुने अवस्था, जस्तै : क्षत्री/छेत्री, अक्षता/अछेता ।

६.६ ब-व को प्रयोग

- क) संस्कृतमा 'ब' तथा 'व' को प्रयोगको स्थिति उच्चारणको भन्दा बढी प्रचलित मान्यतालाई जोड दिइएको छ : वातावरण, वन, कवि, विज्ञान, रवि, बहु, बलि, बाला ।
- ख) तद्भव र आगन्तुक शब्दमा उच्चारण अनुसारको 'ब' तथा 'व' को प्रयोग हुन्छ, जस्तै : वकिल, सजावट, धुवाँ, कुवा, तुवाँलो, बखान, बगाल बकुल्लो, बराजु बाइबल ।

६.७ पदयोग र पदवियोग

६.७.१ पदयोग नियम

- क) विभक्तिहरू सबै
को, मा, ले, लाई, बाट, देखि,
उदाहरण : संविधानले, मुचुल्कामा,
तमसुकबाट, अभियुक्तको, घटनास्थलदेखि आदि ।

ख) नामयोगी

सँग, बमोजिम, समक्ष, भित्र, बाहिर, वारि, पारि, तर्फ, सम्म, माथि, तिर, पछि, अघि, सामु, भन्दा, तक, बाहेक, समेत, अगाडि, पछाडि,

उदाहरण : प्रतिवादीसँग, भनेबमोजिम, न्यायाधीशसमक्ष, दफाभित्र, नियमबाहिर, अभियुक्तबाहेक आदि ।

ग) उपसर्ग तथा प्रत्यय लागेर बन्ने शब्द

उपसर्ग : प्रहार, अभियान, प्रतिघात, बेकाम, निराहार, अतिरथी, महारथी

प्रत्यय : रसिलो, मुख्याई, भापाली, नेपाली, इतिहासकार, हानिकारक

घ) समस्त शब्द

भाइमारा, बाबुआमा, माछापुच्छ्रे, मखीबुट्टे, पानबुट्टे, सप्तर्षि, महर्षि, नियमअनुसार/नियमानुसार, कानूनबमोजिम, न्यायपरिषद्, सम्बन्धविच्छेद, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, दण्डसजाय, मौकातर्हकिकात आदि ।

ङ) द्वित्व शब्द

घरघर, आआफ्नो, माथिमाथि, भैभगडा, दफादफा (मा), दोषीदोषी (लाई), धाराधारा (बाट) आदि ।

च) संयुक्त क्रियापद

पढिसकिहालेछ, सुम्पिदिइसकेछ, खाइसकेछ, गुज्रिसक्यो, जितिसकेछ, भइसकिहालेछ आदि ।

छ) नकारात्मक अर्थ वा अकरण/निषेध

नराम्रो, नजाती, नजाऊ, नगर, नभन, नहेर

ज) 'नु' भन्दा पछि आउने हुन्छ र पर्छ, जस्तै : भन्नुहुन्छ, गर्नुहुन्छ, गर्नुपर्छ, सुन्नुपर्छ, मिल्नुपर्छ, जानुपर्छ आदि ।

झ) केही प्रचलित अव्ययहरू, जस्तै : किनभने, यसकारण, हुनत आदि ।

ञ) सन्धियुक्त शब्दहरू, जस्तै : मन्त्रालय, सूर्योदय, अत्यावश्यक, निजात्मक आदि ।

ट) पदयोग हुने अन्य केही शब्दहरू, जस्तै : कै, मै, अनुरूप, अन्तर्गत, मध्ये, विरुद्ध, लगायत, बीच आदि ।

६.७.२ पदवियोग नियम

क) वाक्यका सम्पूर्ण शब्दहरू छुट्टाछुट्टै लेख्ने, जस्तै : आज फैसला गरिन्छ ।

ख) विभक्तिपछाडिको नामयोगी, जस्तै :

उसका पछाडि, घरको माथि, मुढाका लागि, कानूनभन्दा बाहेक, इजलासदेखि बाहिर आदि ।

ग) विभाजकको रूपमा 'न' आएमा, जस्तै :

न उसलाई न मलाई, न वादीको न प्रतिवादीको

घ) अपूर्ण तथा पूर्णकालीन क्रियापदमा, जस्तै :

खाँदै थियो, हिँड्दै छु, सुन्दै थिएँ, हुँदै छ, भइरहेको छ, बोलिरहेका छन् आदि ।

ङ) निपातहरू छुट्टै लेखिन्छन्, जस्तै : तमसुक त, पक्ष नै, भर्पाइ नि, कानून पो आदि ।

च) नै पदवियोग हुन्छ, जस्तै : भन्न नै पर्दैन, हुनु नै पर्छ आदि ।

६.८ पञ्चम वर्णको प्रयोगसम्बन्धी नियम

(क) पञ्चम वर्ण परिचय :

पञ्चम वर्ण नेपाली वर्णमालाको सूची वा चार्टमा रहेका तलको तालिका अनुसारका पाँचौँ समूहका वर्णहरू हुन् । ती वर्णहरू क्रमशः ङ, ञ, ण, न, म् हुन् । यी ५ ओटै सङ्ख्यामा रहेका छन् । संस्कृत वर्णविन्यास नियमानुसार साधारणतया शब्दमा यस वर्गका वर्णहरू रहेकाभन्दा अधिल्लो स्थानमा नासिक्य उच्चारण हुने स्थितिमा त्यसका सट्टामा हलन्त तथा आधा अक्षरका रूपमा यी वर्णहरू प्रयुक्त हुन्छन् । यस प्रकारको नियमलाई नै पञ्चम वर्णको प्रयोगसम्बन्धी नियम भनिन्छ । उदाहरणका लागि शङ्कर शब्दलाई लिऊँ । यस शब्दमा 'श' वर्ण पछि 'क' वर्ण छ र 'श' र 'क' का बीचमा नासिक्य उच्चारण छ । त्यसप्रकारको उच्चारण हुने संस्कृत शब्दमा 'शंकर' नलेखी कवर्ग (क, ख, ग, घ, ङ) मा पर्ने 'क' का अगाडि 'शं' नलेखी त्यसवर्गको पाँचौँ वर्ण 'ङ' को हलन्त रूप 'ङ्' लेखी 'शङ्कर' बनाइन्छ । यही नै पञ्चम वर्णको नियम हो ।

प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम वर्ण
क	ख	ग	घ	ङ
च	छ	ज	झ	ञ
ट	ठ	ड	ढ	ण
त	थ	द	ध	न
प	फ	ब	भ	म

य, र, ल, व, श, ष, स, ह, क्ष, त्र, ज्ञ

(ख) पञ्चम वर्णको प्रयोगको नियम र उदाहरण :

(अ) कवर्ग (क, ख, ग, घ) भन्दा अगाडि 'ङ्' प्रयोग हुन्छ, जस्तै : शङ्कर, शङ्का, शङ्ख, सङ्गात सङ्घ, अङ्ग आदि ।

(आ) चवर्ग (च, छ, ज, झ) भन्दा अगाडि 'ञ्' प्रयोग हुन्छ, जस्तै : सञ्चय, लाञ्छाना, सञ्जय, भञ्जना, पुञ्ज, पञ्च, पञ्चायत, वाञ्छनीय आदि ।

(इ) टवर्ग (ट, ठ, ड, ढ) भन्दा अगाडि 'ण्' प्रयोग हुन्छ, जस्तै : घण्टा, कण्ठ, गण्डकी, पण्डित, चण्डी, कण्टक आदि ।

(ई) तवर्ग (त, थ, द, ध) भन्दा अगाडि 'न्' प्रयोग हुन्छ, जस्तै : पन्थ, सन्त, मन्द्, गन्ध आदि ।

(उ) पवर्ग (प, फ, ब, भ) भन्दा अगाडि 'म्' प्रयोग हुन्छ, जस्तै : सम्बन्ध, शम्भु, सम्भना, पम्फा, अम्बा आदि ।

६.९ शिरबिन्दु अर्थात् अनुस्वार (ँ) को प्रयोगसम्बन्धी नियम

(क) य, र, ल, व, श, ष, स, ह का अगाडि नासिक्य ध्वनि आएमा शिरबिन्दुको प्रयोग गर्नुपर्छ । उदाहरण : संयोग, संरचना, संयम, वंश, अंश, संशय, संस्कार, संहार आदि ।

(ख) तर तद्भव र आगन्तुक शब्दमा भने शिरबिन्दु नदिई अनुनासिक (विशेष : न, म, ङ) लेखिन्छ । जस्तै : मान्छे, रम्घा, निम्ति, लन्डन, भन्डा, भन्फट, सन्की, पुङ्माड आदि ।

७ वर्णविन्यास नियमको संशोधन र केही नयाँ पक्षहरू

नेपाली भाषाको वर्णविन्यासमा रहेका प्रचलित मान्यतामा केही सुधार र परिवर्तन गरिएको जानकारीसहित उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् तथा त्रिभुवन विश्वविद्यालय अनिवार्य नेपाली विषय स्थायी समितिले अलग अलग किसिमका वर्णविन्यास नियमहरूको उल्लेख तथा प्रकाशन सम्बन्धित निर्देशिका तथा पाठ्यपुस्तकमार्फत् मात्र गरेका छन् । यसका बारेमा आधिकारिक किसिमका वर्णविन्यास सम्बन्धी छुट्टै पुस्तक तथा सामग्रीहरू नआइसकेका सन्दर्भमा ती नियमहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

७.१ उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषदले लागू गरेको नियम

७.१.१ अन्त्यमा दीर्घ हुने नियम

- क) स्त्रीलिङ्गी नाम विशेषण र क्रियापदको इकार उकार, जस्तै : आइमाई, गाई, छोरी, बहिनी, दिदी, सुबेदानी, भाउजू, फुपू, सासू, राम्री, बाठी, होची, बसी, पढी, खाई आदि ।
- ख) विध्यर्थक क्रियापदको अन्तिम इकार र उकार, जस्तै : जाऊँ, पढूँ, गर्नु, खानू, पक्री, निस्क्री आदि ।
- ग) दुवै लिङ्गमा प्रयोग हुने केही नामको अन्तिम इकार, जस्तै : हात्ती, माउसुली, गोही आदि ।
- घ) अनेकाक्षरी सर्वनाम शब्दको अन्तिम इकार उकार, जस्तै : तिनी, उनी, तिमी, तपाईं, हामी, यिनी, अरू, आफू आदि ।
- ङ) विशेषण शब्दको अन्तिम इकार, जस्तै : अल्ल्छी, देखावटी, तन्नेरी, यही, त्यही सुखेती आदि ।
- च) विशेषण र भाव वाचक नामबाट बनेका नामको अन्तिम इकार, जस्तै : जवानी, खेती, चोरी आदि ।
- छ) थर, पेसा, जात, जाति र भाषा बुझाउने शब्दको अन्तिम इकार, जस्तै : कार्की, थकाली, माभी, राजी, कामी, ठकुरी, बङ्गाली, हिन्दी, नेपाली आदि ।
- ज) नदी, स्थानवाची र अन्य निर्जीव नामको इकार, जस्तै : औंठी, टोपी, कुर्सी, बाल्टी, डोटी, गुल्मी, भेरी, राप्ती, मादी आदि ।
- झ) आदरार्थी 'जी' र 'ज्यू', जस्तै : साहुजी, न्यायाधीशज्यू, मन्त्रीज्यू ।
- ञ) पूर्वकालिक कृदन्तको इकार, जस्तै : गरी, पढी, आई आदि ।
- ट) सङ्ख्या वाचक शब्दको इकार, जस्तै : असी, साठी, सत्तरी आदि ।
- ठ) ई, अनी, आनी, आउनी, ती, आउरी, आरी, आडी, औरी, एली, आली, औली, यौली, अरी, तरी, प्रत्यय लागेर बनेका शब्दका इकार, जस्तै : तरतरी, रहनी, चुकानी, उठाउनी, उठती, जिताउरी, जितारी, खेलाडी, सिडौरी, पुर्वेली, थकाली, उँभौली, रत्यौली, यसरी, कस्तरी आदि ।

७.१.२ पदयोगसम्बन्धी नियम

- क) विभक्ति जनाउने प्रत्यय र बहु वचन जनाउनेहरू पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : रामले, हरिलाई, उसको, टाउकामा, घरहरू आदि ।
- ख) दुई अक्षरसम्मको स्वरान्त नामयोगीलाई पदयोग गरी लेख्ने जस्तै : घरमुनि, खोलापारि, बाटातल, पाल्यासम्म आदि ।
- ग) दुई अक्षरसम्मका स्वरान्त शब्दले बनेका समस्त शब्दलाई पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : आमाबाबा, लोग्नेस्वास्नी, खोलानाला आदि ।
- घ) एकाक्षरी दुईशब्दबाट समास भई बनेको समस्त शब्द पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : दालभात, घरखेत, सागपात, घिउतेल आदि ।
- ङ) समस्त शब्दमा प्रत्यय जस्ता भई प्रयोग हुने शब्दांश (कर, कार, कृत, परक, मूलक, जनक, विद् आदि) पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : कष्टकर, साहित्यकार, वस्तुपरक, नाटकीकृत, सेवामूलक आदि ।
- च) अकरणको न पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : नपढेको, गएनछ, खाँदैनथे आदि ।
- छ) उपसर्ग, प्रत्यय तथा आदरार्थी 'जी' र 'ज्यू' पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : उपप्राध्यापक, पूर्ववत्, श्रीमान्, मन्त्रीजी, राष्ट्रपतिज्यू आदि ।
- ज) द्वित्व शब्दको द्विरुक्त निरर्थक र विकारी अंश तथा अनुकरणमूल पदयोग गरी लेख्ने, जस्तै : ससानो, चामलसामल, कलकल, डडडड आदि ।

७.१.३ पद वियोग सम्बन्धी नियम

- क) हरेक शब्द पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : हामी पुस्तक पढ्छौं ।
- ख) वाक्यमा निपात तथा संयोजक पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : ऊ त, हरि र म, म मात्र, उ, चाहिँ, तिमी नै आदि ।
- ग) जना वटा/ओटा कोटिकर पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : दश जना मान्छे, एघार ओटा/वटा कलम पाँच दाना सुन्तला आदि ।
- घ) विभक्तिपछि आउने नामयोगी पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : देशका लागि, मेरा निमित्त, आफ्ना लागि ।

- ड) व्यञ्जनान्त दुई अक्षरी वा सोभन्दा बढी अक्षरका नामयोगी पदलाई पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : म लगायत, कानून बमोजिम, तिमी बाहेक, घर पछाडि आदि ।
- च) दुई वा सोभन्दा बढी अक्षरबाट बनेका व्यञ्जनान्त शब्द पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : नेपाल सरकार, वाणिज्य विभाग, उद्योग मन्त्री आदि ।
- छ) व्यक्ति वाचक नाउँसँग आउने अर्को शब्द पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : मुगु जिल्ला, रारा दह, मेची नदी, नेपाल राष्ट्र आदि ।
- ज) जाति, वर्ग, समाज आदि जनाउँदा सोभन्दा पहिले आउने नाम पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : मानव जाति, हिन्दु जाति, गुरु वर्ग, नारी समाज, सज्जन वृन्द, वर्षा याम, ग्रीष्म ऋतु आदि ।
- झ) सार्थक प्रकृतिका द्वित्व शब्दलाई पद वियोग गरी लेख्ने । जस्तै : शुभ कामना, हिउँदे छुट्टी, खाने पानी, समाज शास्त्र, भव्य रूप आदि ।
- ञ) तुल्यतावाची जस्तो, जस्तै, जसरी, भैं, सरि, समान, सरह आदि पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : म जस्तो, भने जसरी, हामी भैं आदि ।
- ट) विभाजक 'न' लाई पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : न राम न श्याम ।
- ठ) कुनै शब्दसँग आउने लाग्दो, पर्दो, लायक, योग्य आदि विशेषण शब्द पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : मन लाग्दो, खान योग्य, भन्न लायक आदि ।
- ड) दुईभन्दा बढी पदबाट बनेका समस्त शब्द पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : दाल भात डुकु, मन वचन कर्म, लोक सेवा आयोग आदि ।
- ढ) संयुक्त क्रियाका हरेक शब्दलाई पद वियोग गरी लेख्ने, जस्तै : जानु पर्छ, पढ्दै छ, पढेको छ, भनि दिनु होला, हुने छ, खाने छैन, गए हुन्छ, आउँदै गर आदि ।

७.१.४ हलन्त अजन्त नियम

- क) नामिक पद (नाम, सर्वनाम र विशेषण) को अन्तमा हलन्त उच्चारण गरिए पनि अजन्त लेखिन्छ । जस्तै : घर, भात, यस, त्यस, कुन, जुन, असल, खराब आदि । यस्ता शब्द प्रत्यय लाग्दा वा समास हुँदा पनि अजन्त नै लेखिन्छ । जस्तै : घरवारि भातदाल, यसले, असली आदि ।

- ख) रोमन वर्णलाई नेपालीमा एकलै लेख्दा हलन्त उच्चारण भए पनि अजन्त लेखिन्छ । जस्तै : एम. ए., डी. लिट., पिएच. डी., एस. एल. सी. आदि ।
- ग) क्रियापद उच्चारण अनुसार नै अजन्त र हलन्त लेखिन्छन् । जस्तै : बस्, बस, लेख, लेख, पढिन, पढिन आदि ।
- घ) अव्यय शब्द उच्चारण अनुसार अजन्त र हलन्त लेखिन्छन् । जस्तै : अजन्त- जब, तब, तर, जान, वर, पर आदि, हलन्त- इस, उफ, भन्, धत्, हैट आदि ।

७.२ त्रिभुवन विश्वविद्यालय पाठ्यक्रममा लागू संशोधित वर्णविन्यास नियम^{१०}

७.२.१ तत्सम शब्दको वर्णविन्यास

- क) नेपाली भाषामा संस्कृत स्रोतबाट आएका वा सोही आधारमा निर्मित तत्सम शब्द संस्कृतकै नियमानुसार लेखिन्छन् ।
- ख) शब्दकोश नै ती शब्दको वर्णविन्याससम्बन्धी निर्णायक सन्दर्भ ग्रन्थ हो । (त्यसैले यहाँ ती नियमहरूको उल्लेख गरिदैन) ।

७.२.२ तद्भव र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यास

संस्कृतबाट प्राकृत हुँदै नेपाली भाषामा आएका शब्द, संस्कृतबाहेकका अन्य भाषाबाट आएका शब्द र नेपाली अनुकरणात्मक शब्द तद्भव र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यासको नियमानुसार लेखिन्छन् । नेपाली प्रकृतिका व्युत्पन्न शब्द पनि यसमा नै पर्दछन् । पदान्तमा दीर्घ लेखिने केही प्रचलनबाहेक तद्भव र आगन्तुक शब्दमा नेपाली उच्चार्य वर्णहरूको प्रयोग नै पर्याप्त हुन्छ । यो कुरा तलका बुँदाबाट अझ खुलस्त हुन्छ ।

- क) नेपाली भाषामा प्रचलित तद्भव, आगन्तुक र अनुकरण शब्दका सुरु र माभका इकार उकार (वर्ण र मात्रा दुवै) ह्रस्व लेखिन्छन् ।
- ख) नेपाली भाषामा प्रचलित सबै तद्भव, आगन्तुक र अनुकरण शब्दमा आउने सकार (स) दन्त्य मात्र हुन्छ ।

- ग) नेपाली तद्भव, आगन्तुक र अनुकरण मूल शब्दमा उच्चारणअनुसार ब, व, य, ए, ड, न, म वर्णको प्रयोग हुन्छ ।
- घ) नेपाली तद्भव, आगन्तुक र अनुकरण शब्दमा ई, ऊ, ऋ, ॠ, ण, श, ष, क्ष, ज्ञ को प्रयोग हुँदैन ।

७.२.३ मिश्रित नियम

केही तद्भव तथा आगन्तुक शब्दका माभ्रमा र अन्त्यमा ह्रस्व र दीर्घ लेखिने भएकाले त्यस्ता शब्दलाई मिश्रित नियम अन्तर्गत राखिएको हो ।

८ वर्णविन्यासमा मतान्तर र समीक्षा

८.१ समस्या

त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातक तह (मानविकी सङ्काय) को अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिकाले केही श्रुतिसमभिन्नार्थी शब्द भनी जून (चन्द्रमा), तीर (काँडा), फूल (पुष्प) भनी तीन वटा शब्दको उल्लेख गरेको छ । उच्च माविको कक्षा ११ र १२ को पाठ्यक्रममा 'फूल' शब्दलाई साहित्यकार सुधा त्रिपाठीको निबन्ध शीर्षक 'म फूल लिएर आउने छु' भनी 'फूल' बनाइएको छ । यहाँ सुरुमा उच्च माध्यमिक तहबाट सुरु गरिएको भनिएको वर्णविन्यास नियम परिवर्तनलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयका स्नातक तहमा परिवर्तन गरिएको भनिए तापनि यस्ता अन्यौल रहिरहेका छन् । साथै उक्त अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिकाकै पृष्ठ १२ मा फूल, जून, तीर जस्ता तीनवटा शब्दहरूलाई मात्र दीर्घ बनाई मीठो बूढो निद, ठीक, दूध, बीच आदिलाई क्रमशः ह्रस्व (मिठो, बुढो, निद, ठिक, दुध, बिच)^{११} बनाउनु चाहिँ नियमसङ्गत भन्दा पनि मनगढन्ते ढङ्गले आफूखुसी बनाउन खोजेको देखिन्छ । माध्यमिक तहमा पुरानै र स्थापित भएको वर्णविन्यास सिद्धान्त विद्यार्थीहरूले अध्ययन गरेर आएका हुन्छन् । स्वभावतः विद्यालयीय तहका विद्यार्थीहरू एकप्रकारको आदर्श मनोविज्ञानबाट शिक्षा लिएर अगाडि बढिरहेका हुन्छन् । स्कूलपछि उच्च माध्यमिक तहको अध्ययनमा जुटेका विद्यार्थीहरू बग्रेलती र फरक ढङ्गका अस्वस्थ प्रतिस्पर्धामा संलग्न कलेजहरूमा भौतारिन्छन् । त्यस किसिमका प्रवृत्तिहरूबाट उनीहरूको मनोविज्ञानमा धक्का पुग्न गई फरक र अस्थिर सोचयुक्त बन्दछन् । त्यसपछि वर्णविन्यास लगायतका अन्य फरक र

जथाभावी नीति नियमले त उनीहरूमा भ्रम र अन्यौल कायम हुन पुग्छ । विद्यार्थी वर्गका निमित्त यो एउटा जटिल समस्या हो ।

पुराना शिक्षक, प्राध्यापक, कर्मचारीलाई पनि नेपाली वर्णविन्यासको नियम एउटा चुनौती हुन पुगेको छ । अर्को कुरा जीवनभरि नेपाली भाषाको शोध, खोज, अनुसन्धान र नियमन गर्ने व्यक्तिहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया नगरीकन भाषिक नियमका सम्बन्धमा गलत किसिमबाट चलखेल गर्नु राम्रो कुरा होइन, अग्रज भाषासेवीहरूप्रतिको सम्मान पनि कायम राख्नुपर्छ ।

प्रत्येक जसो व्यक्तिहरू नेपाली विषयका शिक्षकहरूसँग सोधिरहेका पाइन्छन्- गुरु, नेपाली वर्णविन्यास त जे गरे पनि हुन्छ रे नि हो ? यसरी वर्णविन्यासका सम्बन्धमा मानिसहरूमा अराजक सोचको निर्माण पलाउँदै छ । जसरी लेखे पनि हुने, जे गरी लेखे पनि कि त पुरानो कि नयाँ मान्यतामा पर्ने भन्ने मिश्रित खालका लेखन जान्नेबुझेबाट नै भएको समेत पाइन्छ ।

८.२ छलफल र मतान्तर

नयाँ वर्णविन्यास (२०६७) को औचित्य र स्थापनाका लागि आयोजित छलफल तथा गोष्ठीमा प्राध्यापक तथा भाषासम्बद्ध व्यक्तिहरूका बीचमा उठेका मत र त्यसको सार यसप्रकार छ :

- १ क्षतिपूर्तिस्वरूप तद्भव शब्दको इकार/उकार दीर्घ गर्ने कि ह्रस्व गर्ने भन्ने विषयमा ह्रस्व गर्नु नै उचित हुन्छ । एकरूपता र विवादरहितताका लागि श्रुतिसमभिन्नार्थी (जुन, पुरा, फुल) शब्दलाई पनि ह्रस्व नै गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- २ जाति र थर बुझाउने उकारान्त शब्दको उकार ह्रस्व र इकारान्त शब्दको इकार दीर्घ लेखिनु पर्छ । एकरूपता र विवादरहितताका लागि वैकल्पिक नगर्नु नै उचित हुन्छ ।
- ३ इच्छार्थक क्रियाको अन्तिम उकार ह्रस्व गर्नु उचित हुन्छ । बीचको उकारलाई वैकल्पिक गर्दा प्रयोगकर्तामा अलमल हुने र पठनपाठनमा पनि समस्या पर्ने भएकाले एउटा मात्र प्रयोग गर्ने ।
- ४ नामयोगी शब्द जोड्ने वा छुट्ट्याउने वा वैकल्पिक गर्ने (दुई लिपिचिन्ह जोड्ने र त्यसभन्दा बढी

भएमा लिपिचिन्ह छुट्ट्याउने) भन्ने विषयमा प्राध्यापकहरूका बीच एकमत हुन सकेन । यसमा बहुमत प्राध्यापकहरूको मत जे गरे पनि एउटै नियम (वैकल्पिक नगर्ने) भन्ने रह्यो । त्यसमा पनि बहुसङ्ख्यकको मत पदयोग गर्नुपर्छ भन्ने रह्यो । छलफलमा आएका प्रस्तावहरू बहुमतका आधारमा क्रमशः निम्नानुसार छन् :

- क) सबै नामयोगी पदयोग गरी लेख्नु उचित हुन्छ ।
 - ख) विभक्तिवत् दुई लिपिचिन्ह भएका नामयोगी पदयोग गरी लेख्नु उचित हुन्छ र त्यसभन्दा बढी लिपिचिन्ह भएका नामयोगी पदवियोग गरी लेख्नु उचित हुन्छ ।
 - ग) वैकल्पिक प्रयोग गर्न हुन्न । जोड्ने भए सबै नामयोगी जोड्नु उचित हुन्छ र छुट्ट्याउने भए सबै नामयोगी छुट्ट्याउनु उचित हुन्छ । जे गरे पनि एकरूपता हुनु आवश्यक छ ।
५. समस्त शब्दको पदयोग र पदवियोगको स्वरूप
- क) लामा वा छोटो जस्ता भए पनि दुईवटा मूल (अव्युत्पन्न) शब्दहरूको समास गर्दा पदयोग गर्नु र व्युत्पन्न शब्दहरूका बीचको समास गर्दा तथा दुईभन्दा बढी भए मूल शब्दको समास गर्दा पनि पदवियोग गर्नु उचित हुन्छ ।
 - ख) स्वरान्त द्वयक्षरी दुई शब्दहरूको समास गर्दा पदयोग गर्ने भने व्यञ्जनान्त द्वयक्षरी शब्द भएमा दुई लिपि चिन्हका आधारमा योग वा वियोग गर्ने ।
 - ग) अर्थ स्पष्ट हुने स्थितिमा जतिसुकै अक्षरका पदहरूको समास भए पनि सबैलाई पदवियोग गर्ने र अर्थ स्पष्ट नहुने स्थितिमा पदयोग गर्ने ।
६. संयुक्त क्रियाको पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी पनि नयाँ मान्यता देखा परेको पाइन्छ । प्रचलित नियममा अपूर्ण र पूर्ण पक्षका क्रियालाई पदवियोग गरी लेख्नु र अन्य संयुक्त क्रियालाई पदयोग गरी लेख्ने प्रचलन रहेकोमा नयाँ नियमले सम्पूर्ण संयुक्त क्रियापद पदवियोग गरी लेख्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोकाले त्यसै अनुसार लेख्दा उचित हुन्छ ।

८.३ समीक्षा

उच्च माध्यमिक विद्यालयको नेपाली विषयको पठनपाठनमा एक किसिमको वर्णविन्यास, माध्यमिक विद्यालयसम्मको पठनपाठनमा अर्को किसिमको वर्णविन्यास र स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहको पठनपाठनमा अर्कै प्रकारको वर्णविन्यास चलाउनु भनेको नेपाली भाषाप्रति यसका प्रयोगकर्तामा वितृष्णा उत्पन्न गराई यस भाषाको क्षय गर्नु हो । यस प्रकारको विभिन्नता र मनोमानी वैकल्पिकताले पठनपाठनमा मात्र अपठ्यारो पर्ने नभई नेपाली विषयका शिक्षक तथा प्राध्यापकहरूको तेजोबध गर्नमा पनि उत्तिकै भूमिका खेल्न थालेको छ भने विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषा कामै नलाग्ने र पढ्नु पनि बेकार हो भन्ने किसिमको मनोविज्ञान विकसित हुन थालेको पाइएको छ । त्यसैले कक्षा १ देखि स्नातकोत्तरसम्म एउटै मानक वर्णविन्यास अनिवार्य रूपमा लागू गर्नुपर्छ । वर्णविन्यासको सम्बन्धमा हालै शिक्षा मान्त्रालयले निर्धारित गरेको मानक रूप उच्चमाध्यमिक शिक्षा परिषद्ले केही वर्षपहिले निर्धारित गरेको मानक रूप र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रमले प्रस्तावका रूपमा अधि सारेको पछिल्लो मानक रूपका बीच अनेक बेमेल र असङ्गति रहेकाले एकरूपता कायम गरी सम्पूर्ण कक्षाहरूमा अनिवार्य रूपमा एकरूप मानक वर्णविन्यास लागू गर्नु आवश्यक छ ।

नेपाली भाषाका सम्बन्धमा कुरा गर्दा यससँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूले प्रायः शैक्षणिक दृष्टिबाट मात्र यसलाई बढी चासो र चर्चा गरिएको पाइन्छ । यससम्बन्धमा कुराकानी गर्दा के कुरा बिसर्नु हुन्न भने आजका दिनमा नेपाली भाषाको प्रयोगले राष्ट्रिय रूपमा एउटा व्यापक प्रयोजनको दायराभित्र आफूलाई समेटिसकेको छ । पत्रकारिताको क्षेत्रलगायत नेपालका अधिकांश सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूमा पनि नेपाली भाषाको प्रयोग गरिन्छ । यसकारण वर्णविन्यासमा गरिने परिवर्तन तथा हेरफेरका कारण भाषिक क्षेत्रसम्बद्ध यस प्रकारका पत्रकार, प्रकाशक, साहित्यकार, लगायत सरकारी प्रकाशनका सम्बन्धित पदाधिकारीलाई समेत यसले मर्का पारेको छ । उनीहरूलाई पनि छलफल, गोष्ठी तथा परिवर्तनका क्रियाकलापहरूमा समेट्ने, उनीहरूका पनि राय लिने

तथा परिवर्तित भएका सम्बन्धित सूचनाहरू सम्प्रेषण गर्ने, थाहा दिने जस्ता कार्यहरू भएका छैनन् ।

९ अदालती क्षेत्रमा वर्णविन्यासको स्थिति

९.१ वर्तमान परिपाटी

नेपालका अदालतहरूमा अधिकांशतः अदालती कामकारवाही, बहस र फैसला लेखन तथा प्रकाशन हुने मुख्य भाषा नेपाली नै हो । सामान्यतया कुनै घटना वा प्रकरणका सम्बन्धमा सुरु उजूरी गर्नेदेखि लिएर अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने, मुद्दाको कारवाहीका क्रममा लेखन गरिने अरू आवश्यक कागजात, फिरादपत्र, बहसनोट, बहसपैरवी जस्ता कार्यलगायत सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा फैसला लेखन समेत नेपाली भाषामै हुने गर्छ । त्यसकारण नेपाली भाषा पनि न्यायिक क्षेत्रका विभिन्न आवश्यक तत्त्वहरूमध्येको एक हो ।

सर्वोच्चका वरिष्ठ न्यायाधीशदेखि लिएर जिल्ला अदालतसम्मका न्यायाधीशद्वारा तयार पारिएका फैसला आम चासो र महत्त्वका विषय र न्यायिक क्षेत्रका सम्पत्ति पनि हुन् । त्यतिमात्र होइन सर्वोच्चबाट प्रकाशित हुने नेपाल कानून पत्रिका (नेकाप) नेपालको न्यायिक क्षेत्रलाई हेर्ने र बुझ्ने एकप्रकारको दर्पण नै हो । यसमार्फत् सर्वोच्चका सम्पूर्णजसो नजीर, विशेष प्रकृतिका मुद्दाका फैसलालगायत अन्य महत्त्वपूर्ण कानूनी सामग्रीहरू प्रकाशित हुन्छन् । तर नेपालका अदालत र यसका प्रकाशनसँग भाषिक क्षेत्रका जानकार व्यक्ति वा त्यस्तो छुट्टै निकाय अहिलेसम्म छैन ।

वर्तमानमा नेपालको अदालती क्षेत्रको लेखन तथा प्रकाशनमा प्रयोग भइरहेको वर्णविन्यास तीन तह पुरानो हो । भाषाविज्ञानमा संसारको कुनै पनि भाषालाई 'भाषा परिवार' र त्यसको विकास शृङ्खलालाई 'पुस्ता' वा 'वंशेरी शृङ्खला' मान्ने प्रचलन पनि छ । यदि त्यसलाई मान्ने हो भने वर्णविन्यासका सन्दर्भमा कानूनी क्षेत्रको नेपाली भाषा हजुरबा पुस्ताको र नेपालका शिक्षण संस्थामा अध्यापन हुने लगायत प्रयोगको भाषा चाहिँ नाति पुस्ताको छ ।

अदालती भाषामा हाल प्रयोग भइरहेको वर्णविन्यास तर्कसङ्गत छैन- एकातिर २०३० को दशकको ह्रस्वदीर्घ, २०५० को दशकको श-ष-स को प्रयोग र पदयोग तथा पदवियोगमा २०६७ पछिको तथा अधिको दुवै किसिमको मिश्रित स्वरूपको प्रयोग

भइरहेको छ । यसकारण वर्णविन्यास व्यवस्थित छैन । मस्यौदाकार वा सम्बन्धित लेखकको लेखाइ सहज सामान्य भाषिक ज्ञानमा आधारित छ ।

विगतका प्रकाशनलाई हेर्ने हो भने कुनै शब्द कुनै ठाउँमा ह्रस्व र सोही फैसलाभित्रकै अन्य ठाउँमा दीर्घ प्रयोग भएको स्थिति र व-व, श-ष-स लगायत अन्य वर्णविन्यासको पद्धति पनि त्यस्तै किसिमको छ । यसबाट भाषा बेवास्ता गरिएकै हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ किनकि गल्ती नै गरेपनि एकरूपता भएको भए सम्बन्धित लेखक/मस्यौदाकारमा सो भाषिक ज्ञान रहेनछ भन्नेसम्म स्वीकार्न सकिन्थ्यो । यस प्रकारको जथाभावी प्रयोगले भाषाको वर्णविन्यासलाई जे गरेपनि हुने, विचार गर्नु नपर्ने विषय भन्ने ठानिएको हो जस्तो देखिन्छ । तर पछिल्ला प्रकाशनमा यसतर्फ केही सचेतता अपनाइएको देखिन्छ । केहीवर्ष अघिको सर्वोच्चको प्रकाशन र हालको प्रकाशन फरक त छ तर वर्णविन्यास र शुद्धाशुद्धिले पूर्णता पाएको स्थिति भने छैन ।

कानूनी भाषामा अर्को जड समस्या भएर बसेको कुरा के छ भने नेपालको लोक व्यवहारको प्रचलित कानून वा अदालती प्रयोगको मूल ग्रन्थ मुलुकी ऐन नै वर्णविन्यास तथा शुद्ध भाषिक प्रयोगका दृष्टिले त्रुटिपूर्ण छ । त्यसलाई सच्याउनेतर्फ आजका दिनसम्म सम्बन्धित पक्षले कुनै पहल नगरेको मात्र नभई सोचेकोसम्म देखिँदैन । सम्पूर्ण कानूनी कार्बाहीको गुरु ग्रन्थ तथा कानूनकर्मीको सूत्रकृति आफैमा भाषिक गल्तीहरू रहेपछि त्यसका प्रयोक्ताहरूले त्यसै प्रकारका गल्तीहरू गर्नु स्वाभाविक पनि छ । फेरि गुरु ग्रन्थ भनेको कतिको महत्त्वपूर्ण हुन्छ भने कतिपय कानूनी क्षेत्रसम्बद्ध व्यक्तित्वहरूले सही तरिकाले लेखिएका शब्दहरूलाई पुन सच्याई गल्ती नै भए पनि मुलुकी ऐनअनुसार नै लेख्ने गरेको पाइन्छ । साथै कानूनी क्षेत्रका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने कानूनी पारिभाषिक शब्दकोशसमेत पुराना वर्णविन्यास नियममा आधारित छन्, पछिल्ला संस्करणमा समेत त्यसको वर्णविन्यास सुधार वा परिमार्जन गरिएका पाइँदैनन् ।

कानूनी सन्दर्भको कुरा गर्दा "कानून" शब्दलाई नै उदाहरणको रूपमा लिऊँ । मुलुकी ऐन र सर्वोच्चको प्रकाशनहरू लगायत कानून पत्रिका समेत ठूला अक्षरमा दीर्घ ऊकारमा छापिन्छ । विश्वविद्यालयका कानूनी

अध्ययनमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई कानून (ह्रस्व उकार) पढाउनु पर्दा उनीहरू नेपाली शिक्षकलाई मूर्ख ठानिरहेका देखिन्छन् । बेलाबेला प्रश्न पनि उठाउँछन्- जसरी लेखे पनि हुने विषयवस्तुका बारेमा किन अध्ययन गरिरहनु ? यस किसिमबाट विश्वविद्यालयीय पठनपाठन र अदालती भाषाबीच असमानता कायम हुनु हुँदैन, यसको समाधान गरिनु पर्छ ।

हालको समयसम्म आइपुग्दा नेपाली भाषामा थुप्रै पत्रपत्रिका र अन्य प्रकाशन भइरहेका छन् । यस भाषाका सम्बन्धमा अत्यन्त धेरै छलफल, समीक्षा, मतान्तर र कार्यक्रमहरू गरिएका छन् । यसआधारमा भन्ने हो भने न्यायिक क्षेत्रलाई भाषिक महत्त्वको ज्ञान नभएर होइन भाषातर्फ ध्यान नदिइएकाले यस किसिमको समस्या हुन गएको हो कि जस्तो देखिन्छ । भर्खरै मात्र (२०६९ पुस) अदालती भाषाको सुधारका लागि सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्तीको पहलमा सर्वोच्च अदालत सम्पादन तथा प्रकाशन समितिको आयोजनामा भाषाका सम्बन्धमा केही प्रयास तथा पहलहरूको थालनी भने भएकै हो ।

९.२ अदालती भाषाको वर्णविन्यासका लागि सुझाव

नेपालको अदालती/कानूनी भाषाको सुधारमा (आवश्यकतानुसार अल्पकालीन र दीर्घकालीन योजनाहरू तर्जुमा गरी) निम्नानुसारका कार्यहरू गर्नु आवश्यक देखिन्छ :

- क) कानूनी क्षेत्रका लागि आवश्यक पर्ने भाषा पनि एउटा विचारणीय कुरा हो भन्ने कुराको आभास गर्नु र गराइनु आवश्यक छ । त्यसमा पनि संसारका अन्य अदालतले आफ्ना अदालती भाषामा जसरी ध्यान दिएका छन् त्यसरी नै नेपाली भाषा शुद्ध, स्पष्ट, सरल र उचित वर्णविन्यासयुक्त हुनुपर्छ भन्ने कुरामा ध्यान दिइनु पर्छ ।
- ख) वर्तमानमा प्रयोग भइरहेको तीसको दशकदेखि हालसम्मको मिश्रित (तीन प्रकारका) वर्णविन्यास पद्धति हटाई एकै प्रकारको नियम प्रयोग गरिनु पर्छ ।
- ग) एउटै शब्दलाई एउटै फौसलाभिन्न फरक फरक ठाउँमा फरक फरक वर्णविन्यास शैलीबाट लेखिने किसिमको गम्भीर (लापरवाहीपूर्ण) गल्तीलाई हटाइनु पर्छ ।

- घ) नेपालको महत्त्वपूर्ण कानूनी दस्तावेजका रूपमा रहेको मुलुकी ऐनमा विद्यमान सम्पूर्ण वर्णविन्यास तथा शुद्ध भाषिक प्रयोगसम्बन्धी त्रुटिहरू सम्बन्धित पक्षद्वारा सच्याइनु पर्छ । सो ऐनको भाषिक सम्पादन गरेर पुनर्मुद्रण गरेमा मात्रै पनि यसले सबैमा सचेतना ल्याउँछ र सही प्रयोग गर्न अभिप्रेरित गर्छ ।
- ङ) विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रम र अदालती भाषाका बीचमा रहेको वर्णविन्यास पद्धतिको तीनपुस्ते अन्तरले गर्दा हुन गएको अन्यौलता निकै जटिल समस्याका रूपमा रहेको छ । क्याम्पसमा कानूनी अध्येताले एकाथरी नियमहरू पढ्ने र सोही व्यक्ति अदालती तथा कानूनी क्षेत्रमा जाँदा अर्कोथरी प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्था रहेको हुँदा पाठ्यक्रम र प्रयोगका बीचमा सामञ्जस्यता ल्याइनुपर्छ । या त पाठ्यक्रम अदालती प्रयोगअनुसार बनाइनु पर्छ अथवा पाठ्यक्रमअनुसार कानूनी क्षेत्रमा प्रयोग गरिनुपर्छ ।
- च) कुनै पनि कानूनी मस्यौदाको लेखन तथा प्रकाशन गर्ने समयमै वा कानूनी दस्तावेजको निर्माणका क्रममा भाषासम्बन्धी जानकारी व्यक्तिलाई पनि संलग्न गराइनु वा राय लिइनुपर्छ ।
- छ) अदालती फौसला लेखनसँग सम्बन्धित मस्यौदाकार वा सम्बन्धित लेखकलाई कम्तीमा पनि सामान्य भाषिक ज्ञान हुनु आवश्यक छ ।
- ज) कानूनी तथा अदालती लेखन, प्रकाशन, फौसला निर्माणलगायतका क्षेत्रमा संलग्न सम्पूर्ण व्यक्ति तथा व्यक्तित्वहरूका माफमा भाषासम्बन्धी सेमिनार, छलफल, गोष्ठी, अन्तर्क्रिया, कार्यपत्रको प्रस्तुति, प्रशिक्षण जस्ता कार्यक्रमहरू गरिनुपर्छ । जसले गर्दा भाषिक ज्ञान तथा त्यससम्बन्धी जिज्ञासाहरूको समाधान हुन जान्छ र प्रभावकारी तथा उपलब्धिमूलक हुन सक्छ ।
- झ) भाषिक प्रयोगसम्बन्धी नियम वा आचारसंहिता बनाएर सोहीअनुसार लागू तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।
- ञ) अदालती प्रयोजनका लेखन तथा प्रकाशनका क्षेत्रमा भाषासम्बन्धी जानकारी व्यक्तिको राखी जिम्मेवारी दिएर वा भाषिक क्षेत्रका

व्यक्तिहरूबाट प्रकाशनपूर्व जँचाइने व्यवस्था गरेर पनि सुधार गर्न सकिन्छ ।

९.३ विशेष सुझाव

माथि उल्लेख गरिएका सुझावहरू कानूनी क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषाको उचित प्रयोगका सम्बन्धमा गर्न सकिने अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन योजना तथा कार्यक्रमहरू हुन् । त्यसले नेपालको कानूनी भाषाको सुधारमा दिगो योगदान अवश्य नै पुग्नेछ । तर ती मध्ये कतिपय तुरुन्तै कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ भने कतिपय चाहिँ योजना र चाँजोपाँजो मिलाउनुपर्ने हुन्छ । वर्तमानको कानूनी भाषाको सम्बन्धमा तत्काल गरिनु पर्ने कार्य भनेको कम्तीमा पनि वर्णविन्यास नियमको एकरूपतापूर्ण प्रयोग हो । यसका लागि अदालतले मात्र नभई कानूनी क्षेत्रसम्बद्ध सम्पूर्ण लेखक, मस्यौदाकार, अधिवक्ता लगायतले निम्न कार्य अविलम्ब गरिनु पर्छ :

- क) वर्णविन्यास गर्दा २०५६ अगाडिको नियम प्रयोग गर्ने परे सो नियमलाई आंशिक रूपमा प्रयोग नगरी पूर्णरूपमा प्रयोग गरिनु पर्छ, अर्थात् यदि 'कानून' (दीर्घ उकार) लेखिने हो भने अरू शब्द पनि सोही नियमानुसार लेखिनु पर्छ, जस्तै : वकील, नजीर, असूल, मञ्जूर, तहसील, कबूल आदि । यसमा सोही नियमानुसारको श-ष-स र ब-व को नियम प्रयोग गरिनु पर्छ ।
- ख) २०६७ अगाडिको (२०५६ मा परिमार्जित नियम) लागू गर्ने अर्थात् 'कानून' (द्विस्व उकार) को प्रयोग गर्ने भए सोहीअनुसारको नियममा एकरूपता दिइनु पर्छ, जस्तै : कानून, वकिल, नजिर, मञ्जूर, असूल, कबूल आदि । यसमा पनि सोहीअनुसारको परिवर्तित ब-व, श-ष-स र पदयोग तथा पदवियोग नियम लागू गरिनु पर्छ ।
- ग) २०६७ पछि परिमार्जित र विश्वविद्यालयमा लागू गरिएको वर्तमान वर्णविन्यास नियम लागू गरिने हो भने सोहीअनुसारले परिवर्तन गरिनु पर्छ । यसमा उच्चारण अनुसारको ब-व को प्रयोग भएकाले संस्कृत शब्दहरू लगायत सम्पूर्ण 'ब' उच्चारण हुनेमा 'ब' कै प्रयोग (बन, बातावरण, विषय आदि), 'व' उच्चारण हुनेमा 'व' कै प्रयोग (वासलात,

- वकिल, वर आदि) प्रयोग गर्ने । साथै संस्कृतबाट आएका केही शब्दहरूका लागि निर्धारण गरिएको क्षतिपूर्ति दीर्घीभवन पनि कायम नराख्ने (बुढो, फूल, मिठो) र पदयोग तथा पदवियोगमा पनि विभिन्न प्रकारका व्यवस्था भएकाले सोहीअनुसार गरिनु पर्छ । उक्त नियम यसै कार्यपत्रको (७.१.२) र (७.१.३) मा रहेको छ ।
- घ) माथि उल्लेख गरिएका नियमानुसार प्रयोग गरिएका खण्डमा वर्णविन्यासलाई लिएर नयाँ तथा पुरानो नियमका बारेमा अन्य जेजस्ता टिप्पणी भए पनि एकरूपतापूर्ण प्रयोग वा एउटा निश्चित नियमको प्रयोग गरिनु कम्तीमा पनि तर्कसङ्गत कुरा हुन जान्छ । अन्यथा मनोमानी वा जथाभावी प्रयोग भएकै मनिन्छ ।
- ङ) अन्त्यमा, भाषा परिवर्तनशील वस्तु भएको हुनाले यसका परिवर्तनहरूलाई निषेध गर्न सकिदैन । त्यसमा पनि भाषाको प्रयोगको सबैभन्दा मूल थलो पठनपाठनसँग सम्बन्धित विद्यालय, विश्वविद्यालय आदि हुन् । ती निकायहरूद्वारा प्रतिपादित मान्यता लागू हुने र सबै नयाँ अध्येताले सोही कुरा सिक्ने हुनाले सबै विकल्पहरूका बीचमा उपयुक्त वा बाध्यात्मक चाहिँ नवीन, नयाँ वा पछिल्लो वर्णविन्यास नियम (वि.सं. २०६७ मा लागू गरिएअनुसारको) नै हुन जान्छ । कि त उक्त नियम लागू गर्नबाट रोकी पुरानै नियम कायम गराइनुपर्छ, अन्यथा सोही नियमलाई अनुशरण गर्नुको विकल्प छैन त्यसैले नयाँ मान्यतालाई स्वीकार्नु चाहिँ विकल्पहरूका बीचको श्रेयस्कर र उचित कुरा हो ।

१० प्रचलित कानूनी नेपाली शब्दको वर्गीकरण

१०.१ विषय प्रवेश

कानूनी नेपाली शब्द नेपाली शब्दभण्डारभित्रकै एउटा प्रयोजनपरक भेदअन्तर्गत पर्ने भाषिक क्षेत्र हो । यो एउटा निश्चित प्रयोजनमा प्रयुक्त हुने शब्दहरूको मात्र भण्डार भए तापनि समग्रमा नेपाली भाषाको शब्दभण्डारभित्र नै कानूनी शब्दसमेत पर्दछन् । यसकारण कानूनी नेपाली शब्दभण्डार आफैमा नेपाली शब्दभण्डार पनि हो । नेपाली भाषाको शब्दभण्डारमा रहेका अन्य शब्दहरूको गुण तथा

विशेषताहरू जे जस्ता छन् ती गुण कानूनी शब्दहरूमा समेत मेल खाने किसिमका हुन्छन् । अर्थात् समग्र नेपाली शब्दहरूको वर्गीकरणको अध्ययन विश्लेषण जे/जुन आधार वा किसिमबाट गर्न सकिन्छ त्यसरी नै कानूनी शब्दहरूको पनि अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

नेपाली भाषाका वर्णविन्याससम्बन्धी नियमहरूको मूल आधारका रूपमा शब्दस्रोत र शब्दवर्गलाई लिइएको छ । प्रस्तुत कार्यपत्र विशेषतः कानूनी क्षेत्रसम्बद्ध व्यक्तित्वहरूका लागि लक्षित भएका कारण सम्बन्धित पक्षलाई सजिलो होस् भन्ने हेतुले मेहनतपूर्वक एउटा थप जमर्को गरिएको छ । यहाँ मुलुकी ऐनलाई केन्द्रविन्दु मानी कानूनी शब्दहरूको खोज सङ्कलन र तिनका स्रोत र पदवर्ग (शब्दवर्ग) का आधारमा वर्गीकरण समेत निम्नानुसार गरिएको छ :

१०.२ स्रोतका आधारमा वर्गीकरण

नेपाली भाषाका शब्दस्रोतको अध्ययन गर्दा उल्लेखनीय कुरा के छ भने यस भाषाको उत्पत्ति सन्दर्भ र ऐतिहासिक पक्षलाई पनि विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाली भाषाको जननी संस्कृत भाषा हो । संस्कृत मूलबाट विकसित भएका अन्य थुप्रै भाषाहरू जस्तै नेपाली भाषामा पनि बहुसङ्ख्यक संस्कृत शब्दहरू अद्यावधिक जस्ताको तस्तै प्रयोगमा रहेका छन् । त्यस्ता शब्दहरूलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । संस्कृत मूलबाट प्राकृत तथा अपभ्रंशको चरण पार गरी नेपाली भाषामा मात्र प्रयोग भएका र थुप्रै भर्रा (ठेट) शब्दहरू चाहिँ मौलिक नेपाली शब्द मानिन्छन् जसलाई तद्भव भनी नामाकरण गरिएको छ । यी दुई बाहेकका अन्य विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाबाट नेपाली भाषामा भित्रिई प्रयोग भएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । यस आधारमा नेपाली भाषाका शब्दहरूलाई तत्सम, तद्भव र आगन्तुक गरी तीन वर्गमा विभाजन गरेर अध्ययन गर्ने पद्धति प्रचलित छ ।

माथि उल्लेख भएभैं कानूनी नेपाली शब्द समग्र नेपाली शब्दभण्डारभित्रकै एउटा प्रयोजनपरक पाटो हो । त्यसैले यस क्षेत्रमा प्रयुक्त शब्दहरूमा उपर्युक्त किसिमका स्रोतगत गुणहरू नै कायम हुने हुनाले समग्र कानूनी शब्दहरूलाई स्रोतगत आधारमा निम्नानुसारका तीन स्रोतमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

क) तत्सम स्रोत	ख) तद्भव स्रोत
ग) आगन्तुक स्रोत	

उपर्युक्त तीन किसिमको स्रोतका कानूनी नेपाली शब्दहरूको अध्ययन नेपालको प्रचलित ऐनका रूपमा रहेको मुलुकी ऐनलाई मुख्य आधार मानी त्यसमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण कानूनी शब्दहरूको स्रोत विभाजन निम्नानुसार गरिएको छ :

१०.२.१ तत्सम तथा तद्भव स्रोतका शब्दहरू

संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा आएका वा नेपाली भाषामा प्रचलनमा रहेका संस्कृत शब्दहरू तत्सम शब्द हुन् । 'तत्' भनेको त्यो र 'सम्' भनेको समान वा उही भन्ने अर्थ हुन्छ । अनि 'त्यो' भन्नाले चाहिँ संस्कृत भन्ने बुझिन्छ । त्यसैले तत्सम भनेको संस्कृत शब्द हो ।^{१२} जस्तै- अधिकार, अधिकृत, विद्या, लता, पुष्प, दुग्ध, कला आदि तत्सम शब्दहरू हुन् । नेपाली भाषा भारोपेली परिवारको सतम् वर्गअन्तर्गत पर्ने आर्य इरानेली शाखाको संस्कृत भाषाबाट विकसित भएको हो । त्यसकारण कानूनी नेपाली भाषामा तत्सम शब्दको बाहुल्यता वा आधिक्य पाइन्छ ।

त्यस्तै तद्भव शब्द भन्नाले नेपाली भाषाको शब्दभण्डारका त्यस्ता शब्दलाई बुझाउँछ जुन संस्कृत भाषाबाट नेपाली भाषामा आउने क्रममा केही बदलिएर आइपुगेका छन् । यहाँ तत्+भव=तद्भव को संरचना पाइन्छ, जसमध्ये 'तत्' भन्नाले त्यो अथवा संस्कृत र भव भन्नाले विकसित भएको भन्ने अर्थ हुन्छ ।^{१३} त्यसैले संस्कृतबाट जस्ताको तस्तै नेपालीमा प्रयोग हुन नआई शब्दका मूल रूपमा केही विकार वा परिवर्तन भई नेपालीमा आएका शब्द तद्भव शब्द हुन् । जस्तै : अक्षि - आँखा, पत्र - पात, तिक्ष्ण - तीखो, पश्चाताप - पछुतो, तिक्त - तीतो, विद्युत - विजुली आदि । कानूनी नेपालीमा तद्भव शब्दको प्रयोग यथेष्ट भएको छ । विशेषतः विशेषण तथा क्रिया पदावलीहरूमा तद्भवीकरणको प्रक्रिया अधिक भएकाले यस किसिमका तद्भव शब्दहरू थुप्रै छन् ।

कानूनी क्षेत्रमा प्रयोग भएका तत्सम तथा तद्भव शब्दहरूको मिश्रित सूची निम्नानुसार छ (यस कार्यपत्रको भाषा तथा यसमा अध्ययन, वर्गीकरण गरिएका शब्दहरूको वर्णविन्यास वि.सं. २०५७ मा प्रतिपादित वर्णविन्यास नियमानुसार गरिएको छ) :

- अङ्ग	- अंश	- अंशसर्वस्व
- अंशवन्डा	- अचल	- अकस्मात्
- अड्डा	- अधिकट्टी	- अधिकार

- अधिकार क्षेत्र	- अधिकारी	- अधिकृत	- प्रतिनिधि	- प्रतिवादी	- प्रतिवेदन
- अनावश्यक	- अनुचित	- अनुमति	- प्रमाणीकरण	- प्रलोभन	- प्रारम्भ
- अनुचित प्रभाव	- अनुपयुक्त	- अन्धो	- बन्द	- बन्धकी	- बाँभो
- अन्यथा	- अपराध	- अपहरण	- बाधा	- बाली	- बिक्री
- अपाङ्ग	- अभियुक्त	- अभिलेख	- ब्याज	- भण्डारे	- भरपाई
- अमानवीय	- अशक्त	- अप्राकृतिक मैथुन	- भवितव्य	- भाग	- भुक्तान
- असमर्थ	- अहित	- आंशिक	- भुक्तानी	- भोग	- भोग बन्धक
- आगे	- आचरण	- आत्मसमर्पण	- भ्रष्टाचार	- मठ	- मतियार
- आदेश	- आपराधिक	- आयस्ता	- महन्त	- मिलापत्र	- मुडिनु
- आरोप	- आर्जन	- आशक्त	- मोहिया	- मोही	- यथास्थिति
- आशङ्का	- आशय	- आशौच	- रगतपच्छे	- राजगुठी	- राजदूत
- इच्छापत्र	- उद्योग	- उनाऊ	- रीत	- रोपनी	- लखबन्धक
- उपभोग	- उपर	- भर्ना	- लिखत	- लिफा	- लेखोट
- उप्रान्त	- ऋण	- औचित्य	- वाणिज्यदूत	- विदेश	- विदेशी
- औषधी	- कटक	- कटुवाल	- विदेशी विनिमय	- विभाग	- विहावरी
- कटुवाले	- कर	- कर्तव्य	- वेश्या	- व्यवसाय	- व्यवसायी
- कागज	- काज	- कारणी	- व्यावसायिक	- षड्यन्त्र	-सङ्गठित संस्था
- कारागार	- कार्यविधि	- कार्यान्वित	- संयोग	- सेस्ता	
- कीर्ते	- कुलो	- क्षतिपूर्ति			
- खडा	- खत	- खोर			
- गर्भ	- गुठी	- गुहार			
- गोबध	- गौडा	- गौचर			
- गौबध	- घटना	- घाउ			
- चलन	- चाहार	- चिठी			
- चिन्ह	- चिहान	- चुक			
- चौतर्फी	- चौपाया	- जिउनी			
- जित्नु	- डोर	- तिरस्कार			
- दशनाम	- दान	- दान दातव्य			
- दानपत्र	- दामकाम	- दास			
- देश निकाला	- धन	- धनी			
- धम्की	- धर्मपुत्र	- धर्मपुत्री			
- नगरपालिका	- नपुंसक	- नरम गरम			
- नाल	- नियन्त्रण	- निवेदन			
- निवेदनपत्र	- निषेध	- नैतिक पतन			
- न्याय	- न्यायाधीश	- पञ्जिका			
- पटवारी	- पारिश्रमिक	- पीठ			
- पुनरावेदक	- पुनरावेदन	- पुनरावेदनपत्र			
- पुनर्स्थापना	- पुर्पक्ष	- प्रचलित			
- प्रति	- प्रतिउत्तर	- प्रतिउत्तरपत्र			

१०.२.२ आगन्तुक स्रोतका शब्द

कुनै पनि भाषामा भाषिक आवश्यकता पूर्तिका लागि शब्दको आगमन प्रक्रियाबाट पनि सम्भव सम्पन्न हुन्छ। एक भाषामा अर्को भाषाबाट शब्द आउने प्रक्रियालाई आगमन भनिन्छ। त्यसकारण नेपाली भाषाका सन्दर्भमा आगन्तुक भन्नाले संस्कृतदेखि बाहेक अन्य जुनसुकै भाषाबाट आएका शब्दलाई बुझाउँछ। जस्तै : वाकस, क्याम्पस, केँची, अदालत आदि। नेपालीमा आएका यस किसिमका शब्दहरू उच्चारणका आधारबाट विकृत र अविकृत गरी २ प्रकारका छन् भने नेपालभित्र बोलिने वा नबोलिने आधारमा चाहिँ राष्ट्रिय (स्वदेशी वा देशीय) र अन्तर्राष्ट्रिय (विदेशी वा अन्तरदेशीय) गरी दुई प्रकारका मनिन्छन्। कानूनी नेपाली भाषामा प्रशस्तै आगन्तुक शब्दको प्रयोग पाइन्छ। मूलतः अरबी फारसी र अङ्ग्रेजी स्रोतका शब्दहरूको बाहुन्य कानूनी नेपाली भाषामा पाइन्छ। त्यसमध्ये पनि नेपाली भाषाका प्रयोजनपरक भेदहरूमध्ये सबैभन्दा धेरै अरबी फारसी स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको क्षेत्र कानूनी नेपाली भाषा नै हो। नेपालको वर्तमान मुलुकी ऐनमा पनि यसै प्रकारका आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग प्रशस्तै भएको देखिन्छ। कानूनी प्रयोगमा रहेका आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू निम्नानुसार छन् :

१०.२.२.१ अरबी स्रोतका शब्द

स्रोतका आधारबाट विश्लेषण गर्ने क्रममा आगन्तुक स्रोतहरू मध्येको सबैभन्दा धेरै अरबी स्रोतका कानूनी शब्दहरू मुलुकी ऐनमा प्रयोग भएका छन्। यसका आधारमा कानूनी नेपाली भाषामा अरबी आगन्तुक शब्दहरूको बाहुल्य छ भन्न सकिन्छ। कानूनी नेपाली भाषामा आएका त्यस्ता शब्दहरू कतिपय अवस्थामा जस्ताको तस्तै रहेका छन् भने कतिपय सन्दर्भमा त्यसको ध्वनि परिवर्तन भएर आएका छन्। विशेष मुलुकी ऐनलगायत प्रचलित अदालती लेखनमा प्रयोग भएका अरबी स्रोतका कानूनी शब्दहरूको सूची यसप्रकार छ :

अकर्ण	अडवड	अदल
अदालती	अर्जी	असल
असल-कमसल	असुल	आवाद
आवादी	आसामी	इजलास
इजाजत	इज्जत	इतलायनामा
इन्कार	इन्साफ	इलाका
उजुर	उर्दी	ऐन
ओहदा	कबुलियत	कब्जा
कमिसन	करार	कर्जा
कायम	किताब	किल्ला
कैद	कैदी	कैफियत
खतरा	खलल पर्नु	खारिज
खारेज	खुलासा	गफलत
गैर	गैह	घुस
जगोडा	जफत	जमानत
जमानी	जरिया	जारी
जाहेर	जिकिर	जिल्ला
जुलुम	भ्यालखाना	तमसुक
तरकिव/तरकिप	तहबिल	तहरिर
तहसिल	ताकिता	तातिल
तामेल	तायदात	तालुक
तेजारथ	दगा	दर्जा
दाबी	दायर	दायरी
दावा	दुनियाँ	नकबजनी
नक्कल	नक्सा	नाबालक
नियत	नोक्सान	फरार
फरेव	फाजिल पर्नु	फैसला

फौजदारी	बयान	बाँकी बक्यौता
बेकाइदा	बेमनासिब	बेवारिसी
बेसाबुद	बेहक	भलादमी
मन्जुर गर्नु	मञ्जुरी	मतलबी
मनसाय	मनासिब	मनाही
महल	माथवर	माफ
मामला	मिसिल	मुकरर
मुकाम	मुलतबी	मुलुकी ऐन
मोजरा	मौका	मौका तहकिकात
मौजा	मौज्दात	म्याद
रकमी	लापरवाही	वारदात
वारिस		

१०.२.२.२ फारसी स्रोतका शब्द

कानूनी नेपालीमा शब्दहरू आएको अर्को ठूलो भाषिक स्रोत फारसी भाषा हो। फारसीबाट कानूनी नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूको सूची यसप्रकार छ :

अन्जाम	अवल	आखिरी
आमद	कारवाही	कारवार
कारिन्दा	किनारा	खस्ती पर्ती
गिरफ्तार	गुजार्नु	गुमस्ता
गोडायत	गोस्वारा	जखम
जबरजस्ती	जरिबाना	जहान
जागिर	जायजात	जिमिदार
जोखिम	जोरजुलुम	तजबिज
तलबाना	तहकिकात	तारिख
दफा	दरखास्त	दरबन्दी
दस्तुर	दाखिल	दाग
दुरुस्त	दोयम	नालिस
निसाना	निसान	निस्सा
पजनी	पर्चा	पर्बाह
पेस्की	पेस	प्रगन्ना
बक्सौनी	बदनियत	बदर
बन्दोबस्त	बर्खास्त	बहाल
बहाली	बेइमानी	मजबुन
मजुरी	रसिद	रहजनी
राय	राहदानी	रोजगार
रोह	रोहवर	लालमोहर

१०.२.२.३ अङ्ग्रेजी स्रोतका शब्द

अङ्ग्रेजी भाषाबाट पनि नेपाली भाषाको कानूनी क्षेत्रले थुप्रै शब्दहरू भित्र्याएको छ। ती मध्ये प्रचलित केही शब्दहरूको सूची यसप्रकार छ :

अपिलाट	असिस्टेन्ट	
अस्पताल (हस्पिटल)	कम्पनी कर्पोरेसन	
कर्प्यु	कलम	कोर्ट फी
चेक	डाइरेक्टर	डाक्टर
डिसमिस	ड्राफ्ट	नम्बर
पास	फी	रजिस्ट्री
रजिस्ट्रेसन	रेस्पोजेन्ट	

१०.२.२.४ नेवारी स्रोतका शब्द

कवल	ज्याला	हुकुटी
-----	--------	--------

१०.२.२.५ तुर्केली स्रोतका शब्द

काबु (बाहिरको)	मुचुल्का
----------------	----------

१०.३ कार्यका आधारमा कानूनी शब्दको वर्गीकरण

स्वतन्त्र रूपमा रहेका शब्दहरूले निश्चित अर्थ बुझाई आर्थी सूचकको काम गर्दछन् तर तिनै शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गरिएपछि तिनले अर्थबोध गराउनु बाहेक खास किसिमको कार्य पनि सम्पन्न गर्दछन्।

त्यस्ता खास कार्य गर्ने आधारबाट शब्दहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

१०.३.१ नाम शब्द

परम्परागत रूपमा नामलाई कुनै वस्तु, प्राणी, पदार्थ, स्थान, समूह, तथा भाव विशेषलाई जनाउने शब्द भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ। तर कार्यात्मक आधारमा नामको परिभाषा अलग छ। जस अनुसार- वाक्यमा प्रयोग हुँदा कर्ता, कर्म, पूरक वा क्रियायोगीको रूपमा आउन सक्ने तथा लिङ्ग, वचन, आदर र कारक जनाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ। नाम शब्दले सङ्केत गर्ने अर्थको किसिम वा स्वरूपका आधारमा यसका प्रकारहरू पाइन्छन्। परम्परागत आधारमा नामका पाँच प्रकार छन्। जस अनुसार व्यक्तिवाचक, जातिवाचक, समूहवाचक, द्रव्यवाचक र भाववाचक नामहरू पर्दछन्।

नवीन रूपमा नाम शब्दले बुझाउने अर्थ र त्यसको क्षेत्र, तथा समूहका आधारबाट नामलाई मानवीय र मानवेत्तर, सजीव र निर्जीव, गणनीय र अगणनीय, मूर्त र अमूर्त आदि किसिमबाट पनि विभाजन गरिएको पाइन्छ।

मुलकी ऐनलगायत अन्य कानूनी सन्दर्भमा प्रयोग भएका पारिभाषिक शब्दहरूलाई कार्यका आधारमा विभाजन गर्दा हुन जाने वर्गमध्ये प्रशस्तै नाम वर्गका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपालको कानूनी मस्यौदा लेखन, मुलकी ऐन, अदालती बहस, फैसला लेखन तथा विशेष कानूनी प्रयोजनका सन्दर्भमा धेरै प्रयोगमा आउने नाम शब्दहरू यसप्रकार छन् :

अङ्ग	अंश	अंशसर्वस्व
अंशदपोट	अंशबन्डा	अंशियार
अकर्ण	अख्तियारनामा	
अचल सम्पत्ति	अड्काउ	अड्डाखाना
अड्डा	अड्डा जाँच	
अडबड	अत्तो	अदल
अदालत	अदालती बन्दोबस्त	
अधकट्टी	अधिकार	अधिकार क्षेत्र
अधिकारी	अधिकृत	अधिकृत वारेस
अनावश्यकढिलासुस्ती		अनुचित प्रभाव
अनुमति	अनुसन्धान	अन्जाम
अपमानजनक व्यवहार		अपराध
अपहत्या	अपहरण	अपिलाट
अपुताली		अप्राकृतिक मैथुन
अबाटो	अभिलेख	अर्जी
असामी	असिस्टेन्ट	असुल
असुलउपर	असुली	अस्पताल
अस्वाभाविक व्यवहार		अहित
आँठा	आँत	आचरण
आत्मसमर्पण	आदेश	आदेशपुर्जा
आपराधिक षड्यन्त्र		आमद
आयस्ता	आरोप	आरोपित व्यक्ति
आर्जन		आवश्यक पदार्थ
आवश्यक वस्तु	आवश्यक सेवा	आवादी
आशङ्का	आशय	आशौच

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०७०, वैशाख - १

आसामी	इच्छा	इच्छापत्र	गाली गोफ्ता	गाली बेइज्जती	गुठियार
इच्छापत्रवाला	इजलास	इजाजत	गुठी	गुठीदपोट	गुमस्ता
इज्जत	इतलायनामा/इत्तलानामा		गुहार	गोहार	गोडायत
इन्कार	इन्साफ	इबी	गोबध	गौंडा	गौचर
इबीलाग	इलाका	इबी अदावत	गौबध	ग्वाहार	घटना
उजुर	उठ्ती	उद्योग	घडेरी	घर बिदा	घरबारी
उपभोग	उपर	उपर भर्ना	घरसार	घरायस	घा खत
उब्जनी	उर्दी	उर्दीपुर्जा	घा जाँच	घाउ घात	घुस
ऋण	ऋणधन	एकाघर	घुस मुद्दा	चमोट	चलन
ऐन	ओहदा	औचित्य	चलन पुर्जा	चलान	चलानी पूर्जा
औषधि/औषधी	कटक	कटुवाल	चार किल्ला	चालमाल	चिठी
कनुवा	कपट	कपटी माल	चिन्ह	चिरफार	चिहान
कपाली	कमारा	कमारी	चुक	चेक	चोट
कमोट	कम्पनी	कर्पोरेसन	चोरी	चोरीको महल	चौकी
कबुलियत	कब्जा	कर	चौकीदार	छलकपट	छाप
करकाप	करणी	करार	छुटकारा रकम (फिरौती)		छुवाछूत
कर्जा	कर्तव्य	कर्तव्य ज्यान	छेकथुन	जखम	जग्गा
कफर्यु	कलम	कल्याण धन	जग्गा दपोट	जग्गाधनी	जग्गा पजनी
कवल	कसूर	कागज	जनाउ	जन्मकैद	जफत
कागजपत्र	कागज जाँच	काज	जबरजस्ती	जबरजस्ती करणी	
काजकिरिया	कानून	कानून व्यवसायी	जमानत	जमानी	जमानीपत्र
काबु	काबुबाहिरको	कारबाही	जम्माखोर	जम्माखोरी	जरिबाना
कारवार	कारागार	कारिन्दा	जरिया	जवाफ	जहान
कारोबार	कार्यविधि	कालाबजार	जाँचबुझ	जागिर	जायजात
कालो बजार	किटान	किताब	जारी	जारी खत	जाल परिपञ्च
किनारा	किपट	किल्ला	जाल प्रपञ्च	जाहेरी	जिउनी
कीर्ते कागज	कुटपिट	कुठाउँ	जिकिर	जिन्सीमाल	जिमिदार
क्याम	कुरिया	कुलो	जिमिदारी	जिम्मावाली	जीर्णोद्धार
कूत	कैद	कैदी पूर्जा	जिल्ला	जिल्ला अदालत	
कैफियत	कैफियत तलब	कोर्ट फी	जिल्ला प्रशासन	कार्यालय	जिउ जखम
क्षतिपूर्ति	खत	खतबात	जिउधन	भगडा	भुट्टा बेहोरा
खतरा	खतम	खति उपति	भेलखाना	भ्यालखा	टक
खयर/बयर वन	खर	खरबारी	टक्सार	टन्टा	टुङ्गो
खलल	खस्ती पर्ती	खाता	ठगी	ठगीको महल	ठट्टा मस्करी
खाताबही	खारेजी	खिचोला	ठाडो बयान	ठिंगुरो	ठेकदार
खोजखबर	खोजतलास	खोटा चलन	डर	डर त्रास धाक	डाँका
खोटो टक	खोर	खोलो पैन्डो	डाइरेक्टर	डाक्टर	डिसमिस
गफलत	गर्भ	गर्भपतन	डिसमिस खारेज	डोर	ड्राफ्ट
गलफन्दी	गाउँ विकास समिति		ढुकुटी	तजबिज	तजबिजी

तजबिजी अधिकार	तमसुक	तरतागिता	नाल	नालिस	नासो न्यास
तलबाना	तरकिब/तरकिप	तला	नासो धरौट	निकाला	निकास
तहकिकात	तहबिल	तहबिलदार	निकास	निक्षेप	निजी आर्जन
तहरिर	तहसिल	तहसिलदार	नियत	नियन्त्रण	निर्णय
ताकिता	तातिल	तामेल	निर्धारित योग्यता	निवेदन	निवेदनपत्र
तायदात	तायदाती फाराम	तारिख	निशा	निषेध	निसान
तारिख पर्चा	तारिख भरपाई	तालुक	निस्सा	नीलडाम	नेपाल राजपत्र
तालुकी	तालुकदार	तिरस्कार	नेपाल सरकार	नेल	नैतिक पतन
तिरो	तिरो दपोट	तिरोभरो	नोक्सान	नोक्सानी	न्याय
तेजारथ	तोक	तोकआदेश	न्यायाधीश	पगरी	पजनी
तोक जाँच	थिति	थुना	पञ्चकृति मोल	पञ्जिका	पटके अपराधी
थैली	दंगा	दपोट	पटबाँभो	पटवारी	पत्यार
दफा	दरखास्त	दरपीठ	पद	परपजनी	परिवन्द
दरबन्दी	दर्जा	दर्ता	परीक्षा	पर्बाह	पशु करणी
दशनाम	दसी	दसौंद	पाटी पौवा	पारिश्रमिक	पाल्ना पाउनु
दस्तुर	दाइजो	दाइजो पेवा	पास दिनु	पासवाला	पीठ
दाखिल खारिज	दाग	दान	पीडित व्यक्ति	पुनरावेदक	पुनरावेदनपत्र
दान दातव्य	दानपत्र	दानबकस	पुनर्स्थापना	पुर्पक्ष	पेटेबोली
दानबकसपत्र	दाबी	दाम	पेवा	पेस्की	पेस
दामकाम	दामकाम गर्ने	व्यक्ति	पोल	पोलाहा	पोस्ती
दामासाही	दायर	दायरी	प्रगन्ना	प्रतिउत्तर	प्रतिउत्तरपत्र
दावा	दास	दिनेपाउने व्यक्ति	प्रतिनिधि	प्रतिवादी	प्रतिवेदन
दुनियाँ	दुनियाँदार	दुरुत्साहन	प्रमाण	प्रमाणीकरण	प्रलोभन
दुरूपयोग	दृष्टिबन्धक	दृष्टिबन्धकी	प्रहरी कर्मचारी	प्रारम्भ	फड्के
देवानी	देवानी मुद्दा	देश निकाला	फरेव	फाँट	फाँटवारी
दैया	दैयादार	दैवी प्रकोप	फिरादपत्र	फी	फैसला
दोहरी	दोहोरा लिखत	दोहोरो नालिस	फौजदारी मुद्दा	बकस	बकसपत्र
धन	धनजमानी	धनजमानी पत्र	बक्सौनी	बगर	बढाबढ
धनमाल	धम्की	धरपकड	बदला गर्नु	बन्दसवाल	बन्दोबस्त
धरौट	धरौट जफत	धर्म परिवर्तन	बन्धकी	बयान	बरबुभारथ
धर्मकीर्ति	धर्मपुत्र	धर्मपुत्री	बर्खास्त	बहाल	बहाली
धर्मलोप	धर्मशाला	धार्मिक कार्य	बहिष्कार	बही खाता	बाँकी बक्यौता
धार्मिक स्थल	धिङ्ग्याइ	धितो बन्धक	बाटोको म्याद	बाधा	बाली
धोका	नकबजनी	नक्कल	बिजाइँ/बिज्याइँ	बिक्री	बिगो
नक्सा	नक्सापास	नगरपालिका	बिमा	बिहावारी	बेइमानी
नपुंसक	नम्बर	नशा	बेचबिखन	बेरीतसँग थुनु	बेश्यावृत्ति
नशालु पदार्थ	नाइके	नाता	ब्याज	भण्डारे	भरपाई
नाप तौल	नाप प्रमाण	नापी नक्सा	भरिभराउ गर्नु	भर्ना हुनु	भलादमी
नाफाखोरी	नाबालक	नामसारी	भाखा	भाखापत्र	भाग

भुक्तान	भुक्तानी	भोग	सरकारी पुस्तकालय	सरकारी लेखोट
भोग गर्नु	भोग बन्धक	भ्रष्टाचार	सरकारी विगो	सरजामिन
मजबुन	मजुरी	मन्जुरी	सरोकार	सर्वस्व
मठ	मतियार	मनसाय	सर्वस्व जायजात	सलामी
मनाही	मर्का	मसौट गर्नु	सवारी	सवारी खर्च
मादक पदार्थ	माना चामल	माफ	साँध	साँधसँधियार
मामला	मालअड्डा	मालपोत	साउने फागु	साक्षी
मिभार	मिनाहा	मिनाहा मोजरा	साधक	सवाल जवाफ
मिलापत्र	मिसावट	मिसिल	सही	सहीछाप
मुकाम	मुखिया	मुचुल्का	साधारण हतियार	साधु
मुद्दती पर्ती	मुरी	मुलुकी ऐन	सामाजिक बहिष्कार	सार्वजनिक हित
मूलबाटो	मोजरा	मोहिया	सावधानी	साहू
मोही	मौका	मौका तहकिकात	सिधा	सिद्धान्त
मौजा	मौज्दात	म्याद	सिफारिस	सीम
यथास्थिति	रजिस्टरी	रजिस्ट्रेसन	सुनाइ	सुनी जान्ने साक्षी
रसिद	रहजनी	राजगुठी	सुपर्द	सुम्लो
राजदूत	राय	राहदानी	सुरक्षाकर्मी	सुराक
रुजु	रेस्पोडेन्ट	रैती	सूचना	सूचना पाटी
रोक्का	रोक्का पूर्जा	रोजगार	सेन	सौता
रोपनी	रोह	लख बन्धक	स्त्री अंशधन	स्थानीय पञ्चायत
ललाइफकाइ	लापरवाही	लालमोहर	स्थानीय भलादमी	स्याहा
लाश जाँच	लिखत	लिङ्ग पहिचान	स्याहा बहीखाता	स्याहार
लिफा	लेखोट	ल्याप्चे सहीछाप	स्याहार सम्भार	सेस्ता
वतन	वाणिज्यदूत	वारदात	हक	हक बेहक
वारिस	विदेश	विदेशी मुद्रा	हतकडी	हतियार
विदेशी विनिमय	विभागीय कारवाही		हद	हर्जा
विभाग	विभागीय प्रमुख	विहावरी	हाकिम	हाजिर जमानी
वेश्या	व्यवसाय	पड्यन्त्र	हाडनाता	हाडनाता करणी
संरक्षण	संवेदनशील अंग		हात हतियार	हात हालाहाल
सँधियार	सकार	सकारनामा	हात्तीसार	हानि
सक्कल कागज	सजाय	सट्टा	हिफाजत	हिस्सा
सट्टापट्टा	सट्टा भर्ना	सडक	हुल	हुलदङ्गा
सदगत	सदर	सदावर्त	हुलिया	हेरचाह
सनाखत	सन्धि	सन्धिसर्पन	हेलचक्रयाइँ	हैरानी
सबुत	सबुत प्रमाण	समर्पण	होसियारी	होसहवास
समाह्वान	समुच्चालिखत	सम्पत्ति		
सम्पत्ति रोक्का	सम्बन्ध	सम्बन्ध विच्छेद	१०.३.२ विशेषण शब्द	
सम्भावना	सरकारी कागजात		सङ्ख्या, परिमाण, गुण, धर्म आदिद्वारा कुनै	
सरकारी गुठी	सरकारी डिस्पेन्सरी		वस्तुको विशेषता बुझाउने वा जाहेर गर्ने शब्दलाई	

विशेषण भनिन्छ । यसले विशेषतः नाम वा सर्वनाम शब्दको गुण धर्म, परिमाण, सङ्ख्या आदि जाहेर गर्दछ ।

अख्तियारवाला	अचल	अदालती
अधीन	अनावश्यक	अनुचित
अनुपयुक्त	अन्धो	अन्यथा
अपाङ्ग	अभियुक्त	अमानवीय
अव्वल	अशक्त	असख
असमर्थ	असल	असल-कमसल
आंशिक	आखिरी	आपराधिक
आवाद	आशक्त	उनाऊ
कच्ची	कटुवाले	कपाली
करणीसम्बन्धी	कर्तव्यवाला	कसूरदार
काम चलाउनु	कायम	कारणी
कार्यान्वित	कीर्ते	कैदी
खडा	खारिज	खारेज
खुलासा	खोटो	गरिब कङ्गाल
गर्भवती	गिरफ्तार	गैर
गैर कानूनी	गैह	गोस्वारा
चर्को असुल	चल अचल	चानचुन
जियजियै	जुलुमी	जुल्मी
जेठो	जोखिमी	ज्यानमारा
ज्यानसम्बन्धी	ज्यूसम्म	भगडिया
ठाडो	तायदाती	तीन पुस्ते
थनुवा	दरखास्तवाला	दाखिल
दागी	दुरुस्त	देखी जान्ने
दैवी	दोयम	दोहोरो
धनी	धिङ्ग्याहा	नम्बरी
नम्बरी दर्ता	नरमगरम	नाफाखोर
नालायक	निजी	निर्धारित
पक्की	पञ्चकृति	पटके
परिपञ्च	पर्ती	प्रचलित
फट्टा	फरार	फाजिल पर्नु
फुकुवा	फौजदारी	बदनियत
बेमनासिब	बेमाथवर	बेरीत
बेसाबुद	भवितव्य	मगज विग्रनु
मतलबी	मनासिब	मन्जुर गर्नु
माथवर	मिन्है	मुकरर गर्नु
मुखसावित	मुलतबी	मोहीयानी

रकमी	रगतपच्छे	रीत
विदेशी	विभागीय	व्यवसायी
सँधियार	संयोग	संरक्षक
संरक्षणसम्बन्धी	सक्कल	सगोल
सङ्गठित संस्था	सरकारी	साभ्ना
साधारण	साबालक	साबूद
सार्वजनिक	सोहानी	सौतेनी
स्थानीय	हकदार	हालवाला

१०.३.३ क्रियापद

क्रियाको वाचक वा कार्यव्यापारका रूपमा प्रयुक्त हुने वाक्यमा केन्द्रीय विन्दुका रूपमा रहने क्रियारूपायित पद वा शब्द, खास गरी वाक्य पूरा गर्ने समापिका क्रियालाई खास रूपमा क्रिया भनिन्छ । क्रियाका किसिमहरू छन् । ती सबैको वर्गीकरणसहितको सूची यसप्रकार छ :

१०.३.३.१ सकर्मक क्रिया

उखाड्नु	खाप्नु	खिच्नु
खोप्नु	गाल्नु	गुजार्नु
(घेरा) दिनु	चढाउनु	चर्चनु
छाड्नु	(छाप) लगाउनु	(छाप) लाग्नु
छेक्नु	(जग्गा) मिच्नु	जित्नु
जिस्क्याउनु	(जिउ) मास्ने	बेच्ने
जोर्नु	(ज्यान) जानु	ज्यान मान्नु
(ज्याला मजुरी) भराइ दिनु	(ज्यू/जिउ) मास्ने	बेच्ने
(भुक्यानमा) पार्नु		टन्टा गर्नु
(ठाडो) बुझ्नु	(ठिगुरा) ठोक्नु	(डाँका) गर्नु
(डाकी) ल्याउनु	ढाँट्नु	ढुक्नु
(तामेल) गर्नु	(तारिख) गुजार्नु	
(तीन पुस्ते) खुलाउनु		तोक्नु
(थला) पर्नु	थामिदिनु	(थाहा) पाउनु
थिच्नु	(दगा) गर्नु	दपेट्नु
दबाउनु	दबाउनु छुपाउनु	दब्नु वा गड्नु
दरिनु	(दाँत) फुकाल्नु	(दास) तुल्याउनु
(दास) बनाउनु	(धर्म) बचाउनु	नास्नु
निखन्नु	पक्रनु	(पत्ता) लगाउनु
(परिपञ्च) मिलाउनु		बकाउनु
बक्नु	बिगार्नु	भराउनु
भाग्नु उम्कनु	मान्नु	मास्नु

१०.३.३.२ अकर्मक क्रिया

अडिनु	उल्टिनु/उल्टनु	छुटनु
(भुन्डी) मर्नु	टुटनु	ठहर्नु
थामिनु	(मुख) मिल्नु	मुडिनु

१०.३.३.३ प्रेरणार्थक क्रिया

केराउनु फेराउनु	(धर्म) भकाउनु	खुवाउनु
छुट्टयाउनु		छुट्टयाइदिनु
(ज्याला मजुरी) भराइ दिनु		थमाउनु
दिलाउनु	(दोहोरो जायजात) गराउनु	

१०.३.४ क्रियाविशेषण

क्रियाको विशेषता र गुण बुझाउने र त्यसका प्रकार, रूप, स्थान आदिको बोध गराउने अव्यय शब्द नै क्रियाविशेषण हो ।

अकस्मात्	आगे	आफूखुस	हस्ते
आफूखुसी	पटक	रोहबर	सेखपछि

११. निष्कर्ष

भाषा मानवीय सञ्चारको माध्यम हो, अभिव्यक्तिको अनिवार्य माध्यम हो । भाषाविना आजको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कुनै पनि सम्बन्ध गतिविधि कामकार्बाही र सम्पूर्ण समाज ठप्प हुन्छ । त्यसमा पनि नेपाली भाषा कुनै एउटा वर्ग र जातिको मात्र नभई नेपाल र नेपालीको परिचय हो । सभ्यता र संस्कृतिलाई संवहन गर्ने भाषाको मूल विशेषता रहन्छ, त्यसकारण उत्पत्तिकालदेखि आजसम्म आइपुग्दा नेपाली भाषा प्रकाशन, साहित्य, साँस्कृतिक पक्ष तथा यसभित्रका अनेकौं भेद, व्याकरणिक विकासको शृङ्खला र जगेर्नाका लागि भएका थुप्रै प्रयासहरूबाट यो अगाडि बढिरहेको छ । नेपालको राष्ट्रभाषा अर्थात् सरकारी कामकाजको भाषा, आम नेपालीको सम्पर्कको माध्यम भाषा पनि यही भाषा नै हो । कानूनी सन्दर्भमा हेर्दा नेपालका अदालतका तल्लादेखि माथिल्ला निकायसम्मको अदालती काम

कार्बाही र फैसला लेखनको भाषा भएका कारण कानूनी सन्दर्भमा पनि यो विशेष महत्त्व र प्रयोगको भाषा हो ।

कुनै पनि भाषाको राम्रो अर्थात् विशिष्ट प्रयोगका लागि सरलता, सङ्क्षिप्तता र स्पष्टता अनिवार्य तत्त्व हुन् । यसैले अदालती प्रयोजनमा प्रयोग गरिने नेपाली भाषालाई सरल, सङ्क्षिप्त र स्पष्ट बनाउनु अति आवश्यक छ । नेपाली भाषाको प्रयोगमा एकरूपता ल्याउनु र शुद्ध तथा सही किसिमबाट प्रयोग गर्नका लागि विभिन्न समयमा यसका साधकहरूबाट अनेकौं प्रयासहरू भइआएका पाइन्छन् । यो क्रम हालका दिनमा पनि निरन्तरता साथ चलिरहेकै छ । यसकारण ती सबै पक्षहरूलाई मनन गरेर एकअर्कामा विवाद वा अमान्य गर्नुभन्दा पनि विमर्श तथा छलफलबाट नेपाली भाषा तथा व्याकरणका स्थापित मूल्य र मान्यता अनि नेपाली भाषाको प्रकृति र स्वरूपलाई धक्का नपर्ने गरी यथोचित सुधारसहित प्रयोग गर्नु नै उचित कुरा हो । त्यसैले नेपालका अदालतहरूले अदालती फैसला लेखन तथा आफ्ना प्रकाशनहरूमा जटिल भाषिक प्रयोगभन्दा सरल अभिव्यक्ति शैली अँगाल्नु र वर्णविन्यासका स्थापित मान्यताहरूलाई अनुशरण गरिनु अत्यावश्यक छ । सर्वोच्च अदालत जस्तो नेपालको जिम्मेवार तथा गरिमामय संस्थाले आफ्ना प्रकाशनहरूमा नेपाली भाषाको वर्णविन्यास र शुद्धशुद्धिलाई ख्याल नगर्नु अत्यन्त गम्भीर महत्त्वको विषय हो । यो सुहाउने कुरा पनि होइन ।

नेपालको कानूनी क्षेत्रमा गरिएका विशेष महत्त्वका फैसला तथा नजिरहरू जसरी अनुकरणीय बन्छन्, सर्वमान्य र स्थापित कानून बन्छन्, त्यसरी नै सर्वोच्च लगायतका अदालती प्रकाशनका भाषाहरू पनि अनुकरणीय र भाषिक नजिर नै कायम गराइनु आवश्यक छ । वर्णविन्यास र शुद्धशुद्धिका दृष्टिबाट नेपाली भाषा संस्कृत जस्तै निश्चित मूल्य तथा

नीतिनियममा आधारित भएकाले सामान्यतः नेपाली भाषाका अध्येता वा विज्ञ नै यसका लागि आधिकारिक व्यक्ति ठहरिन्छन् । त्यसकारण शुद्ध र सही प्रयोगका निमित्त त्यस्ता जानकार व्यक्तिहरूबाट सल्लाह, सुझाव र सहयोग लिनु पनि सकारात्मक कुरा हो । विडम्बना के छ भने अदालत मात्र होइन, नेपालको कुनै पनि सरकारी निकाय, मन्त्रालय, विभाग तथा अड्डाहरूमा नेपाली भाषामा प्रकाशन गर्ने विभागका निमित्त सम्बन्धित विज्ञ, कर्मचारी वा जानकार व्यक्तिहरूको नियुक्ति गरिएको छैन । त्यसैले सम्पूर्ण कार्यालयका प्रकाशन विभाग तथा नेपालको सर्वोच्च अदालतलगायत अन्य अदालतहरूमा पनि भाषिक विज्ञहरू राखिनु जरुरी छ । या त प्रकाशन गरिनुअघि भाषिक विज्ञबाट जँचाइनु आवश्यक छ । शुद्ध, स्पष्ट र सही वर्णविन्यासबाट नेपाली भाषाको प्रकाशन गरिनु नै नेपाली भाषाप्रति न्याय गर्नु र यसको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गरिमालाई जोगाउनु हो । अन्य राज्यहरूले न्यायिक क्षेत्रका आफ्ना भाषाहरूलाई जसरी महत्त्व दिएका छन् त्यसरी नै नेपालको न्यायिक क्षेत्रमा पनि नेपाली भाषाको शुद्ध प्रयोगमा ध्यान दिनु उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ ।

(Footnotes)

- १ रुद्र खरेल, विशेष नेपाली, पाँ.सं (काठमाडौं) : पैरवी प्रकाशन, वि.सं. २०५५) पृ.१
- २ मोतीलाल पराजुली र जीवेन्द्रदेव गिरी, नेपाली लोक साहित्यको रूपरेखा, प.प्र. (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६८), पृ. १ ।
- ३ ब्रतराज आचार्य, हाम्रो भाषा, दो.सं. (काठः लेखक स्वयम्, वि.सं. २०४८) पृ. ७ ।
- ४ गोविन्दप्रसाद घिमिरे, प्रयोजनपरक नेपाली, प.प्र. (ललितपुर : साभा प्रकाशन, वि.सं. २०६७), पृ. १७ ।
- ५ M. A. K. Halliday & Ruquaiya Hasan, Language, context and text; aspects of language in social-semiotic perspective, (Oxford University Press, 1991 A.D.). pg. 14.
- ६ जीवेन्द्रदेव गिरी, भाषा र नेपाली भाषा, प.सं (काठमाडौं) : पाठ्य सामग्री पसल, वि.सं. २०६९) पृ. ७१ ।
- ७ पूर्ववत्, पृ. ७२ ।
- ८ पूर्ववत् ।
- ९ ठाकुर पराजुली (संयोजन/ सम्पादन), सबैको नेपाली, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, वि.सं. २०६७) पृ. १०८-११० ।
- १० त्रिभुवन वि. श्वविद्यालय अनिवार्य नेपाली विषय स्थायी समिति, अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका, (ललितपुर, साभा प्रकाशन, २०६६), पृ. ११-१२ ।
- ११ पूर्ववत् ।
- १२ टड्क न्यौपाने, भाषाविज्ञान, प.प्र. (सुनसरी : नेपाल बुक डिपो, वि.सं. २०५१), पृ.१२७ ।

**कम्प्युटर अपरेटरहरूका लागि आयोजना गरिएको
कार्यक्रमका सहभागी**

१. श्री राजीवराज नाखा	२. श्री शम्भुप्रसाद शाह
३. श्री मीनु शाही	४. श्री अजीता थापा
५. श्री आशिष तिवारी	६. श्री मो. अख्तर अली
७. श्री आशाराम महर्जन	८. श्री नम्रता वास्तोला
९. श्री कल्पना बर्तौला	१०. श्री भवानी ढुंगाना
११. रामशरण तिमिल्सिना	१२. श्री सुदीप पंजानी
१३. श्री मुकुन्द विष्ट	१४. श्री विश्वराज पोखरेल
१५. श्री विदुषी रायमाझी	१६. श्री रानु पौडेल
१७. श्री सविना अधिकारी	१८. श्री धनबहादुर गुरुङ
१९. अजय पोखरेल	२०. श्री प्रेमबहादुर थापा
२१. विकेश गुरागाई	२२. श्री सुन्दरबहादुर कार्की
२३. श्री भास्कर पंगेनी	२४. श्री ध्रुव प्र. सापकोटा
२५. श्री चन्द्रावती तिमल्सेना	२६. श्री मञ्जिता ढुंगाना
२७. श्री सरस्वती भण्डारी	२८. श्री वेदना अधिकारी
२९. श्री निर्मला भट्ट	३०. श्री सरस्वती पौडेल
३१. श्री अमीररत्न महर्जन	३२. श्री विकेन्द्र भैल
३३. श्री विपनादेवी मल्ल	३४. श्री मन्दिरा रानाभाट
३५. श्री मञ्जू दुलाल	३६. श्री शर्मिला महर्जन
३७. श्री दिक्षीतमान राजभण्डारी	

**इजलास अधिकृतहरूका लागि आयोजना गरिएको
कार्यक्रमका सहभागी**

१. इजलास अधिकृत श्री श्रीप्रकाश उप्रेती
२. इजलास अधिकृत श्री हरिराज कार्की
३. इजलास अधिकृत श्री रामप्रसाद भट्टराई
४. इजलास अधिकृत हरिहर पौड्याल
५. इजलास अधिकृत अशोककुमार बस्नेत
६. इजलास अधिकृत वासुदेव पौडेल
७. इजलास अधिकृत हरि कोइराला
८. इजलास अधिकृत रामप्रसाद शर्मा
९. इजलास अधिकृत गायत्रीप्रसाद रेग्मी
१०. इजलास अधिकृत श्री चुरामन खड्का
११. इजलास अधिकृत श्री बाबुराम सुवेदी

१२. इजलास अधिकृत श्री परशुराम भट्टराई
१३. इजलास अधिकृत श्री नारायणप्रसाद शर्मा
१४. इजलास अधिकृत श्री कमलराज विष्ट
१५. इजलास अधिकृत श्री कृष्णमुरारी शिवोकोटा
१६. इजलास अधिकृत श्री महेन्द्र पोखरेल
१७. इजलास अधिकृत श्री दीपककुमार दाहाल
१८. इजलास अधिकृत श्री किशोर घिमिरे
१९. इजलास अधिकृत श्री नारायणप्रसाद पराजुली
२०. इजलास अधिकृत श्री ऋषि आचार्य
२१. इजलास अधिकृत श्री फणिन्द्र पराजुली
२२. इजलास अधिकृत श्री रिन्जा डंगोल
२३. इजलास अधिकृत श्री दीपक ढकाल
२४. इजलास अधिकृत श्री कमलप्रसाद पोखरेल
२५. इजलास अधिकृत श्री पुष्पराज थपलिया
२६. इजलास अधिकृत श्री नारायणप्रसाद पौडेल
२७. इजलास अधिकृत श्री दयाराम ढकाल
२८. इजलास अधिकृत श्री विष्णुप्रसाद उपाध्याय
२९. इजलास अधिकृत श्री श्रीप्रसाद सञ्जेल
३०. इजलास अधिकृत श्री अम्बिका निरौला
३१. इजलास अधिकृत श्री कृपासुर कार्की
३२. इजलास अधिकृत श्री हरिश्चन्द्र इडनाम
३३. इजलास अधिकृत श्री लालकाजी श्रेष्ठ
३४. इजलास अधिकृत श्री टेकराज जोशी
३५. इजलास अधिकृत श्री कृष्णप्रसाद पौडेल
३६. इजलास अधिकृत श्री मनोज श्रेष्ठ
३७. इजलास अधिकृत श्री गेहेन्द्रराज रेग्मी
३८. इजलास अधिकृत श्री मातृकाप्रसाद आचार्य
३९. इजलास अधिकृत श्री नारायण सुवेदी
४०. इजलास अधिकृत श्री भीमबहादुर निरौला
४१. इजलास अधिकृत श्री ईश्वर पराजुली
४२. इजलास अधिकृत श्री विदुर कोइराला
४३. इजलास अधिकृत श्री डिल्लीरत्न श्रेष्ठ
४४. इजलास अधिकृत श्री टीकाराम आचार्य
४५. इजलास अधिकृत श्री उपेन्द्रप्रसाद गौतम
४६. इजलास अधिकृत श्री हेमबहादुर सेन
४७. इजलास अधिकृत श्री शिवप्रसाद खनाल
४८. इजलास अधिकृत श्री वसन्तजङ्ग थापा
४९. इजलास अधिकृत श्री इश्वरीप्रसाद गौतम

**कम्प्युटर अपरेटरहरूको लागि नेपाली भाषाको भाषिक प्रशिक्षण
सहभागीहरूको मत सर्वेक्षण**

(एक सहभागीले एकमन्दा वटी विकल्पमा चिन्ह लगाउन सकिनेछ)

सहभागी संख्या: :३७

१. यो तालिम तपाईंलाई कस्तो लाग्यो ?

(क) बेकार: X (ख) ठीकै X (ग) उपयोगी: ३७

२. यस्ता तालिम बेला-बेलामा भइरहनु पर्ला कि नपर्ला ?

(क) हुनु राम्रो: ४ (ख) काम छैन: X (ग) हुनै पर्छ: ३३

३. तालिम अवधि बारेमा तपाईं के भन्नु हुन्छ ?

(क) अति छोटो भयो: २४ (ख) ठीकै छ: X (ग) अलि व्यवस्थित चाहिन्छ: १३

४. तालिमलाई छानिएका विषय कस्ता लागे ?

(क) विषय कम भए: ३० (ख) ठीकै छन: ७ (ग) विलकुलै भएनन्: X

५. तालिमबाट के सिकियो जस्तो लाग्दछ ?

(क) भाषा शुद्ध लेख्नु पर्दो रहेछ: २९
(ख) अशुद्ध लेखनले अनर्थ हुँदो रहेछ: २५
(ग) केही सिक्िएन, रमाइलो मात्र भयो: X

६. यस्ता तालिम कति अवधिको भए राम्रो होला ?

(क) ३ दिने : १० (ख) ७ दिने : २९ (ग) १ महिने: ६

७. तालिमलाई अझ बढी राम्रो बनाउन के गर्नुपर्ला ?

(क) तालिमपछि प्रशिक्षार्थीको परीक्षा लिने : १६
(ख) बहुवा / स्तरवृद्धिमा भाषिक तालिमलाई आधार बनाउने: ८
(ग) यस्ता तालिम कम्तीमा वर्षको एक पटक गर्ने : १३

८. शुद्ध लेख्ने अथवा टाइप गर्ने कर्मचारीलाई प्रोत्साहित गर्न के गर्नु पर्ला ?

(क) स्तर वृद्धि: २० (ख) आर्थिक पुरष्कार: ९ (ग) प्रमाणपत्र प्रदान: १८

९. अन्य केही सुझाउ भए

अधिकांशले सबै तहका कर्मचारीहरूलाई यस्ता खालतका प्रशिक्षण साह्रै उपयोगी भएकाले दिनुपर्ने कुरा औल्याउनु भएको थियो ।

इजलास अधिकृतहरूको लागि नेपाली भाषाको भाषिक प्रशिक्षण सहभागीहरूको मत सर्वेक्षण
(एक सहभागीले एकमन्दा तदी विकल्पमा चिन्ह लगाउन सकिनेछ)

सहभागी संख्या : ४९

१. यो तालिम तपाईंलाई कस्तो लाग्यो ?
(क) बेकार: X (ख) ठीकै : X (ग) उपयोगी : ४९
२. यस्ता तालिम बेला-बेलामा भइरहनु पर्ला कि नपर्ला ?
(क) हुनु राम्रो: १० (ख) काम छैन: १२ (ग) हुनै पर्छ : ३६
३. तालिम अवधि बारेमा तपाईं के भन्नु हुन्छ ?
(क) अति छोटो भयो: १२ (ख) ठीकै छ : ६ (ग) अलि व्यवस्थित चाहिन्छ : १०
४. तालिमलाई छानिएका विषय कस्ता लागे ?
(क) विषय कम भए : २८ (ख) ठीकै छन: १८ (ग) विलकुलै भएनन् : X
५. तालिमबाट के सिकियो जस्तो लाग्दछ ?
(क) शब्दको प्रयोगको महत्त्व हुँदो रहेछ: २२
(ख) भाषाको प्रयोगबाट निर्णयलाई भाषिक दृष्टिले पनि नजीर बनाउन सकिने रहेछ : ३२
(ग) केही सिक्िएन, रमाइलो मात्र भयो X
६. यस्ता तालिम कति अवधिको भए राम्रो होला ?
(क) ३ दिने: १६ (ख) ७ दिने: ३० (ग) १ महिने: २
७. तालिमलाई अझ बढी राम्रो बनाउन के गर्नुपर्ला ?
(क) तालिमपछि प्रशिक्षार्थीको परीक्षा लिने: १० (ख) बहुवा / नियुक्तिमा भाषिक तालिमलाई पनि आधार बनाउने: १२
(ग) यस्ता तालिम कम्तीमा वर्षको एक पटक गर्ने: ३२
८. प्रशिक्षकहरू कस्ता लाग्नु भयो (आन्तरिक प्रयोजनका लागि) ?
(क) श्री गोविन्द घिमिरे
(ख) श्री रामचन्द्र फुयाल
- (क) अति उत्तम: (ख) उत्तम: (ग) ठीकै : X
(ख) उत्तम: (ग) ठीकै : X
९. प्रशिक्षण पद्धति कस्तो लाग्यो
(क) व्यवहारिक: ४४ (ख) औपचारिक: X (ग) सुधारका सम्भावना छन् : २
१०. यस्ता प्रशिक्षण कुन निकायले दिँदा राम्रो होला ?
(क) सर्वोच्च अदालत स्वयम्: १६ (ख) राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान : ३०
(ग) भाषा प्रशिक्षण दिने गैरसरकारी निकाय: X
११. अन्य केही सुझाउ भए:
अधिकांश सहभागीहरूले कार्यक्रम उपयोगी छ, ज्यादै छोटो भयो । पाठ्यसामग्री पनि समावेश भएको भए राम्रो हुन्थ्यो ।

सर्वोच्च अदालतका प्रकाशनहरू

- सर्वोच्च अदालत बुलेटिन (पाक्षिक)
- नेपाल कानून पत्रिका (मासिक)
- विषयगत नजीर संग्रह, २०६३ (भाग १ देखि १४)
- विषयगत नजीर संग्रह, २०६६
- न्यायपालिकाको दोस्रो रणनीतिक योजना (आवधिक)
- सर्वोच्च अदालत वार्षिक प्रतिवेदन (वार्षिक)
- सर्वोच्च अदालतका केही निर्णयहरूको अंग्रेजी अनुवाद, २००३, २०१०, २०११ र २०१२
- फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतका केही निर्णयहरू, २०६९
- अदालतसम्बन्धी नियमावली / निर्देशिका / न्यायाधीश आचारसंहिता (संशोधित संस्करण), २०६९

मेलमिलाप गरौं, विवाद नबढाऔं

मेलमिलाप समिति, सर्वोच्च अदालत